

De rol van de Franse Joden bij hun emancipatie tijdens de Franse Revolutie

Wout Koster
Elbalaan 5,
2172 JB Sassenheim
tel.0252 - 214866
e-mail: KosKors@hetnet.nl

Master-eindschriftie PCNI
Geschiedenis
Universiteit Leiden
juni 2012

Inhoud

Inleiding	3
1. DE JODEN TIJDENS HET ANCIEN RÉGIME	7
Hoofdstuk 1	
Korte geschiedenis van de Franse Joden tot de Franse Revolutie	7
Hoofdstuk 2	
De Filosofen en de Franse Joden	13
II. DE JODEN TIJDENS DE VOORBEREIDENDE FASE VAN DE EMANCIPATIE	17
Hoofdstuk 3	
Malesherbes en de Franse Joden	17
Hoofdstuk 4	
De prijsvraag van de Academie van Metz	19
III. DE JODEN TIJDENS DE PERIODE VAN HET SCHRIJVEN VAN BRIEVEN, VERZOEKSCRIFTEN, BETOGEN, MEMORANDA, RAPPORTEN EN MOTIES	24
Hoofdstuk 5	
De Franse Joden en de <i>cahiers de doléances</i>	24
Hoofdstuk 6	
De Nationale Vergadering en de hoofdrolspelers in de emancipatie van de Franse Joden	26
Hoofdstuk 7	
Inspraak voor de Franse Joden	30
Hoofdstuk 8	
De Asjkenazische Joden en de Nationale Vergadering	33
Hoofdstuk 9	
Abbé Grégoire en zijn motie ten gunste van de Franse Joden	37
Hoofdstuk 10	
De reacties van de Franse Joden op het uitstel door de Nationale Vergadering	42
Hoofdstuk 11	
De invloed van de Parijse Joden en de knieval van Berr Isaac Berr	48
IV. DE JODEN TIJDENS DE BESLISSENDE FASE VAN DE EMANCIPATIE	54
Hoofdstuk 12	
De kogel door de kerk	54
Conclusie	58
Geraadpleegde bronnen en boeken	60

Inleiding

In de herfst van 2010 las ik *The Jews of France*, de studie die de Franse historica Esther Benbassa heeft geschreven over de geschiedenis van de Franse Joden. Hoofdstuk 6, getiteld *On the way to emancipation*, bracht me op het idee om mijn eindschrift te schrijven over de emancipatie van de Franse Joden tijdens de Franse Revolutie. Toen ik in de literatuurlijst van Benbassa's studie zag dat de Franse uitgeverij Editions d'histoire sociale in 1968 een achtdelige serie *La Révolution Française et l'Emancipation des Juifs* had uitgegeven, was de keuze van de definitieve titel van mijn onderzoek snel gemaakt: 'De rol van de Franse Joden bij hun emancipatie tijdens de Franse Revolutie'. Immers, in deel V van deze serie zijn alle brieven, memoranda, petitie's en rapporten die Franse Joden tussen 1789 en 1794 hebben geschreven met het oog op hun emancipatie integraal als facsimile-uitgave terug te vinden, die uitstekend als primaire bronnen te gebruiken waren. Bovendien zijn in de andere delen van de serie alle integrale teksten opgenomen die de emancipatie van de Joden betreffen, zowel van hun mede- als tegenstanders, een goudmijn voor mijn onderzoek, waar ik ook uitvoerig uit heb geput.

Uiteraard wordt er uit deze bronnen ook vaak geciteerd door historici die over de emancipatie van de Franse Joden hebben geschreven, zoals Robert Badinter, Bernard Blumenkranz, François Delpech, Patrick Girard, Arthur Hertzberg, Ronald Schechter, David Feuerwerker en Simon Schwarzfuchs, om de belangrijkste uit mijn literatuurlijst te noemen. Maar ik wilde zelf de bronnen bestuderen, want meer dan eens is me gebleken dat door die historici citaten uit hun verband worden gerukt of dat er simpelweg onjuist wordt geciteerd. Zo schrijft Girard bijvoorbeeld in een passage waarin hij een petitie van een Joodse gemeenschap citeert 'histoire' in plaats van 'espoir'!¹

Hoe is de emancipatie van de Franse Joden tot stand gekomen? Ik onderscheid in mijn onderzoek vier fases:

de Joden tijdens het Ancien Régime

de Joden tijdens de voorbereidende fase van de emancipatie

de Joden tijdens de periode van het schrijven van brieven, verzoekschriften, betogen, memoranda, rapporten en moties met het oog op de emancipatie

de Joden tijdens de beslissende fase van de emancipatie

Aangezien de Joden, juist vanwege hun Jood-zijn, geen lid konden worden van de Nationale Vergadering, moesten zij middels geschriften en petitie's lobbyen bij niet-Joodse afgevaardigden die de Joden welgezind waren en die optraden als pleitbezorgers van de Joodse zaak. De bekendste van hen is zonder twijfel abbé Grégoire, een katholiek priester die in geen enkele studie die ik heb geraadpleegd, ontbreekt.

Maar in dit onderzoek zal de centrale vraag zijn welke rol de Joden zelf hebben gespeeld in hun emancipatie tijdens de Franse Revolutie en wat hun eigen bijdrage daarin was.

De Joden tijdens het Ancien Régime

Iedere historicus die over de emancipatie van de Franse Joden heeft geschreven, is geconfronteerd met het feit dat men vóór de Franse Revolutie niet kon spreken van dé Franse Joden. Er bestonden verschillende Joodse gemeenschappen die niet alleen sterk van elkaar verschilden, maar die liever ook niets met elkaar te maken wilden hebben. Patrick Girard en Léon Rosen hebben die verschillende gemeenschappen zeer uitvoerig beschreven in 'Les Juifs en France à la veille de la Révolution', hun

---

¹ P. Girard, *La Révolution et les Juifs* (Parijs 1989), 179.

bijdrage aan 'La Révolution Française et l'Émancipation des Juifs de France', een bundel artikelen die in 1989 onder redactie van Jean-Marc Chouraqui is gepubliceerd. We zullen zien dat die verschillen zich uitten in onderlinge verdeeldheid, een verdeeldheid die als een rode draad door het emancipatieproces van de Franse Joden loopt.

Hoe stonden de niet-Joodse Fransen tegenover de Joden? De meesten hadden nauwelijks weet van het bestaan van Joden. De Amerikaanse historicus Eugen Weber schrijft bijvoorbeeld dat ze vrijwel nooit aan hen dachten.² En als ze Joden kenden, hadden ze meestal geen positief beeld van hen. Dat gold ook voor de Filosofen van de Franse verlichting. Van hen die altijd streden tegen vooroordelen, onverdraagzaamheid en bijgeloof, zou je niet verwachten dat ze zelf vooroordelen hadden ten opzichte van de Joden. Dat was echter wel het geval, waardoor ze in het achttiende-eeuwse Frankrijk geen gunstig klimaat voor de Joden hebben gecreëerd, hetgeen hun emancipatie bemoeilijkt heeft. Om die reden vond ik het voor mijn onderzoek ook nodig de oorspronkelijke teksten te lezen waar Montesquieu, Voltaire en Diderot over de Joden spreken.

Ondanks het feit dat de Joden in Frankrijk een kleine minderheid vormden, is er opvallend vaak over hen geschreven. De Amerikaanse historicus Ronald Schechter geeft in zijn boeiende studie *Obstinate Hebrews* een interessante verklaring voor dit fenomeen, dat in het tweede hoofdstuk van mijn scriptie ter sprake komt.³

II. De Joden tijdens de voorbereidende fase van de emancipatie

De Franse protestanten hadden in 1787, een eeuw na de herroeping van het Edict van Nantes, volgens koninklijk besluit weer gelijke rechten en vrijheid van godsdienst gekregen. Dit decreet was voorbereid door minister van Staat Malesherbes. Deze kreeg daarna van Lodewijk XVI de opdracht om te onderzoeken in hoeverre het mogelijk was om ook aan de Franse Joden gelijke rechten te verlenen. Hierbij kreeg Malesherbes hulp van een aantal vooraanstaande Joden die hem van belangrijke informatie voorzagen. Maar daarbij werd ook hij geconfronteerd met de onderlinge verdeeldheid van de Joodse gemeenschappen.

Aan de vooravond van de Franse Revolutie was de mening over de Joden bij de doorsnee Fransman niet positief. Vooral de Joden in Noordoost-Frankrijk hadden bij de bevolking geen beste naam. Het waren vaak arme mensen die werden geminacht om hun primitieve bestaansmogelijkheden en die daarom in de ogen van de plaatselijke bevolking geen enkel nut voor de maatschappij hadden. Het was dan ook heel progressief van de Academie van Metz om een prijsvraag uit te schrijven, waarin de deelnemers de vraag moesten beantwoorden of het mogelijk was om de Joden gelukkiger en nuttiger in Frankrijk te maken. Er waren drie prijswinnaars. De teksten van hun bijdragen heb ik ook integraal kunnen bestuderen omdat ze deel II, III en IV van *La Révolution Française et l'Émancipation des Juifs* vormen, de facsimile-uitgave van de Editions d'histoire sociale. Deel IV is de bijdrage van de Poolse Jood Zalkind-Hourwitz. Aan zijn inzending besteed ik uitgebreid aandacht, want daarin wordt duidelijk welke rol hij als Jood heeft gespeeld in de emancipatie van zijn geloofsgenoten.

Voor mijn onderzoek waren ook de zogenaamde *cahiers de doléances* van belang, omdat men daardoor een indruk krijgt van de positie die de Joden in de Franse maatschappij innamen. Middels die *cahiers* konden de diverse groeperingen in Frankrijk hun onvrede over allerlei zaken kenbaar maken. Dat betrof vooral de Joden uit de Elzas en Lotharingen. In oktober 1789 diende abbé Grégoire bij de Assemblee zijn 'Motion en faveur des Juifs' in, een samenvatting van de *cahiers de doléances*

---

² R. Schechter, *Obstinate Hebrews - Representations of Jews in France, 1715-1815* (Berkeley/Los Angeles 2003), 6.

³ *Ibidem*, 36-37.

van de Asjkenazische Joden, waarvan de integrale tekst is opgenomen in deel VII van facsimile-uitgave van de Editions d'histoire sociale. Simon Schwarzfuchs heeft in de inleiding van zijn studie *Du Juif à l'Israélite* op het belang van de *cahiers de doléances* gewezen.

III. De Joden tijdens de periode van het schrijven van brieven, verzoekschriften, betogen, memoranda, rapporten en moties

Dit deel is het hart van mijn scriptie, omdat hier de rol van de Joden in hun emancipatie uitvoerig wordt beschreven. We maken kennis met de leiders van de verschillende Joodse gemeenschappen, zoals David Gradis, Zalkind-Hourwitz, Isaïe Berr Bing, Berr Isaac Berr en Cerf Berr. Zij hadden de contacten met de leden van de Nationale Vergadering die vanaf juni 1789 bezig was met het ontwerpen van een grondwet voor het nieuwe Frankrijk, waarvoor *De Verklaring van de Rechten van de Mens en de Burger* als uitgangspunt diende. Daar moesten de Joden zijn met hun wensen voor gelijke rechten. In deel V van de facsimile-uitgave van de Editions d'histoire sociale staan al hun brieven, verzoekschriften, betogen, memoranda, rapporten en moties. Alles bij elkaar zijn het er zeventien met een totaal van ruim 450 pagina's. Gelukkig voor de historici hebben de Joden ze ook in druk laten verschijnen teneinde zoveel mogelijk medestanders te vinden in de Nationale Vergadering en bij de redacties van de verschillende kranten, waarvan de meeste in Parijs verschenen. Léon Kahn citeert in zijn *Les Juifs de Paris pendant la Révolution* veelvuldig uit de reacties van die kranten op de geschriften van de Joden, zodat men een goed beeld krijgt van de communis opinio uit die tijd over de Joodse kwestie.

Uit alles wat de Joden geschreven hebben, blijkt hoe verdeeld zij onderling waren. Die onderlinge verdeeldheid bereikte zijn hoogtepunt toen in januari 1790 de Sefardische Joden uit Bordeaux en Bayonne wel burgerrechten kregen en de Joden uit de Elzas en Lotharingen niet. De laatsten voelden zich door hun Sefardische geloofsbroeders in de steek gelaten. Hierover is onder de historici van de twintigste eeuw een 'Historikerstreit' ontstaan, waaraan Gérard Nahon uitvoerig aandacht besteedt in zijn 'Séfarades et Ashkenazes en France'.

De Joden die afkomstig waren uit de Elzas en Lotharingen, de Asjkenazische Joden, hebben twintig maanden langer op hun emancipatie moeten wachten dan de Sefarden. Dat gold ook voor de Joden uit Parijs, hoewel hun invloed op de Assemblee veel groter was dan die van de Asjkenazen. De Parijse Joden hadden aan de Algemene Gemeenteraad van Parijs laten zien dat ze achter de ideeën van de Franse Revolutie stonden. Die gemeenteraad had steeds meer invloed gekregen op de meningsvorming in de Assemblee. De studie van Léon Kahn *Les Juifs de Paris pendant la Révolution* dateert weliswaar uit 1898, maar geeft hierover informatie die nog steeds zeer nuttig is, vooral daar waar het gaat om wat de kranten tijdens de Franse Revolutie schreven.

IV. De Joden tijdens de beslissende fase van de emancipatie

In september 1791 nam de Assemblee volkomen onverwacht het besluit om alle Franse Joden gelijke burgerrechten te geven. Dat besluit kwam zo maar uit de lucht vallen. Alle historici die zich met de emancipatie van de Franse Joden hebben beziggehouden en die ik voor mijn onderzoek heb bestudeerd, hebben hiervoor een verklaring gegeven, maar ze verschillen bijna allemaal van mening. Hoe dan ook, alle Franse Joden kregen in november 1791 bij wet gelijke burgerrechten. Er zouden nog heel wat jaren overheen gaan voordat de Franse Joden in de Franse maatschappij waren geassimileerd, maar november 1791 heb ik als afsluitingsdatum voor mijn onderzoek gekozen.

I.DE JODEN TIJDENS HET ANCIEN RÉGIME

Hoofdstuk 1

Korte geschiedenis van de Franse Joden tot de Franse Revolutie

In 1394 had Karel VI een edict uitgegeven waarin werd bepaald dat alle Joden uit zijn koninkrijk moesten vertrekken. Uiteraard gebeurde dat niet van de ene op de andere dag, maar eind vijftiende eeuw was er geen enkele Jood meer met een vaste verblijfplaats in het koninkrijk Frankrijk. Opvallend is dat dit edict tot 1791, het jaar waarin de Franse Joden gelijke burgerrechten kregen, van kracht is gebleven.⁴ Wel hebben de verschillende Franse koningen in de loop der eeuwen de Joden privileges verleend, maar hierbij was steeds sprake van ad hoc-beleid. Nog in 1615 beveelt Lodewijk XIII 'alle Joden en anderen die de Joodse godsdienst belijden en praktiseren het koninkrijk en het grondgebied dat onder zijn gezag valt, te ontruimen op straffe des doods en verbeurdverklaring van hun bezittingen.'⁵

Toch kwamen er vanaf 1550 weer Joden in Frankrijk wonen. Het ging hier om ongeveer 3300 Joden die de Inquisitie in Spanje en Portugal waren ontvlucht en zich in Bordeaux en later ook in Bayonne hadden gevestigd. Zij werden de Sefardische Joden genoemd.

De meeste Franse Joden woonden in Noordoost-Frankrijk en waren van Duitse of Poolse oorsprong, de zogenaamde Asjkenazische Joden. Het merendeel (25.000) woonde in de Elzas, zo'n 4000 in Lotharingen en ongeveer 3500 in Metz en omgeving, de zogenaamde Trois-Evêchés (de Drie Bisdommen). In tegenstelling tot de Sefarden onderscheidden zij zich in alles van de niet-Joodse Fransen. Ze behoorden tot Joodse gemeenschappen die werden bestuurd door de zogenaamde *syndics*, de leiders van de gemeenschap, en rabbijnen die streng toezicht hielden op de naleving van de religieuze wetten en ook de rechtspraak verzorgden binnen de gemeenschap. De Asjkenazische Joden moesten zich aan de sabbat en de spijswetten houden. Ze spraken een eigen taal (Jiddisch), droegen onderscheidende kleding en woonden in aparte wijken, de zogenaamde getto's. In het Frankrijk van de achttiende eeuw had men het over *les portugais* als men de Sefardische Joden bedoelde. De Asjkenazische Joden werden toen *les allemands* genoemd.

Naast deze twee Joodse groeperingen was er in Frankrijk nog een andere groep Joden. Ze woonden in de Comtat Venaissin, een gedeelte van de huidige Vaucluse, met als belangrijkste steden Carpentras en Avignon, de stad van de Paus. Deze zogenaamde 'Joden van de Paus' waren ongeveer 2500 in getal. Tenslotte woonden er nog zo'n vijfhonderd Joden van verschillende afkomst in Parijs. Het was de kleinste Joodse gemeenschap in Frankrijk.

Door veel Fransen werden de Joden als vreemdelingen gezien, maar officieel waren zij *regnicoles*, onderdanen van de Franse koning. Rond 1789 telde Frankrijk zo'n 40.000 Joden. Op 26 miljoen inwoners was dat een zeer beperkt aantal. Het ging om slechts 0,2 % van de bevolking.⁶

---

⁴ P. Girard, 'Les Juifs en France à la veille de la Révolution' in: J-M. Chouraqui ed., *La Révolution française et l'Emancipation des Juifs en France* (Parijs 1989), 17.

⁵ S. Schwarzfuchs, *Du Juif à l'Israélite - Histoire d'une mutation (1770-1870)* (Parijs 1989), 'tous les Juifs et autres faisant profession et exercice de judaïsme de vider le royaume, les pays et terres de son obéissance à peine de la vie et de la confiscation de leurs biens.', 19.

⁶ R. Schechter, *Obstinate Hebrews* (Berkeley/Los Angeles 2003), 19.

Kaartje van Frankrijk met de Joodse gemeenschappen⁷

Om de emancipatie van de Franse Joden goed te kunnen begrijpen, is het nodig om de verschillende groepen Joden apart te belichten.

De Sefardische Joden

---

⁷ Bron:P. Girard, 'La Révolution Française et les Juifs' in: J-M. Chouraqui e.a. ed. *La Révolution Française et l'Émancipation des Juifs de France* (Parijs 1989), 14.

Bordeaux

De Joden afkomstig uit Spanje, waar ze *marranos* (varkens!) werden genoemd, mochten zich in Zuidwest-Frankrijk vestigen op voorwaarde dat ze zich tot het christendom zouden bekeren. Officieel stonden ze geregistreerd 'onder de naam van kooplieden en andere Portugezen, ook wel genoemd Nieuwe Christenen'.⁸ Ze leefden naar buiten toe als katholieken. Ze lieten hun kinderen dopen, trouwden voor de kerk en werden op een katholiek kerkhof begraven. In het geheim hielden ze echter vast aan het Joodse geloof. Dat werd gedoogd, maar om te voorkomen dat zij aan de niet-Joden aanstoot zouden geven, moesten zij hun erediensten in een soort schuilsynagogen houden.

In de loop der jaren raakten ze steeds meer geïntegreerd in de Franse samenleving, maar werden toch niet volledig gelijkgesteld met de andere Fransen. In 1550 had Hendrik II hun, middels zogenaamde *lettres patentes*, bepaalde privileges geschonken. Ze mochten handel drijven, kochten van de opbrengst grond en werden tot de meeste beroepen toegelaten. Ze waren alleen uitgesloten van openbare functies. Die privileges werden soms wel en soms niet door de latere koningen overgenomen. Dat had vooral te maken met de belangrijke bijdrage die, met name de rijke Joodse kooplieden en handelaren, aan de economie van Frankrijk leverden. Dit was overigens een relatief kleine groep. De meeste Joden uit Bordeaux en omgeving waren arm. Die waren dan ook financieel sterk afhankelijk van hun rijke medebroeders. De Sefardische Joden hadden dan wel bepaalde privileges gekregen, maar ze dienden zich wel aan de Franse wetten te houden en moesten hoge belastingen betalen, die grotendeels opgebracht werden door de rijke Joden. Die hadden niet alleen de leiding van de gemeenschap, maar betaalden ook de zorg voor de armen, de zieken en de bejaarden.

De invloed van de rabbijnen was niet zo groot. Zij hadden de leiding bij de eredienst en verzorgden het godsdienstonderwijs van de gemeenschap die officieel 'la nation juive portugaise de Bordeaux' was gaan heten.⁹ Hierbij dient aangetekend te worden dat 'natie' hier niet de betekenis heeft van een volk dat tot een bepaalde staat hoort, maar het is eerder synoniem van gemeenschap of gilde. Gildes hadden ook een religieuze en economische kant.

In 1685 werd het Edict van Nantes herroepen. Daardoor verlieten veel Franse protestanten hun vaderland. Het ging met name ook om Hugenoten uit Bordeaux, toentertijd een van de belangrijkste handelssteden van Frankrijk. De Franse regering zag ook wel in dat het vertrek van de protestanten een aanzienlijke aderlating betekende voor de economie van Frankrijk. Daarom werd er op 11 januari 1686 een nieuw edict uitgevaardigd, waarin werd bepaald dat 'vreemdelingen van welke persoonlijke omstandigheden, afkomst of godsdienst ze ook waren' tot Frankrijk werden toegelaten zonder dat ze daarvoor een officieel paspoort nodig hadden.¹⁰ Ze hadden echter wel de verplichting zich te melden bij de rechter van de plaatsen waar ze handel dreven. De regering had bij dit decreet vooral de Joodse kooplieden op het oog die, na het vertrek van de Hugenoten, de Franse handel weer op peil moesten brengen. En dat lukte. Enkele Joden van de Portugese natie waren puissant rijk geworden als koloniale handelaar, als scheepsverzekeraar en als bankier. Mensen als Abraham Gradis, de Raba's, Antoine Francia en de gebroeders Lopes-Dias hadden in Frankrijk een goede naam opgebouwd waardoor ook de andere leden van de gemeenschap in hoog aanzien stonden.¹¹ De omgeving was hen eerder als een broederschap dan als een volk gaan zien. Daardoor hadden ze eind zeventiende,

---

⁸ S. Schwarzfuchs, *Du Juif à l'Israélite*, 'marchands et autres Portugais appelés nouveaux-chrétiens', 20.

⁹ R. Badinter, *Libres et égaux...L'émancipation des Juifs (1789-1791)* (Parijs 1989), 23.

¹⁰ P. Girard, *La Révolution Française*, 'étrangers de quelque qualité, condition et religion qu'ils soient', 23.

¹¹ R. Badinter, *Libres et égaux...*, 23.

begin achttiende eeuw voor hun Jood-zijn kunnen uitkomen. Ze waren synagogen gaan bouwen en hadden eigen begraafplaatsen aangelegd. Lodewijk XV kon zich in deze nieuwe situatie vinden en had in 1723 'de Joden (...) die we kennen en zich gevestigd hebben onder de naam Portugezen, of wel Nieuwe Christenen' vrijheid van godsdienst gegeven.¹² Het besluit werd door het Parlement van Bordeaux goedgekeurd.¹³

Bayonne

In 1597 bepaalde hetzelfde Parlement dat alle Joden die niet konden aantonen dat ze minimaal tien jaar in Bordeaux woonden, de stad dienden te verlaten. Deze Joden gingen in zuidelijke richting en wilden zich in Bayonne vestigen. De bewoners van deze stad in Zuidwest-Frankrijk protesteerden hiertegen omdat ze bang waren dat er naast hun kerken synagogen zouden komen en dat hun kinderen bedorven zouden worden 'door het voorbeeld van en de omgang met de Joden die uiterst bedorven zijn...'¹⁴ Maar waarschijnlijk had het meer te maken met het feit dat de kooplieden van Bayonne bang waren voor de Joodse concurrentie. Vandaar dat de Joden uiteindelijk terechtkwamen in Bourg-Saint-Esprit, een voorstadje van Bayonne. Hun gemeenschap telde zo'n 3500 leden. De meeste van hen hadden een bedrijfje of dreven handel, maar haalden nooit het niveau van hun geloofsgenoten uit Bordeaux.

De Asjkenazische Joden

De Drie Bisdommen

In het Noordoosten van Frankrijk woonden veruit de meeste Joden. De eersten die daar kwamen, hadden zich gevestigd in de zogenaamde Drie Bisdommen (Toul, Verdun en Metz), toen deze in 1552 door de Franse troepen van Hendrik II werden bezet. Metz was een garnizoensstad waar veel Joden op afkwamen om te handelen in oude kleding, zilver en goud. Buiten de stad handelden ze in nieuwe spullen. De Joden van Metz hadden goede contacten met de plaatselijke bevolking en met de soldaten die er waren ingekwartierd. Die konden ieder jaar in *De Almanak van de drie Bisdommen* over hun Joodse stadsgenoten lezen.¹⁵ Ze hadden hun gemeenschap goed georganiseerd en hadden hun eigen wetten die door het Parlement van Metz waren erkend. Er waren weinig klachten over hen. Daarom lieten de Franse koningen veel vrijheid aan de leiders van de gemeenschap.¹⁶ De meeste van hen beschermden de Joden en waren daarom geliefd bij hen. Ze beschouwden de koning als hun vader.¹⁷ In 1657 bracht Lodewijk XIV met veel pracht en praal een bezoek aan de stad. Het was de eerste keer in de geschiedenis dat een Franse koning een synagoge bezocht.¹⁸ De Franse regering zag het belang van de Joden voor de economie van Frankrijk heel goed in. Colbert, de minister van financiën van Lodewijk XIV, had gezegd: 'de Joden moeten alleen maar gedoogd worden voor zover zij een bijdrage leveren aan het economisch leven van het land.'¹⁹ Heel lang was Metz met vierduizend

---

¹² S. Schwarzfuchs, *Du Juif à l'Israélite*, 'Juifs (...) connus et établis en notre royaume sous les titres de Portugais, autrement nouveaux-chrétiens.', 21.

¹³ A. Hertzberg, *The French Enlightenment and the Jews* (New York en Londen), 276.

¹⁴ R. Badinter, *Libres et égaux...*, 'par l'exemple et la fréquentation des Juifs dont la corruption est portée au plus haut...', 27.

¹⁵ D. Feuerwerker, *L'émancipation des Juifs en France - De l'ancien régime à la fin du second empire* (Parijs 1976), 50.

¹⁶ A. Hertzberg, *The French Enlightenment*, 239.

¹⁷ R. Schechter, *Obstinate Hebrews*, 139.

¹⁸ A. Hertzberg, *The French Enlightenment*, 19.

¹⁹ P. Girard, *La Révolution Française*, 'Les Juifs doivent être tolérés dans la seule mesure où ils contribuent à la vie économique du pays', 31.

Joden in Frankrijk de stad met de grootste Joodse gemeenschap. Enkele leden waren door handel rijk geworden, maar de meesten waren arm. Ze woonden bij elkaar in gebouwen van vijf à zes verdiepingen. De joden uit Metz hadden regelmatig contact met hun geloofsgenoten uit Lotharingen.

Lotharingen

Het hertogdom Lotharingen werd in de zeventiende eeuw regelmatig door Franse troepen bezet. In 1697 had hertog Leopold verschillende Joodse families tot zijn hertogdom toegelaten, vooral met het oog op de verbetering van de handel. Twintig jaar later ging zijn belangrijkste geldschieter Samuel Lévy failliet. Die werd er door zijn tegenstanders van beschuldigd 'een meedogenloze haat jegens alles wat christelijk is en jegens de hele mensheid' te hebben.²⁰ Daarop verdreef Leopold alle Joden die na 1680 in zijn hertogdom waren komen wonen. Zij die overbleven gingen in getto's wonen. De weduwe van Leopold was de Joden gunstiger gezind en de verdreven Joden mochten in 1733 terugkeren. De gouden jaren voor de Lotharingse Joden was de periode dat Stanislas, de schoonvader van Lodewijk XV, een liberaal beleid voerde. Bij Stanislas' dood in 1766 werd Lotharingen door Frankrijk geannexeerd. Zo werd het voormalig hertogdom een Franse provincie met als hoofdstad Nancy. De regering nam het tolerante beleid van Stanislas over en liet steeds meer Joden in Lotharingen toe dat vlak voor de Franse Revolutie zo'n vierduizend Joden telde.²¹

De Elzas

De meeste Franse Joden woonden in de Elzas, dat wil zeggen na 1648. Bij de Vrede van Westfalen in dat jaar kreeg Frankrijk dit gebied, dat oorspronkelijk Duits was, toegewezen. De Joden die er woonden, werden Frans onderdaan, maar mochten van de Franse koning de rechten behouden die ze onder Duits gezag hadden. Aangezien echter in de loop der jaren steeds verschillende intendanten van de koning de Elzas bestuurden, waren de Elzasser Joden vaak aan willekeur overgeleverd.²² Ze moesten veelal extreem hoge belastingen betalen en mochten niet in steden wonen omdat de gilden concurrentie vreesden. Nog in 1786 schreef een commissaris van de koning uit Straatsburg dat 'zowel de Magistraat als de hele burgerij het wettig toelaten van de Joden als een vernietigende plaag voor de handel, de industrie en de openbare orde beschouwt'.²³ Als Joden voor één dag wel werden toegelaten, moesten ze de vernederende *péage corporel* betalen, een lijftol die ook betaald moest worden als men met een varken de stad binnenkwam. De enige Jood die in een stad mocht wonen, was Cerf Berr die rijk was geworden door leveranties van paarden en graan aan de Koninklijke legers. Maar de meeste Joden uit de Elzas woonden op het platteland. Het waren meestal veehandelaren of marskramers die met lompen en tweedehands spullen rondtrokken. Met de opbrengst, gingen de meesten in de geldhandel. Ze leenden aan de omwonende boeren tegen rente. Vaak ging het om woekerrente, waardoor de Elzasser Joden een slechte naam hadden gekregen.²⁴ In 1777 had een zekere Jean-François Hell, rechtsambtenaar in de Elzas, het voor de boeren opgenomen. Hij had door iemand die Hebreeuws kende (een Jood of een bekeerde Jood) kwitanties laten vervalsen en die aan de boeren verkocht. Daarmee konden ze aantonen dat ze hun Joodse schuldeisers betaald hadden. Maar men kwam erachter dat het om een vervalsing ging. De boeren moesten alsnog betalen. Hell voerde als verdediging aan dat de 'valse kwitanties een misdaad was die nodig was om de boeren te

---

²⁰ R. Badinter, *Libres et égaux...*, '(...) une haine implacable au nom chrétien et à tout le genre humain.', 32.

²¹ R. Schechter, *Obstinate Hebrews*, 23.

²² P. Girard, *La Révolution Française*, 34.

²³ R. Badinter, *Libres et égaux...*, 'Le Magistrat regarde, ainsi que toute la bourgeoisie, l'admission légale des Juifs comme un fléau destructeur du commerce, de l'industrie et du bon ordre', 38-39.

²⁴ P. Girard, *La Révolution Française*, 35.

redden van de hebzucht van de Joden.²⁵ Hij werd desalniettemin voor enige tijd naar de Dauphiné verbannen. Toen hij terugkwam werd hij door de boeren als een held ingehaald. De Joden bleven door hun omgeving gehaat en werden zelfs met de dood bedreigd.

De Elzasser Joden, vaak van Duitse of Poolse afkomst, werden de jansenisten onder de Franse Joden genoemd.²⁶ Daarmee bedoelde men dat ze zeer orthodox waren. Ze onderscheidden zich in alles van de niet-Joden: ze droegen andere kleding, hadden lange baarden, spraken Jiddisch, woonden in getto's, hadden nauwe familiebanden en leefden nauwgezet alle wetten na die het Jodendom voorschreef. De rabbijnen van hun 'natie' onderwezen hen uit de Bijbel en de Talmoed. Tevens spraken zij recht en hadden daardoor veel macht. Iemand die zich niet aan de wetten en regels hield, werd streng gestraft. En zo kwamen deze 'Allemands', zoals ze door de Fransen werden genoemd, nauwelijks in contact met niet-Fransen of het moest via de handel zijn. Rijke Joden uit de Elzas liepen niet met hun rijkdom te koop, niet alleen omdat dit niet bij hun geloof paste, maar ook omdat ze hun christelijke concurrenten niet de ogen wilden uitsteken.²⁷

De Joden uit Avignon en de Comtat Venaissin

Wanneer de Joden precies in Zuidoost-Frankrijk terecht zijn gekomen, is niet bekend. Wat we wel weten is dat ze door Filips de Schone, die een conflict had met de paus, uit zijn rijk werden verdreven. Van de paus mochten ze in Avignon komen wonen, 'het Tweede Rome', dat zo werd genoemd omdat de pausen daar vanaf 1307 zetelden. Een andere groep vestigde zich in het zogenaamde Comtat Venaissin, het huidige departement Vaucluse, met als hoofdstad Carpentras. De omstandigheden waarin deze 'Joden van de Paus' leefden, waren niet benijdenswaardig. Ze werden volgens de bepalingen van het Concilie van Trente nog steeds als de moordenaars van Christus gezien. Door de aartsbisschop van Avignon werden ze in een edict uit 1680 beschuldigd van 'de afschuwelijke aanslag (...) op de aanbiddelijke persoon van JEZUS-CHRISTUS',²⁸ De meesten waren arm, woonden in getto's, de zogenaamde Carrières, en moesten een gele puntmuts dragen om als Jood herkend te kunnen worden. Ze voelden zich hierdoor vernederd, zoals blijkt uit een verslag van de gemeenteraad van Carpentras tijdens de Franse Revolutie, waarin werd bepaald dat de Joden van deze stad 'niet meer de gele hoed hoeven te dragen waardoor zij werden onderscheiden op een manier die vernederend was voor de mensheid (...)'.²⁹ Officieel vielen ze onder het gezag van de paus, maar in de praktijk hadden de gemeentelijke autoriteiten het voor het zeggen. Die legden de Joden allerlei beperkingen op: ze mochten alleen maar handelen in tweedehands spullen, grondbezit was hun verboden en de geldhandel, waarmee zij zich bezighielden, was strikt geregeld. Ze voelden het dan ook als een bevrijding toen de pauselijke staat in 1790 door Frankrijk werd geannexeerd.

Net als de andere Joodse gemeenschappen werden die van Avignon en Carpentras bestuurd door rabbijnen en leiders, de zogenaamde *syndics*. Dat waren de rijkste Joden van de gemeenschap die veel geld hadden verdiend in de zijdehandel. Ze waren in de jaren 1720 via de handel in contact gekomen met de Sefardische Joden uit Bordeaux met wie zij op den duur werden verward. Dat blijkt uit een decreet uit 1790 dat spreekt over de 'Joden die in Frankrijk bekend zijn onder de naam van

---

²⁵ R. Badinter, *Libres et égaux* ..., 34.

²⁶ Ibidem, 56.

²⁷ A. Hertzberg, *The French Enlightenment*, 214.

²⁸ P. Girard en L. Rosen, 'Les Juifs en France à la veille de la Révolution' in: J-M. Chouraqui e.a. ed., *La Révolution Française et l'Émancipation des Juifs de France* (Paris 1989): 'l'horrible attentat (...) en la personne adorable de JÉSUS-CHRIST', 24.

²⁹ Ibidem, 'cesseront d'être distingués d'une manière humiliante par le chapeau jaune (...)', 45.

Portugese, Spaanse en Avignonese Joden'.³⁰ Dat was in hun voordeel, want op die manier konden de Avignonnais en de Comtadins, zoals ze werden genoemd, meeprofiteren van de privileges die de Joden uit Bordeaux hadden gekregen. Maar die laatsten moesten niets van hen hebben. Ze vonden hen minderwaardig en beschouwden hen als 'iets vreemds, waarmee we ons absoluut niet moeten inlaten'.³¹

De Joden uit Parijs

Officieel mochten er sinds 1395, toen ze uit Frankrijk waren verdreven, geen Joden in Parijs wonen. Toch werd later door enkele koningen hun verblijf oogluikend toegestaan, vooral omdat de Joden belangrijk waren voor de Franse economie. Zo hadden zich in de loop der tijden enkele Sefardische Joden in Parijs gevestigd. Zij waren niet de enigen, want ook een beperkt aantal Joden uit Avignon en de Comtat Venaissin was in de Franse hoofdstad komen wonen. In de achttiende eeuw waren daar nog Joden uit Metz, Lotharingen en Elzas bij gekomen. In 1789 waren het er in totaal vijfhonderd, de kleinste groep Joden in Frankrijk. De Franse historici Patrick Girard en Léon Rosen vinden het zo'n te verwaarlozen aantal dat ze het niet de moeite waard vinden er lang bij stil te staan.³²

Ook hier viel het verschil tussen de sefardim en de asjkenazim op: de 'nation juive portugaise' was beter geïntegreerd en rijker dan 'les Allemands' die leefden van colportage, veehandel en geldlening.³³ In Parijs kon je toen eigenlijk niet spreken van een Joodse gemeenschap. Daarvoor waren de Parijse Joden te verdeeld. De Sefardische en Asjkenazische Joden woonden er door elkaar, maar hadden hun eigen synagoge en rabbijn.

Hoofdstuk 2

De Filosofen en de Franse Joden

De verlichting

De achttiende eeuw werd in Frankrijk gekenmerkt door de verlichting. Verlichte denkers, ook wel Filosofen genoemd, hadden kritiek op de Franse maatschappij. Het ging hun dan vooral om de politiek en de godsdienst. Denkers als Montesquieu, Diderot en Voltaire bestreden het absolutisme van de Franse koningen en de onverdraagzaamheid van de Katholieke Kerk. Vooral het bijgeloof, de onwetendheid en het dogmatisme moesten het ontgelden. Alles wat in strijd was met de ratio moest, volgens hen, worden vernietigd of zoals Voltaire het uitdrukte: 'Ecrasez l'infâme'.

Zoals we hebben gezien, namen de Joden en hun godsdienst slechts een bescheiden plaats in de Franse samenleving in. Toch is het frappant hoe vaak de Filosofen over de Joden en het Jodendom hebben geschreven. De Amerikaanse historicus Ronald Schechter heeft in de Franse literatuur van de achttiende eeuw opvallend vaak het woord *Jood* of *Joods* gevonden.³⁴ Montesquieu voert in zijn *Lettres Persanes* regelmatig Joden op, in de *Encyclopédie* van Diderot en d'Alembert wordt onder verschillende trefwoorden aandacht aan de Joden besteed en Voltaire brengt in zijn *Dictionnaire Philosophique* de Joden meer dan eens ter sprake. Waar kwam die belangstelling vandaan?

Op de eerste plaats had het te maken met het feit dat de Filosofen het Jodendom zagen als de

---

³⁰ P. Girard, *La Révolution Française*, 'Juifs connus en France sous le nom de Juifs portugais, espagnols et avignonnais', 141.

³¹ S. Schwarzfuchs, *Du Juif à l'Israélite*, 'une chose étrangère, et dans laquelle nous ne devons entrer de pas une façon.', 23.

³² P. Girard en L. Rosen, 'Les Juifs en France à la veille de la Révolution', in: J-M. Chouraqui e.a., 19.

³³ R. Badinter, *Libres et égaux...*, 48.

³⁴ R. Schechter, *Obstinate Hebrews*, 36.

moeder van het christendom. Daarom wilden zij het Jodendom beter leren kennen en gingen het bestuderen. Daarbij werden ze geconfronteerd met een godsdienst die, net als het christendom, werd gekenmerkt door bijgeloof en onverdraagzaamheid.

In de *Lettres Persanes*, een briefroman van Montesquieu, brengen twee Perzen, Usbek en Rica, een bezoek aan Europa en corresponderen met het thuisfront over hun wederwaardigheden. Ook over de Joden. Voor Montesquieu is de Jood de eeuwige koopman die halsstarrig vasthoudt aan zijn geloof. Zo schrijft Rica: 'Je vraagt me of er ook Joden zijn in Frankrijk? Weet dan dat overal waar geld is, Joden zijn.' En '(...) voor hun godsdienst laten ze een onweerstaanbare koppigheid zien die grenst aan het waanzinnige'.³⁵

De Franse historicus Patrick Girard stelt dat Diderot nauwelijks geïnteresseerd was in het lot van de Joden.³⁶ Dat kan zo zijn, maar dat betekent niet dat er in zijn *Encyclopédie* niet veel aandacht aan hen wordt besteed. Een van de co-auteurs van Diderot beschrijft uitvoerig de geschiedenis van het Joodse volk dat in de loop der tijden zoveel vervolgingen had ondergaan. Dat gold met name voor Frankrijk, waar ze gevangen werden gezet omdat ze christenkinderen zouden hebben geofferd en de bronnen hebben vergiftigd.³⁷ De Encyclopedisten hadden veel waardering voor de figuur van Mozes en zijn wetgeving. 'Wat een historicus! wat een wetgever! wat een filosoof! wat een dichter! wat een man!', riep Diderot uit.³⁸ Als ware rationalisten moesten ze echter niets hebben van de rabbijnen en hun Talmoed, zoals ze om dezelfde reden ook niets moesten hebben van de katholieke theologen en hun exegetische van de bijbel. De Talmoed stond, volgens hen, vol fabels en sprookjes ('fables et rêveries').³⁹

Voltaire anti-Joods

Voltaire heeft zijn leven lang over fanatisme en bijgeloof geschreven en nam het altijd op voor groepen en individuen die vanwege hun geloof werden onderdrukt of vervolgd. Hij verdedigde bijvoorbeeld de protestanten die in Frankrijk eeuwenlang vervolgd werden door de Katholieke Kerk. Maar de Joden viel hij continu aan. Hij bleek een uitgesproken hekel aan hen te hebben. Historici hebben zich het hoofd gebroken over de vraag hoe het mogelijk was dat iemand die het altijd opnam voor slachtoffers van onverdraagzaamheid en onderdrukking, zo anti-Joods kon zijn. Een belangrijke reden was dat Voltaire, net als de andere Franse Filozofen, katholiek was opgevoed en onderwijs had gekregen van de jezuïeten. De Katholieke Kerk beweerde in de achttiende eeuw nog steeds dat de Joden Jezus hadden vermoord en daar eeuwig voor waren gestraft. Die boodschap had ook Voltaire meegekregen. Bovendien had hij zelf enkele onaangename ervaringen met Joden gehad. Hij beweerde door een Jood uit Berlijn te zijn opgelicht en later nog een keer, 'Toen de heer Médina (...) me in Londen twintigduizend frank lichter maakte.'⁴⁰ In zijn *Dictionnaire Philosophique* gebruikte hij taal die heden ten dage zonder meer als antisemitisch zou worden gekwalificeerd. Hij vond het Joodse volk 'het afschuwelijkste volk ter wereld.'⁴¹ En in zijn *Essai sur les mœurs* maakt hij de Joden uit voor 'een dom en barbaars volk dat al lange tijd, niet alleen zo gierig is als de pest, maar ook

³⁵ Montesquieu, *Oeuvres complètes dl I*, J. Ehrard en C. Volpilhac-Augier ed.(2004), 'Tu me demandes s'il y a des Juifs en France? Sache que par tout où il y a de l'argent, il y a des Juifs. (...) Ils font paraître (...) une obstination invincible pour leur Religion, qui va jusques à la folie.', 289.

³⁶ P. Girard, *La Révolution Française*, 68.

³⁷ R. Schechter, *Obstinate Hebrews*, 57.

³⁸ Diderot, *Encyclopédie III*, J. Lough en J. Proust ed.(Parijs 1976), 'quel historien! Quel législateur! Quel philisophe! Quel poète! Quel homme!', 584.

³⁹ R. Schechter, *Obstinate Hebrews*, 58.

⁴⁰ A. Versaille, *Dictionnaire de la pensée de Voltaire par lui-même* (Parijs 1994), 'Lorsque M. Médina, (...) me fit à Londres une banqueroute de vingt mille francs', 704.

⁴¹ R. Badinter, *Libres et égaux...*, 'le plus abominable peuple de la terre', 51.

afschuwelijk bijgelovig, en dat dan ook nog alle volkeren die hen gedogen en verrijken onweerstaanbaar haat.' En hij besluit zijn tirade met die typisch voltairiaanse ironie: 'En toch moeten we ze niet verbranden.'⁴²

In de ogen van Voltaire waren de Joden niet te veranderen en dus ook niet te verbeteren. Ze waren halsstarrig, vooral als het om hun geloof ging. Ze redeneerden dat God hun de wetten had gegeven. God was eeuwig en onveranderlijk en dat gold dus ook voor de Joodse wetten.⁴³ Er waren echter ook Joden, zoals Maimonides en Spinoza, voor wie Voltaire vanwege hun verlichte ideeën grote bewondering had. Je kon, zo constateerden de Filosofen, niet spreken van dé Jood, maar er waren allerlei soorten Joden die soms totaal andere ideeën en gewoonten hadden en absoluut niet met elkaar te vergelijken waren.

Tegenstrijdig

Voor de Amerikaanse historicus Ronald Schechter is dat tegenstrijdige bij de Joden de verklaring voor het feit dat de Franse filosofen zoveel over de Joden schreven. Dat maakte hen zo interessant, of wel 'good to think', zoals Schechter het wat cryptisch zegt.⁴⁴ Als de verlichte denkers het bijvoorbeeld hadden over fanatisme en verdraagzaamheid, over moraal en godsdienst of over begrippen als ouderwets en modern, dan werden de Joden vaak als voorbeeld genomen.⁴⁵ De Joden trokken bijvoorbeeld makkelijk van het ene land naar het andere en pasten zich als ware kosmopolieten aan de omgeving aan. Maar eenmaal op een bepaalde plek, gingen ze bij elkaar wonen, zonderden zich af van de omgeving en hielden vast aan hun eigen godsdienst, wetten, taal en gewoonten. Uit hun geschriften blijkt dat de meeste Franse Filosofen nog veel vooroordelen hadden ten opzichte van de Joden, terwijl je van verlichte denkers anders zou verwachten. Het was vooral vanwege het fanatisme van de rabbijnen met hun Talmoed dat de Filosofen maar weinig begrip voor de Joden konden opbrengen. Zo hebben de verlichte denkers een negatief stempel gedrukt op de beeldvorming van de Joden in het Frankrijk van de achttiende eeuw. Vooral Voltaire heeft met zijn sarcasme en cynisme weinig goodwill gekweekt voor de Joden in Frankrijk.

Isaac De Pinto

Niemand ging tegen zijn beweringen in, maar er was één uitzondering. Isaac De Pinto, een Jood uit Bordeaux die in 1717 te Amsterdam was geboren, vond dat Voltaire met zijn grove opmerkingen te ver was gegaan en dat hij zelf de Joden tegen dit soort onterechte aanvallen moest verdedigen. In 1762 publiceerde hij zijn *Apologie voor de Joodse Natie, of kritische kanttekeningen bij het eerste hoofdstuk van deel VII van het werk van de heer Voltaire, betreffende de Joden*.⁴⁶ De Pinto was een verlichte Jood. De Nederlandse historica Nijenhuis noemt hem in haar proefschrift 'een Joodsche philosophe' en die waren er onder de Joden maar heel weinig. Hij schreef vooral economische geschriften met voor zijn tijd vooruitstrevende ideeën. Wat De Pinto in de geschriften van Voltaire vooral stoorde, was het feit dat hij alle Franse Joden over één kam schoor. Het waren vooral de Asjkenazische Joden die het mikpunt van Voltaire's spot waren. Maar kennelijk, zo beweerde De

---

⁴² A. Versaille, *Dictionnaire de la pensée*, 'un peuple ignorant et barbare, qui joint depuis longtemps la plus sordide avarice à la plus détestable superstition, et à la plus invincible haine pour tous les peuples qui les tolèrent et qui les enrichissent.' (...) Il ne faut pourtant pas les brûler.', 704.

⁴³ R. Schechter, *Obstinate Hebrews*, 50.

⁴⁴ Ibidem, 36.

⁴⁵ Ibidem, 37.

⁴⁶ *Apologie pour la Nation juive, ou réflexions critiques sur le premier chapitre du VIIe tome des oeuvres de M. de Voltaire au sujet des Juifs*.

Pinto, had de verlichte denker niet door dat dit totaal andere Joden waren dan de Sefardische Joden. 'Een Portugese Jood uit Bordeaux en een Duitse Jood uit Metz lijken twee volstrekt verschillende wezens...', zo schreef De Pinto in zijn Apologie.⁴⁷ En hij ging nog een stap verder: 'De heer Voltaire moet toch weten dat de Portugese en Spaanse Joden zo angstvallig kieskeurig zijn dat ze zich nooit middels een huwelijk, verbintenis of anderszins zullen mengen met de Joden van de andere naties.'⁴⁸ De Pinto ging zelfs zo ver door te beweren dat het grote verschil te maken had met het feit dat de Sefarden oorspronkelijk behoorden tot de stam van Juda en al vanaf de zesde eeuw voor Christus op het Iberisch schiereiland woonden. Zij konden dus nooit Christus vermoord hebben!⁴⁹ Voltaire toonde begrip voor De Pinto die hij als een verlicht persoon beschouwde en bood zijn excuses aan voor zijn ongenueanceerde uitspraken: 'Als je een fout hebt gemaakt, moet je die goedmaken. Het was onterecht van mij om de slechte eigenschappen van een paar individuen aan een heel volk toe te kennen.'⁵⁰ Maar aan het slot van zijn excuusbrief benadrukt Voltaire dat wat hem betreft De Pinto best Jood mag blijven, maar op één belangrijke voorwaarde: '... wees filosoof, dat is het beste wat ik u kan wensen in dit korte leven.'⁵¹

In De Pinto's verdedigingsschrift lezen we al wat tijdens de Franse Revolutie het grote geschilpunt zal zijn tussen de Sefardische en Asjkenazische Joden: de Joden uit Zuidwest-Frankrijk voelden zich superieur aan de Joden uit de Elzas en Lotharingen, met wie ze absoluut niet vergeleken wilden worden. En zo dacht De Pinto er ook over. Hij noemde zijn verdedigingsschrift *Apologie des Juifs*, maar *Apologies des Juifs portugais* was een betere titel geweest. De Pinto was weliswaar de eerste Jood in Frankrijk die zijn stem liet horen toen de Joden werden aangevallen, maar zijn apologie, waarin hij de asjkenaziem liet vallen ten faveure van de sefardiem, heeft weinig bijgedragen aan de emancipatie van de Franse Joden. En van de Filosofen kregen de Joden evenmin veel steun. Die kwam echter uit onverwachte hoek, toen Lodewijk XVI zijn minister van staat Malesherbes opdracht gaf een onderzoek in te stellen naar de positie van de Joden in Frankrijk.

II. DE JODEN TIJDENS DE VOORBEREIDENDE FASE VAN DE EMANCIPATIE

Hoofdstuk 3

Malesherbes en de Franse Joden

De Franse protestanten

Na de wrede godsdienstoorlogen die Frankrijk tijdens de zestiende eeuw teisterden, kondigde de Franse koning Hendrik IV in 1598 het edict van Nantes af. Daarin werd bepaald dat de protestanten gelijke burgerrechten en vrijheid van godsdienst kregen. In 1685 herriep Lodewijk XIV dit edict,

⁴⁷ P. Girard, *La Révolution Française*, 'Un Juif portugais de Bordeaux et un Juif allemand de Metz paraissent être deux êtres absolument différents...', 19.

⁴⁸ Ibidem, 'M. de Voltaire ne peut ignorer la délicatesse scrupuleuse des Juifs portugais et espagnols à ne point se mêler, par mariage, alliance ou autrement, avec les Juifs des autres nations.', 19.

⁴⁹ R. Schechter, *Obstinate Hebrews*, 114.

⁵⁰ P. Girard, *La Révolution Française*, 'Quand on a un tort, il faut le réparer; et j'ai eu tort d'attribuer à toute une nation les vices de plusieurs particuliers.', 64.

⁵¹ Ibidem, 'Mais soyez philosophe, c'est tout ce que je peux vous souhaiter de mieux dans cette courte vie.', 65.

waarop veel Hugenoten Frankrijk ontvluchtten. Bijna een eeuw later, op 28 november 1787, kwam Lodewijk XVI met een nieuw edict, dat was voorbereid door de minister van Staat, Chrétien-Guillaume de Lamoignon de Malesherbes. Het was een decreet 'betreffende al degenen die niet het katholieke geloof belijden'.⁵² Voor de meeste Fransen was het vanzelfsprekend dat met 'al degenen die niet het katholieke geloof belijden' uitsluitend de protestanten konden worden bedoeld, hoewel het woord protestant er niet in voorkwam. Maar in Metz, dat in die tijd een grote Joodse gemeenschap had, dachten heel wat mensen dat ook de Joden werden bedoeld. Dat bleek echter ten onrechte. Er werd uitsluitend in bepaald dat de Franse protestanten weer burgerlijke en religieuze vrijheid kregen. Abbé Grégoire, die zich vanaf het begin van de Franse Revolutie had opgeworpen als de belangrijkste verdediger van de Joden, had er in 1789 in een toespraak tot de Nationale Vergadering op gewezen dat het Parlement van Metz het decreet pas had goedgekeurd nadat duidelijk was geworden dat niet de Joden werden bedoeld.⁵³

Nadat het edict van 1787 was gepubliceerd, had Lodewijk XVI echter tegen Malesherbes gezegd: 'Meneer Malesherbes, u hebt zichzelf protestant gemaakt, nu maak ik u jood.'⁵⁴ Hiermee gaf hij zijn minister van staat de opdracht te onderzoeken in hoeverre het mogelijk was om ook de Franse Joden, net als de protestanten, gelijke rechten te geven.

Malesherbes wist maar weinig van de Franse Joden, maar het was hem wel duidelijk dat hun positie niet te benijden was, gezien zijn opmerking tegen Lodewijk XVI: 'In de harten van de christenen leeft nog steeds een diepe haat jegens de Joodse natie...'⁵⁵

In het voorjaar van 1788 ging Malesherbes aan de slag. Om zo goed mogelijk gedocumenteerd te zijn, verzamelde hij alles wat er over de Joden geschreven was. Graaf de Mirabeau, een van de invloedrijkste politici uit de beginjaren van de Franse Revolutie, had in 1785 in Berlijn kennism gemaakt met het werk van de Duitse Jood Moses Mendelssohn, de voorman van de Duitse verlichting, het prototype van 'de Goede Jood'.⁵⁶ Mirabeau had diens ideeën samengevat in *Sur Moses Mendelssohn*. Dit werk stelde hij ter beschikking van Malesherbes, alsmede *De la Réforme politique des Juifs*, de Franse vertaling die Mirabeau had gemaakt van *Ueber die buergerliche Verbesserung der Juden*, het boek dat de Duitse publicist Christian Wilhelm Dohm in 1781 had gepubliceerd. Daarin hield deze een pleidooi voor de verbetering van het lot van de Duitse Joden.

In de loop van enkele maanden had Malesherbes een grote hoeveelheid geschriften over de Joden verzameld.⁵⁷ Hij liet zich echter niet alleen schriftelijk informeren. Hij wilde de informatie ook uit de eerste hand. Hij ging te rade bij de Joden zelf en bij mensen die nauwe contacten hadden met de Joden in Parijs, in de provincie en zelfs in het buitenland.⁵⁸

Commissie Malesherbes

Hij had een commissie benoemd, de Commissie Malesherbes, die moest proberen 'de Joodse

---

⁵² R. Badinter, *Libres et égaux...*, 'l'Édit concernant tous ceux qui ne font pas profession de la religion catholique', 87.

⁵³ L'Abbé H. Grégoire, 'Motion en faveur des Juifs', in: *La Révolution Française et l'Emancipation des Juifs* (Parijs 1968), Editions d'histoire sociale (verder afgekort als EDHIS), VII, 5.

⁵⁴ P. Girard, *La Révolution Française*, 'Monsieur de Malesherbes, vous vous êtes fait protestant; moi, maintenant, je vous fais juif.', 93.

⁵⁵ R. Badinter, *Libres et égaux...*, 'Il existe encore dans le coeur des chrétiens une haine très forte contre la nation juive', 51.

⁵⁶ R. Schechter, *Obstinate Hebrews*, 97.

⁵⁷ Z. Szajkowski, *Jews and the French Revolutions of 1789, 1830 and 1848* (New York 1970), 371.

⁵⁸ D. Feuerwerker, *L'émancipation des Juifs en France*, XIII.

kwestie' zo goed mogelijk in kaart te brengen.⁵⁹ De commissie liet zich onder andere informeren door de intendanten. Dat waren tijdens het Ancien Régime de machtige bestuurders van de Franse provincies. Een van hen was Nicholas Dupré de Saint-Maur, de intendant van Bordeaux, die altijd goede contacten had gehad met de Joodse gemeenschap in Bordeaux. In het voorjaar van 1788 werden hun leiders Solomon Lopes-Dubec en Abraham Furtado in Parijs ontvangen. In opdracht van de Commissie Malesherbes had Dupré de Saint-Maur een aantal vragen voor hen opgesteld. Er werd onder andere gevraagd naar de status van de Franse Joden, of ze de mogelijkheid hadden alle beroepen en vakken uit te oefenen en of ze bereid waren in militaire dienst te gaan. Een andere vraag betrof het verschil tussen de verschillende Joodse gemeenschappen. Maar de hamvraag was eigenlijk of de Joden zelf het ook niet beter vonden dat ze zich aan hun omgeving zouden aanpassen met behoud van hun godsdienst.⁶⁰ De Sefarden vreesden echter dat dan ook hun 'natie' zou ophouden te bestaan en dat alle Franse Joden over één kam geschoren zouden worden. Als dat zou gebeuren dan zou dat, volgens hen, leiden tot 'een onsamenhangend en monsterlijk geheel van mensen die wezenlijk verschillen in hun zeden, hun taal, hun bezigheden, hun vooroordelen en heel wat andere kleine verschillen die hen scheiden'.⁶¹ Voor Malesherbes werd het duidelijk dat de Franse Joden niet als één groep behandeld konden en wilden worden, maar dat ze uit verschillende gemeenschappen bestonden die zeer uiteenlopende opvattingen hadden. Een anekdote die verteld werd door Pierre Louis Roederer, een van de leden van de Commissie Malesherbes, illustreert die verschillen heel duidelijk. In een onderhoud dat Malesherbes had met twee Joden, David Gradis uit Bordeaux en Cerf Berr uit Straatsburg, kwam hij te spreken over het verschil tussen de sefardiem en de asjkenaziem. Op de vraag van Malesherbes of hij samen met een Jood zou kunnen eten, antwoordde Gradis dat dit geen enkel probleem was, maar Cerf Berr zei dat dit uitgesloten was. Malesherbes reageerde wanhopig: 'De koning zei tegen me dat hij me Jood zou maken, en moet je Cerf Berr nu horen, die wil me streng gereformeerd maken! Ik weet niet meer wie ik moet geloven.'⁶² In Parijs was ook een delegatie van de Asjkenazische Joden, onder leiding van Cerf Berr en Berr Isaac Berr, de leiders van de Joden uit de Elzas en Lotharingen.⁶³ Zij wisten niet dat ook de Sefarden met Malesherbes en zijn commissie in gesprek waren. Wel schijnt Cerf Berr bezig geweest te zijn met het schrijven van een verhandeling over de Asjkenazische Joden. Deze is echter nooit teruggevonden. Gezien alles wat hij later heeft gezegd en geschreven, is het echter aannemelijk dat ook Cerf Berr in zijn stuk heeft gepleit voor het behoud van de autonomie van de Asjkenazische gemeenschappen. Maar Malesherbes dacht daar heel anders over. Hij was van mening dat de Joden zich maar het beste konden bekeren tot het katholicisme.

Imperium in imperio

Aangezien de Joodse godsdienst allerlei wetten kende die ook van invloed waren op het gewone sociale leven van de Joden, bleven zij, in de ogen van Malesherbes, een groep vormen die hen isoleerde van de niet-Joodse Fransen. Hij vreesde dat zij op die manier een *imperium in imperio*, een staat in de staat, zouden blijven vormen.⁶⁴ Vooral de Joodse spijswetten waren voor Malesherbes

⁵⁹ P. Girard, *La Révolution Française*, 97.

⁶⁰ Ibidem, 98.

⁶¹ S. Schwarzfuchs, *Du Juif à l'Israélite*, 'un assemblage incohérent et monstrueux de gens essentiellement différents par leurs moeurs, leur langage, leurs occupations, leurs préjugés et une foule d'autres nuances qui les séparent.', 92.

⁶² P. Girard, *La révolution Française*, 'le roi m'a dit qu'il me faisait juif, et voilà C-B (Cerf-Berr) qui veut me faire janséniste! Je ne sais plus auquel entendre.', 97.

⁶³ S. Schwarzfuchs, *Du Juif à l'Israélite*, 92.

⁶⁴ R. Badinter, *Libres et égaux...*, 90.

daar het bewijs van. Joden mochten vanwege die wetten niet samen met christenen eten. Daardoor was het in zijn ogen uitgesloten dat zij ooit in de Franse samenleving zouden kunnen integreren. Naar aanleiding daarvan heeft hij eens gezegd: 'Wanneer er een varken wordt geslacht, zal daar nooit een Jood bij zijn.'⁶⁵

In de zomer van 1788 viel Malesherbes plotseling in ongenade bij de koning en werd minister zonder portefeuille. Wat precies de reden daarvan was, is niet bekend. Zelf gaf hij als reden op dat 'actuele staatszaken' ('l'état présent de la Nation') zijn aandacht vroegen.⁶⁶ Hoe dan ook, hij heeft het rapport dat hij naar aanleiding van de bevindingen van zijn commissie nooit kunnen schrijven. Daardoor zijn en blijven de historici verdeeld over de rol die Malesherbes heeft gespeeld in de emancipatie van de Joden. Net als bij de emancipatie van de Franse protestanten had hij zeker voor ogen om de positie van de Franse Joden te verbeteren. Maar dan moesten de 'nations juives' wel hun autonomie opgeven. Volgens sommigen zou die emancipatie zonder Malesherbes nooit tot stand gekomen zijn. Anderen, zoals Arthur Hertzberg, zien in hem alleen maar een bekeerder die eigenlijk niet zo geïnteresseerd was in de verbetering van het lot van de Joden. In mijn ogen heeft Malesherbes het Joodse probleem in Frankrijk op de kaart gezet. Hij was de eerste staatsdienaar die zich ermee bezighield en is daarbij zeer serieus te werk gegaan. Hij ging niet over één nacht ijs en had zich uitstekend ingelezen in de materie. Bovendien liet hij zich uitgebreid informeren, zowel door niet-Joden als Joden. De bijdrage van de laatsten is zeker niet onbelangrijk geweest, maar vanwege hun verdeeldheid zou het voor Malesherbes niet makkelijk geweest zijn om een advies aan de koning uit te brengen.

Hoofdstuk 4

De prijsvraag van de Academie van Metz

Kunnen de Joden gelukkiger en nuttiger worden gemaakt?

In 1782 had de Oostenrijkse Keizer Josef II het Edict van Tolerantie uitgegeven, waardoor de Joden in zijn rijk meer vrijheid hadden gekregen. Ze werden tot bepaalde beroepen toegelaten en de keizer had de lijftol en Jodenster afgeschaft. Hierdoor geïnspireerd, voerde Lodewijk XVI twee jaar later middels een decreet ook een aantal verbeteringen voor de Elzasser Joden in. Kennelijk zagen de gezagsdragers van sommige Europese landen, meer dan denkers als Montesquieu, Diderot en Voltaire, in hoe groot het Joodse probleem was. Er was echter steeds sprake van een ad hoc beleid. In de achttiende eeuw was het in Frankrijk de gewoonte (en dat was wél te danken aan de verlichting) dat wetenschappelijke academies een prijsvraag uitschreven om een maatschappelijk probleem aan te pakken. In Metz, de stad met het grootste aantal Joden, werd men iedere dag geconfronteerd met grote groepen arme Joden die door de omgeving werden geminacht omdat ze de kost moesten verdienen met handel in tweedehands spullen of, als ze niets te verkopen hadden, leefden van landloperij en bedelarij. Sommige niet-Joden hadden met hen te doen. Ze vroegen zich af of de Joden niet gelukkiger zouden worden als ze van nut waren voor de maatschappij. In 1785 schreef de *Koninklijke Maatschappij van Kunsten en Wetenschappen* van Metz voor het jaar 1787 een prijsvraag uit met de vraag: 'Zijn er mogelijkheden om de Joden gelukkiger en nuttiger in Frankrijk te maken?'⁶⁷ De winnaar zou een gouden medaille van vierhonderd ponden ontvangen. De gezaghebbende krant

---

⁶⁵ P. Girard, *La Révolution Française*, 'Quand on tuera le cochon, le Juif sera absent.', 100.

⁶⁶ Ibidem, 100.

⁶⁷ P. Girard, *La Révolution Française*, 'Est-il des moyens de rendre les Juifs plus heureux et plus utiles en France?', 74.

Mercure de France was enthousiast over het initiatief van de Academie en schreef: 'Geen enkele Academie heeft tot nu toe zijn prijzen uitgelooft voor zo'n nobele bestemming.⁶⁸ Want, zo liet dezelfde krant weten, het gaat om een 'nieuwe interessante vraagstelling die het waard is om behandeld te worden door wijze en welbespraakte Filozofen.'⁶⁹

Op de oproep waren negen inzendingen gekomen, waaronder er enkele waren die niet serieus konden worden genomen en sowieso afvielen. Maar uiteindelijk werd er helemaal geen prijs toegekend, omdat de jury van mening was dat sommige inzenders het probleem weliswaar goed hadden weten te analyseren, maar geen oplossing hadden aangedragen.

Drie laureaten

De deelnemers kregen een herkansing en in 1788 besliste de jury dat er drie winnaars waren die de prijs moesten delen: Adolphe Thiéry, een advocaat uit Nancy, Henri Grégoire, een priester uit Lotharingen en Zalkind-Hourwitz, een Poolse Jood uit Parijs. De jury vond het moeilijk om één winnaar te kiezen omdat alle drie de deelnemers niet alleen dezelfde analyse hadden gemaakt van het probleem, maar ook met vrijwel dezelfde oplossing waren gekomen. Ze kregen ook dezelfde kritiek, omdat ze alle drie in hun vertoog niet altijd even duidelijk waren geweest. Pierre Louis Roederer, de voorzitter van de jury, miste vooral 'de duidelijkheid en de nauwkeurigheid', die men nu juist van verlichte denkers kon verwachten.⁷⁰

Hourwitz noemt zijn inzending een apologie, maar de verhandelingen zijn eigenlijk alle drie verdedigingsschriften. Ze schetsen het beeld van hoe de Joden in Noordoost-Frankrijk leven, maar gaan daarbij kritiek op de Joden niet uit de weg. Ze sommen allerlei vooroordelen op die men in Frankrijk ten opzichte van hen had. Sommige historici hebben dat bij Thiéry en Grégoire uitgelegd als antisemitisme, maar in mijn ogen lezen ze niet wat er staat. Grégoire schrijft dat Joden 'in het algemeen een bleek gezicht hebben, een kromme neus, diepliggende ogen, een vooruitstekende kin en duidelijke sluitspieren bij de mond.'⁷¹ Grégoire geeft hier niet zijn eigen mening weer, maar die van Lavarer, een specialist op het gebied van de menselijke fysionomie. En Thiéry schrijft zijn verhandeling als een echte advocaat. Hij somt allerlei aantijgingen die men tegen de Joden inbrengt op, teneinde ze in zijn verdedigingsschrift te weerleggen of te uit te leggen. Maar het wordt niet duidelijk of Thiéry het met die aantijgingen eens is of niet. De voorzitter van de jury liet dan ook weten dat Thiéry's geschrift 'een beetje te veel weg heeft van een pleitrede.'⁷²

Hoe dan ook, de prijswinnaars waren het erover eens dat de Asjkenazische Joden in zulke erbarmelijke toestanden terecht waren gekomen, doordat ze door de christenen in deze positie waren gedwongen. De meeste beroepen, zo stelden ze, waren voor de Joden verboden. Het enige waar zij zich mee bezig mochten houden was de verkoop van tweedehands spullen en de handel in vee en geld. De gigantisch hoge bedragen aan belastinggeld die de Joodse gemeenschappen moesten opbrengen, konden ze alleen maar bij elkaar krijgen door aan anderen geld met rente te lenen. En vaak was dat woekerrente. Daarom werden ze door de omgeving gehaat. Bovendien isoleerden de Joden zich van hun niet-Joodse omgeving, omdat ze er eigen gewoonten en wetten op nahielden. Als

---

⁶⁸ *Ibidem*, 'Aucune Académie n'a encore consacré ses prix à une si noble destination.', 74.

⁶⁹ D. Feuerwerker, *L'émancipation des Juifs en France*, 'Question neuve, intéressante, digne de la plus sage philosophie et d'une véritable éloquence.', 62.

⁷⁰ *Ibidem*, 'la netteté et la précision', 86.

⁷¹ H. Grégoire, 'Essai sur la régénération physique, morale et politique des Juifs', in *La Révolution Française*, 'en général ils ont le visage blafard, le nez crochu, les yeux foncés, le menton prominent, & les muscles constricteurs de la bouche fortement prononcés.', EDHIS, III, 45.

⁷² D. Feuerwerker, *L'émancipation des Juifs*, 'a un peu trop la forme d'un plaidoyer', 90.

nu de Joden, zo redeneerden Grégoire, Thiéry en Hourwitz, tot alle beroepen zouden worden toegelaten en ze hun godsdienst zouden opgeven, zou het Joodse probleem opgelost zijn. Ze zouden dan eerbare beroepen kunnen uitvoeren en het zou gedaan zijn met hun woekerhandel. Bovendien zouden ze niet meer apart in getto's wonen, maar tussen niet-Joden met wie ze normaal contact zouden hebben. En dat bleek mogelijk, want de drie laureaten van de prijsvraag stelden de Joden in Engeland en de Republiek der Nederlanden tot voorbeeld. Die waren doorgaans door de omgeving geaccepteerd en de meesten waren welvarend en verdienden hun geld met eerlijke handel.

Een Poolse Jood

Zalkind-Hourwitz was de enige Joodse inzender voor de prijsvraag van de Academie van Metz. Isaïae Berr Bing uit Metz en Berr Isaac Berr uit Nancy, twee Joden die, zoals we verderop zullen zien, een belangrijke rol hebben gespeeld in de emancipatie van de Joden uit Noordoost-Frankrijk, waren in eerste instantie ook van plan aan de prijsvraag mee te doen. Ze vonden het echter beter als een niet-Jood het voor de Joden zou opnemen. In hun ogen waren dat Thiéry en Grégoire met wie ze goede contacten hadden. Die waren allebei geïnteresseerd in het lot van de Joden in Lotharingen en de Elzas. Alleen waren ze niet zo goed in de materie ingevoerd. Isaïae Berr Bing en Berr Isaac Berr verstrekten de nodige informatie aan de twee Fransen. Dat was hun eerste niet onbelangrijke bijdrage aan de emancipatie van de Franse Joden.

In dit onderzoek wil ik een antwoord vinden op de vraag wat de rol van de Joden zelf in hun emancipatie is geweest. Daarom wil ik uitgebreider stilstaan bij de verhandeling die Zalkind-Hourwitz schreef voor de Academie van Metz en nagaan in hoeverre deze een rol heeft gespeeld in de emancipatie.

Hourwitz was een Poolse Jood. Hij vond zijn afkomst kennelijk belangrijk, want op de titelpagina van zijn inzending vermeldt hij expliciet: *Apologie des Juifs par M. Zalkind-Hourwitz, Juif Polonais*. Hij was huisleraar van de kinderen van rijke Duitse Joden geweest. Aangezien hij niet meer in Duitsland welkom was, was hij naar Oost-Frankrijk uitgeweken. Zo kende hij de problematiek van de Franse Asjkenazische Joden. Via Metz, Nancy en Straatsburg was hij in Parijs terechtgekomen. Daar kon je hem tegenkomen in het Quartier des Carmélites, waar de meeste Parijse Joden woonden. Hij hield zich bezig met straathandel en had op straat Frans geleerd. Hij was autodidact en had zichzelf allerlei talen geleerd.⁷³ Hij las Molière, Voltaire, Rousseau en Ovidius en was bibliothecaris van de Koninklijke Bibliotheek geworden, omdat hij ook Hebreeuws en enkele andere Oosterse talen beheerste.

In het voorwoord van zijn *Apologie* verontschuldigt Hourwitz zich voor zijn steenkolenfrans dat hij zelf 'sarmatico-gallico' noemt en hij zou zich nooit kunnen meten met 'de aantrekkelijke welbespraaktheid van Voltaire'.⁷⁴ Maar echt bescheiden is hij ook weer niet, want hij vindt dat hij de enige is die de verwijten die men de Franse Joden maakt, kan weerleggen, omdat hij 'zich kan uitdrukken in het Frans' en, wat hij nog veel belangrijker vindt, hij woont al een tijd in Parijs en niet in Noordoost-Frankrijk en is daarom ook de enige die 'over dit onderwerp volledig onpartijdig kan spreken'.⁷⁵ Het was zeer uitzonderlijk dat een Jood door een Franse academie serieus genomen werd. Dat realiseerde Hourwitz zich maar al te best. Dit blijkt uit het voorwoord van zijn apologie: '(...) het feit dat ik Jood ben, heeft de Academie heel goed doorgehad; en helaas komt het heel zelden voor

---

⁷³ F. Malino, 'The right to be equal: Zalkind Hourwitz and the Revolution of 1789', in: F. Malino en D. Sorkin (ed) *From East and West - Jews in a changing Europe, 1750-1870* (Oxford 1990), 87.

⁷⁴ Zalkind-Hourwitz 'Apologie des Juifs en réponse à la question: Est-il des moyens de rendre les Juifs plus heureux & plus utiles en France?', in: *La Révolution Française*, 'la séduisante éloquence de Voltaire', EDHIS, IV, 7.

⁷⁵ Ibidem, 'de s'expliquer sur ce sujet avec une parfaite impartialité', 12.

dat men recht doet wedervaren aan iemand van mijn natie.¹⁷⁶

Grof raamwerk

Hourwitz geeft zelf toe dat zijn betoog een grof raamwerk is ('un canevas') en wat rommelig in elkaar zit.⁷⁷ Hij begint met het analyseren van het probleem, draagt dan een aantal oplossingen aan, gaat dan weer verder met zijn analyse en voegt uiteindelijk aan zijn verhandeling nog een supplement toe, waarin hij weer allerlei beschuldigingen tegen de Joden tracht te weerleggen.

Hij probeert in zijn betoog uit te leggen in wat voor positie de Joden zich bevinden door de vraag voor te leggen hoe diezelfde lezer zich zou voelen als hij zich zou moeten verdedigen tegen aantijgingen die kant noch wal raken. 'Wat, zo vraagt hij zich af, zouden de Fransen gezegd hebben, als de Academie van Stockholm (...) de volgende vraag voorgelegd had: *Zijn er mogelijkheden om de Katholieken in Zweden nuttiger en gelukkiger te maken?*'⁷⁸

Hourwitz was een ware rationalist die door logisch redeneren een probleem wilde oplossen. Het antwoord op de vraag van de Academie van Metz: *Zijn er mogelijkheden om de Joden in Frankrijk gelukkiger en nuttiger te maken?* was voor hem zonneklaar: 'ermee ophouden hen ongelukkig en nutteloos te maken.'⁷⁹ Op de eerste pagina van zijn *Apologie* geeft hij al de oplossing van het vraagstuk van de Joden: geef hun het burgerrecht waarvan ze beroofd zijn terug.⁸⁰ In de loop der jaren hadden de christenen allerlei wetten uitgevaardigd tegen de Joden, die echter geen enkel gevaar voor de Franse maatschappij vormden. Hourwitz vraagt zich af waar die discriminatie van de Joden vandaan kwam. Die vraag betrof met name de schrijvers die te boek stonden als verlicht en die, zo schrijft hij, 'menselijkheid en patriottisme' hoog in het vaandel hadden staan.⁸¹ Hij noemt ze ironisch 'moderne Apostelen van de verdraagzaamheid' en zonder hem bij naam te noemen, geeft hij ook een sneer aan Voltaire, 'een beroemde Schrijver(...), die ontvankelijk blijkt voor misvattingen, hartstochten, enzovoort.'⁸²

Als Hourwitz de beschuldigingen tegen de Joden wil weerleggen, blijkt hij geen overtuigende argumenten te hebben. Joden hadden de naam er oneerlijke praktijken op na te houden, maar volgens Hourwitz is dat inherent aan handel. Aangezien alle andere beroepen voor Joden verboden zijn, moeten zij zich wel met handel bezighouden en dan is het ook niet verwonderlijk dat je bij hen veel meer oplichters ('fripons') tegenkomt dan bij andere groepen.⁸³ Hij vond dat het de Joden die woekerrentes vroegen te vergeven was, want vaak leenden ze geld aan mensen die hun schulden niet konden terugbetalen. De hoge rente dekte het risico dat de Joden liepen.

Spartaanse kinderen

Hourwitz praat het gedrag van sommige Joden niet goed, maar ze zijn door de anti-Joodse wetten in een positie gemanoeuvreed waarin ze als het ware gedwongen waren zich te misdragen. Hij

---

⁷⁶ Ibidem, '(...) ma qualité de Juif n'a point échappé à la pénétration de l'Académie; & il est malheureusement bien rare qu'on rende justice à un homme de ma nation.', 13.

⁷⁷ D. Feuerwerker, *L'émancipation des Juifs*, 76.

⁷⁸ Zalkind-Hourwitz, 'Apologie des Juifs', in: *La Révolution Française*, 'Et qu'auroient dit les François si l'Académie de Stockholm eût proposé, (...) la question suivante. *Est-il des moyens de rendre les Catholiques plus utiles & heureux en Suède?*', EDHIS, IV, 73-74.

⁷⁹ Ibidem, 'cesser de les rendre malheureux et inutiles', 1.

⁸⁰ Ibidem, 1.

⁸¹ Ibidem, 'celle de l'humanité, & du patriotisme', 6.

⁸² Ibidem, '(...) modernes Apôtres de la tolérance (...); un Ecrivain célèbre (...), susceptible d'erreurs, & de passions, &c.', 15.

⁸³ Zalkind-Hourwitz, 'Apologie des Juifs', 16.

vergelijkt hen met de Spartaanse kinderen die geen eten kregen. Als ze dan eten gingen stelen en betrapt werden, kregen ze voor straf zweepslagen.⁸⁴ Zo drijven de Joden, volgens Hourwitz, geen eerlijke handel omdat ze door de niet-Joden tot oneerlijke handel gedwongen zijn. En als ze dan betrapt worden, krijgen ze straf en kunnen alleen maar uitroepen: 'Mijn misdaden zijn de uwe, en u straft mij ervoor!'.⁸⁵

Hourwitz was ervan overtuigd dat het probleem opgelost zou worden, als er een aantal maatregelen genomen zou worden om de Joden nuttiger te maken, waardoor ze, volgens hem, ook gelukkiger zouden worden. Hij stelde de Sefardische Joden uit Bordeaux en Bayonne, die wel gelukkig en nuttig waren, tot voorbeeld voor de Asjkenazische Joden. Ook voor hen zouden alle beroepen moeten worden opengesteld, ook zij zouden toegelaten moeten worden tot alle handel en niet alleen tot de straathandel, en het zou ook voor hen mogelijk moeten zijn om onroerend goed te kopen. Hun kinderen zouden toegang moeten krijgen tot de openbare scholen. Maar aan de Joden moesten ook eisen gesteld worden. Ze zouden de geldhandel moeten opgeven, geen Jiddisch en Hebreeuws meer spreken en de invloed van de rabbijnen en de Talmoed zou moeten worden teruggedrongen.⁸⁶ Met deze laatste voorstellen had Hourwitz laten zien dat de Joden zelf een aandeel hadden in hun positie en daarin zelf ook iets konden veranderen. En eigenlijk bepleitten de voorstanders van gelijke rechten voor Joden precies datgene wat hij bepleitte.

Hourwitz concludeert dat al deze voorstellen tot verbetering van het lot van de Joden simpel zijn. Hij heeft het over 'la simplicité de ces moyens'.⁸⁷ Hij toont zich hier een naïeve optimist die ervan overtuigd is dat, indien al zijn voorstellen gerealiseerd worden, veel beroepen, de handel en de landbouw tot grote bloei komen, omdat hij weet dat 'de Joden, meer dan welk ander volk ook, in staat zijn om de beroepen en de handel te verbeteren'.⁸⁸

Rationele benadering

Kennelijk had Hourwitz indruk gemaakt met zijn verdedigingsschrift. De gezaghebbende *Mercure de France* schreef: 'Een Jood heeft op zich genomen om zijn volk te verdedigen en voor dat volk al die rechten op te eisen die voor alle mensen blijvend geldig en universeel zijn.'⁸⁹ Hourwitz was op het idee gekomen om zijn apologie naar de Nationale Vergadering te sturen en zo de aandacht van de afgevaardigden te vestigen op het Joodse probleem. Een van hen, Clermont-Tonnerre, was van mening dat Hourwitz het probleem rationeel had benaderd, want hij vond dat 'de Poolse Jood de enige (was die) had gesproken als filosoof'.⁹⁰ Hourwitz moet dit als een compliment beschouwd hebben, want in zijn ogen kon alleen de verlichting de Franse Joden bevrijden. Daarom kon hij Voltaire, de voorman van de verlichting die vaak zo anti-Joods was gebleken, makkelijk vergeven. In een voetnoot van zijn *Apologie des Juifs* merkte hij op: 'Hoe dan ook, de Joden vergeven hem al het kwaad dat hij over hen heeft gesproken, ten gunste van al het goede dat hij voor hen heeft gedaan, zonder dat hij het wilde, misschien zelfs zonder dat hij het wist; want als zij sinds een paar jaar enigszins rust genieten, dan danken ze dat aan de verlichting, waaraan Voltaire zeker een grotere bijdrage heeft geleverd dan welke andere Schrijver ook, vanwege zijn talloze werken tegen het

---

⁸⁴ Ibidem, 22.

⁸⁵ Ibidem, 'Mes crimes sont les vôtres, & vous m'en punissez!', 20.

⁸⁶ Ibidem, 36-39.

⁸⁷ Ibidem, 40.

⁸⁸ Ibidem, 'les Juifs sont plus capables que toute autre nation de perfectionner les arts & le commerce', 70.

⁸⁹ P. Girard, *La Révolution Française*, 'Un Juif s'est chargé de défendre sa nation et de réclamer pour elle ces droits imprescriptibles et communs à tous les hommes.', 106.

⁹⁰ P. Girard, *La Révolution Française*, 'le Juif polonais seul avait parlé en philosophe.', 106.

fanatisme.⁹¹

Als Parijse Jood was Hourwitz een vrijgevochten figuur die, niet zoals de vertegenwoordigers van de Sefardische en Asjkenazische Joden, rekening diende te houden met de mening van hun achterban. Maar in Parijs waren slechts weinig Joden en van een gemeenschapsgevoel was nauwelijks sprake. Hourwitz kon dus zeggen wat hij zelf vond en hoefde aan niemand rekenschap af te leggen. Hij wist veel niet-Joden voor zijn standpunt in te nemen, omdat hij in zijn verhandeling had laten weten dat, wilden de Joden gelijke rechten kunnen krijgen, zij zich ook aan de Franse samenleving dienden aan te passen, een standpunt dat hem door de Asjkenazische Joden niet in dank werd afgenomen. Maar daarmee heeft hij wel een belangrijke bijdrage geleverd aan de emancipatie van de Joden, want dat was wat ook de niet-Joodse Fransen van de Joden verlangden.

III. DE JODEN TIJDENS DE PERIODE VAN HET SCHRIJVEN VAN BRIEVEN, VERZOEKSCRIFTEN, BETOGEN, MEMORANDA, RAPPORTEN EN MOTIES

Hoofdstuk 5

De Franse Joden en de *cahiers de doléances*

Frankrijk bankroet

In de jaren die voorafgingen aan de Franse Revolutie was Frankrijk zo goed als bankroet. Daarom wilde Lodewijk XVI in mei 1789 de Staten-Generaal bijeenroepen. Bij de verkiezingsprocedure had hij een brief gevoegd waarin hij zijn onderdanen liet weten dat hij hun steun nodig had 'om alle financiële problemen waarmee wij worden geconfronteerd het hoofd te bieden.'⁹² De gedeputeerden in de Staten-Generaal zouden alle wensen en klachten ('les souhaits et les doléances') van de groeperingen, gildes, corporaties, gemeenschappen en parochies die zij vertegenwoordigden, moeten verzamelen. Deze werden samengevat in de zogenaamde *cahiers de doléances*.⁹³ Er werden in totaal zo'n 40.000 *cahiers* opgesteld die een goed beeld geven van de Franse maatschappij vóór het uitbreken van de Revolutie. Maar uit de *cahiers* blijkt ook dat maar weinig Fransen zich voor de Joden interesseerden. Van de 40.000 waren er slechts 307 waarin sprake van de Joden was en die kwamen dan nog bijna allemaal uit Noordoost-Frankrijk.

De niet-Joden uit de Elzas, Lotharingen en Metz en omgeving uitten in hun *cahiers* de kritiek die de Asjkenazische Joden vaak van hen kregen: het hamsteren van voedsel waaraan een tekort was, oneerlijke handel en woekerpraktijken. Deze vormden 'een van de vreselijkste plagen op het platteland.'⁹⁴ Daarom lieten sommigen weten dat het aantal Joden in Frankrijk beperkt moest worden. Anderen vonden dat de Joden over heel Frankrijk verspreid moesten worden. Er was zelfs een *cahier* waarin werd voorgesteld om de Joden uit Frankrijk te verdrijven. Maar er waren ook Fransen die vonden dat men maatregelen moest nemen om de Joden gelukkiger en nuttiger te maken. Bij lezing van de *cahiers* valt het overigens op dat het Joodse geloof voor de meeste Fransen nauwelijks een probleem vormde.

Ook de Joden in Frankrijk hadden hun wensen en klachten middels *cahiers* kenbaar gemaakt. Dat

⁹¹ Zalkind-Hourwitz, *Apologie des Juifs*, 'Quoi qu'il en soi, les Juifs lui pardonnent tout le mal qu'il a dit d'eux, en faveur du bien qu'il leur a fait, quoique sans le vouloir, peut-être même sans le savoir; car s'ils jouissent depuis quelques années d'un peu de repos, auquel Voltaire a sûrement plus contribué qu'aucun autre Ecrivain, par ses nombreux ouvrages contre le fanatisme.', EDHIS, IV, 56-57.

⁹² L. Bély e.a., *Dictionnaire de l'Ancien Régime* (Parijs 1996), 'pour nous aider à surmonter toutes les difficultés où nous nous trouvons relativement à l'état de nos finances.', 193.

⁹³ Ibidem, 193.

⁹⁴ R. Badinter, *Libres et égaux...*, 'un des fléaux les plus redoutables des campagnes.', 111.

gold echter niet voor de Sefardische Joden. Die waren tevreden met de situatie waarin zij leefden en hadden dan ook geen *doléances*. Ook de Fransen tussen wie zij woonden, waren kennelijk tevreden, want zij hadden evenmin klachten over hun Joodse medeburgers.

Minister Jacques Necker

Dat lag heel anders voor de Asjkenazische Joden, die in een anti-Joodse omgeving woonden. Cerf Berr, die goede contacten had met de regering en de belangrijkste vertegenwoordiger was van de askenazim, had in april 1789 een brief geschreven aan Jacques Necker, de minister van Financiën. Daarin schetste hij de hopeloze situatie van de Asjkenazische Joden: 'De vernederende toestand, Mijnheer, waarin de Joden terecht zijn gekomen, de schandalige omstandigheden waartoe zij door de vooringenomenheid zijn voorbestemd, kunnen het fanatisme niet afremmen.'⁹⁵ Eigenlijk wilde Cerf Berr de zaak van de Joden in de Staten-Generaal bepleiten, maar dat was niet mogelijk omdat daarin geen Joden gekozen waren. Uiteindelijk hadden ze van Necker toestemming gekregen hun *doléances* via een tussenpersoon aan de Staten-Generaal aan te bieden. Dat was l'abbé Grégoire. Alle wensen en klachten die de Joden van de drie Bisdommen, van Lotharingen en van de Elzas hadden ingediend, moest Cerf Berr, zo had Necker laten weten, 'zonder veel ophef' aan abbé Grégoire overhandigen.⁹⁶ Deze maakte een samenvatting van hun wensen, 'un Précis de leurs demandes'. Door de Joden werden niet te hoge eisen gesteld. Ze vroegen om toegelaten te worden tot alle beroepen en vakken. Ze wilden evenveel belasting betalen als iedereen en wensten dat de excessief hoge belastingen die alleen voor de Joden golden, zouden worden afgeschaft. Bovendien wilden zij zich overal in het koninkrijk kunnen vestigen. Tenslotte maakten zij aanspraak op vrijheid van godsdienst en wensten dat zij hun gemeenschap op hun eigen manier konden blijven organiseren.⁹⁷

De Brancas-belasting

De Joden uit Metz hadden één specifieke wens. Ze moesten sinds 1718 de zogenaamde Brancas-belasting betalen. De Hertog van Orléans die toen in Frankrijk regent was, had aan de gravin de Fontaine en haar gemaal, de hertog van Brancas, toestemming gegeven om de Joden van Metz een extra belasting te laten betalen om daar te mogen wonen. De hertog beschouwde de Joden, die sinds 1552 officieel onderdanen van de Franse koning waren, ten onrechte als vreemdelingen. Daarom hadden ze, volgens de graaf, niet het recht om in Metz te wonen. Als ze hem en zijn echtgenote echter 20.000 pond per jaar betaalden, mochten ze onder zijn bescherming daar wel wonen en werden ze gedoogd.⁹⁸ Het was echter een puur verzinsel van het echtpaar. Deze belasting drukte uiteraard zeer zwaar op het budget van de Joden uit Metz. Inclusief de Brancas-belasting betaalden ze totaal 400.000 pond aan belasting per jaar. Een rekensom leert dat ze in de loop der jaren alles bij elkaar zo'n anderhalf miljoen pond betaald moeten hebben.

In het voorjaar van 1790 had Louis Wolff, namens de Joden van Metz, een stuk geschreven, waarin hij deze 'daad van despotisme in zijn meest absolute vorm' veroordeelde.⁹⁹ Ze moesten, zo stelde Wolff cynisch, deze extravagant hoge belasting alleen maar betalen om 'de lucht te mogen inademen van

⁹⁵ D. Feuerwerker, *L'Emancipation des Juifs en France*, 'L'avisement dans lequel les Juifs sont tombés, Monseigneur, l'opprobe auquel ils sont dévoués par le préjugé ne peuvent satisfaire le fanatisme.', 253.

⁹⁶ J-M. Chouraqui, 'L'Emancipation et ses conséquences: état de la question', in: A. Kaspi ed., *La Révolution française et l'Emancipation des Juifs de France* (Parijs 1969), 'sans éclat', 82.

⁹⁷ R. Badinter, *Libres et égaux...*, 113.

⁹⁸ L. Wolff, 'Mémoire pour les Juifs de Metz, concernant une redevance de 20,000 livres...', in: *La Révolution Française*, 'sous le titre de droit d'habitation, protection & tolérance', EDHIS, V, 1.

⁹⁹ 'Ibidem, '(...) acte du despotisme le plus absolu', 7.

de streek zelf waarin ze geboren zijn.¹⁰⁰ Het stuk van Wolff had effect. Op 20 juli 1790 nam de Nationale Vergadering het besluit de Brancas-belasting af te schaffen. Een paar weken later bekrachtigde de Franse koning dit besluit, op grond van het feit 'dat alle inwoners van ons Koninkrijk zonder onderscheid recht hebben op de bescherming van het openbaar gezag.'¹⁰¹

Ook Parijs had zijn *cahiers de doléances* opgesteld, maar voor zover de Joden daarin werden genoemd, werd er niets positiefs over hen gemeld. Volgens de historicus David Feuerwerker kwam dat omdat ze 'in alle haast waren geschreven'.¹⁰²

Hoe dan ook, het beeld dat de Nationale Vergadering van de Franse Joden in juni 1789 had, was vooral gebaseerd op datgene wat er over hen in de *cahiers de doléances* te lezen stond. Dat was lang niet altijd positief. Daarom was het belangrijk dat, als tegenwicht, de Joden zelf ook *cahiers de doléances* hadden ingediend.

Hoofdstuk 6

De Nationale Vergadering en de hoofdrolspelers in de emancipatie van de Joden

De Nationale Vergadering

Nadat op 5 mei 1789 de Staten-Generaal, voor het eerst weer sinds 1614, bijeen waren geweest, bleek dat de adel en de geestelijkheid niet wilden vergaderen met de Derde Stand. Daarom besloot deze zich op 17 juni 1789 om te vormen tot de Nationale Vergadering, de *Assemblée Nationale*. Een gedeelte van de lagere geestelijkheid en enkele liberale leden van de adel sloten zich in de weken daarna toch bij de Derde Stand aan. De Nationale Vergadering had zichzelf als opdracht gesteld om een nieuwe grondwet voor Frankrijk uit te werken. Er waren maar weinig afgevaardigden die zich er rekenschap van gaven wat dit allemaal zou inhouden en het is verbazingwekkend in welk een relatief korte tijd zij dat hebben gerealiseerd. Gedeputeerde Pierre Malouet schreef in 1789: 'We zullen nooit te weten komen hoe een groep mannen, zonder enig plan vooraf, zonder een duidelijk omschreven doelstelling, mannen die verdeeld waren in hun bedoelingen, hun manieren, hun belangen, er desalniettemin in zijn geslaagd om dezelfde weg te volgen en samen uit te komen bij de totale omverwerping (van het Ancien Régime).'¹⁰³

Er moest niet alleen een nieuwe grondwet ontworpen worden, maar op basis daarvan ook allerlei nieuwe wetten, onder andere op het gebied van de belastingen, het strafrecht, het leger en de kerk. Al doende werd het de afgevaardigden duidelijk dat het voor de voltallige *Assemblée* ondoenlijk was zich met ieder probleem bezig te houden. De gedeputeerde Jean-François Campas was dan ook bang dat zijn collega's 'zouden sterven van geestelijke uitputting, van vermoeidheid en van gebrek aan praktische ervaring'.¹⁰⁴ Daarom werd besloten te werken met een systeem van commissies die een bepaald onderwerp moesten voorbereiden, waarover in de Nationale Vergadering werd gediscussieerd en besloten.

De leden van de Nationale Vergadering werden dagelijks overstelpt met brieven, verzoekschriften, petitities, enzovoort. Daar moesten ze op reageren, want ze dienden rekening te houden met de wensen van hun achterban. Vanaf het ontstaan van de *Assemblée* werd er door verschillende

¹⁰⁰ Ibidem, 'la faculté de respirer l'air du pays même où ils sont nés', 319.

¹⁰¹ 'Lettres Patentes', in: *L'Assemblée Constituante 1789-1791*, VII EDHIS, '(...) que la protection de la force publique est due à tous les habitants de notre Royaume indistinctement.', 1.

¹⁰² Ibidem, 'c'est qu'ils ont été faits à la hâte.', 351.

¹⁰³ T. Tackett, *Becoming a revolutionary - The deputies of the French National Assembly and the emergence of a revolutionary culture (1789-1790)* (Parijs 1996), 119.

¹⁰⁴ Ibidem, 244.

belangengroepen in de Nationale Vergadering gelobbyd. Het is duidelijk dat de gedeputeerden omkwamen in het werk. Afgevaardigde Lombard-Taradeau verwoordde het nog het best: 'Overladen met verantwoordelijkheden en steeds maar in de war gebracht door onverwachte gebeurtenissen, moeten we ons nu eens met de ene kwestie bezighouden, dan weer met een andere, terwijl we ons eigenlijk alleen maar op één kwestie willen concentreren.'¹⁰⁵ Voor de meeste gedeputeerden was de zaak van de Joden totaal niet urgent. Daarom probeerden de Franse Joden zoveel mogelijk in de Nationale Vergadering te lobbyen. Ze bestookten het parlement met brieven en verzoekschriften die ze ook in druk lieten verschijnen. Niet alleen de leden van de Nationale vergadering kregen een exemplaar, maar ook de kranten, waarvan er tijdens de Revolutie heel wat verschenen waren. Vaak namen die het op voor de Joden, vooral de kranten die achter de ideeën van de Revolutie stonden.

De niet-Joodse hoofdrolspelers

Toen Jacques Godechot, een Frans-Joodse historicus, als vierjarige jongentje eens met zijn moeder door zijn geboortestad Lunéville wandelde, kwamen ze langs een standbeeld. Toen hij haar vroeg wie dat was, antwoordde zij: 'Dat is abbé Grégoire, een man aan wie we te danken hebben wat we zijn.'¹⁰⁶

Abbé Grégoire

Henri Grégoire was, zoals we hebben gezien, een van de winnaars van de prijsvraag van de Academie van Metz met zijn bijdrage *Essai sur la régénération physique, morale et politique des Juifs*, waarin hij pleitte voor een verbetering van de situatie van de Joden in Oost-Frankrijk. Hij was in 1750 in Lotharingen geboren en werd pastoor van Embermesnil, een klein dorp niet ver van Lunéville. Ondanks het feit dat de Filozofen het geloof vaak als mikpunt van spot hadden, liet deze priester zich inspireren door hun ideeën. In Metz, waar een belangrijke Joodse gemeenschap bestond, werd Grégoire geconfronteerd met de slechte omstandigheden waarin de Joden leefden. Van enkele van hen had de abbé alle informatie over de Joden gekregen die hij nodig had. Grégoire ging zich voor hen interesseren en verdiepte zich in hun geschiedenis, godsdienst en taal. Ondanks het feit dat hij geen Jood was, kende hij Hebreeuws en kon hij de Talmoed lezen. De Franse historicus en kenner van het Franse Jodendom F. Delpech beweert dat Grégoire's kennis van het Jodendom oppervlakkig was. De priester oordeelde te streng over de rabbijnen, zo vindt Delpech.¹⁰⁷ Maar dat betekent toch niet, zo lijkt me, dat Grégoire het Jodendom niet goed gekend zou hebben.

Grégoire was in juni 1789 lid van de Nationale Vergadering geworden waar hij zich voor de Joodse zaak inzette. In de jaren daarna waren er ook andere gedeputeerden die het voor de Joden opnamen, maar een hoofdrol speelden ze niet. Grégoire was de afgevaardigde die directe contacten had met de Joden die een belangrijke rol zouden gaan spelen in de emancipatie van hun geloofsbroeders.

De Asjkenazische hoofdrolspelers

Zoals we in het eerste hoofdstuk hebben gezien, woonde in de achttiende eeuw het merendeel van de Franse Joden in Noord-Oost-Frankrijk, verdeeld over drie 'naties': de Joden uit Metz en omgeving (de Drie Bisdommen), de Joden uit Lotharingen en die uit de Elzas. Ieder van deze drie naties bestond uit kleinere gemeenschappen. De belangrijkste bevonden zich in de hoofdsteden van deze drie provincies: Metz, Nancy en Straatsburg.

---

¹⁰⁵ Ibidem, 214.

¹⁰⁶ J. Godechot, 'La Révolution Française et les Juifs (1789-1799)', in: B. Blumenkrantz en A. Soboul (ed.) *Les Juifs et la Révolution Française – Problèmes et aspirations* (Toulouse 1976), 'C'est l'abbé Grégoire, un homme à qui nous devons d'être ce que nous sommes.', 47.

¹⁰⁷ 'Discussion', in: B. Blumenkrantz en A. Soboul ed., *Les Juifs et la Révolution Française*, 222.

Isaïe Berr Bing

Isaïe Berr Bing, in 1759 geboren in Metz, was een rijke Jood die al op jonge leeftijd was beïnvloed door de ideeën van de *Haskalah*, zoals de verlichting door de Duitse Joden werd genoemd. Hij had de *Phedon* van Moses Mendelssohn, de emancipator van de Duitse Joden, in het Frans vertaald. Dat was een verhandeling over de onsterfelijkheid van de ziel, waarvoor Mendelssohn zelf het voorwoord had geschreven. Deze Duitse Jood was voor Berr Bing het prototype van de Jood die was geëmancipeerd door zich aan zijn omgeving aan te passen. Door hem geïnspireerd, was Berr Bing zich gaan inzetten voor de emancipatie van de Joden van zijn gemeenschap.

Dezelfde Berr Bing reageerde in 1787 op het schotschrift *Le Cri du Citoyen contre les Juifs* ('de hartenkreet van de Burger tegen de Joden'). Een officier uit het Franse leger, een zekere Philippe-François de Latour-Foissac, zeer waarschijnlijk een pseudoniem voor Aubert-Dubayet, had dat in 1786 geschreven. Foissac nam het op voor jonge officieren die door woekerjoden waren opgelicht en op die manier failliet waren geraakt. Berr Bing probeert in een open brief aan de anonieme auteur van *Le cri du Citoyen contre les Juifs* alle aantijgingen tegen de Joden, die voornamelijk gebaseerd waren op Voltaire's 'lange satire tegen de Joden', te weerleggen.¹⁰⁸ Toen bekend werd dat in mei 1789 de Staten-Generaal bijeengeroepen zouden worden, had abbé Grégoire zijn vriend Isaïe Berr Bing gestimuleerd om samen met leden van de andere Joodse gemeenschappen 'de burgerrechten en alle voordelen die daaruit voortvloeien op te eisen.'¹⁰⁹ Dat heeft hij, zoals we nog zullen zien, in oktober 1789 ook daadwerkelijk gedaan.

Berr Isaac Berr

Berr Isaac Berr was als zoon van een rijke Joodse bankier in 1744 in Nancy geboren en opgevoed in de Joodse traditie van de rabbijnen. Vanwege zijn rijkdom behoorde hij tot de belangrijkste leiders van de Joden uit Lotharingen. Ook hij was, net als Isaïe Berr Bing, geïnspireerd door het voorbeeld van Mendelssohn. Thiéry, een van de winnaars van de prijsvraag van Metz, ging zo snel mogelijk op zoek naar een uitgever voor zijn verhandeling. Dat deed hij op verzoek van Berr Isaac Berr, die maar al te goed wist hoe belangrijk het was om te lobbyen voor de Joodse zaak.

Cerf Berr

De Jood Cerf Berr, geboren in 1726, woonde in Straatsburg. Dat was zeer bijzonder, want de hoofdstad van de Elzas weigerde om Joden binnen haar muren toe te laten. Cerf Berr had echter goede contacten met hoge gezagsdragers in Frankrijk, omdat hij handelde in graan en paarden en daardoor onmisbaar voor de Koninklijke legers was. Hij kende Mendelssohn persoonlijk en had deze gevraagd om een verdedigingsschrift voor zijn geloofsgenoten te schrijven. De Duitser vond het echter beter dat een niet-Jood dat zou doen. Dat werd Dohm die zijn *Über die bürgerliche Verbesserung der Juden* in 1781 had gepubliceerd. Het werd ook in het Frans vertaald, maar kwam niet door de censuur. In 1775 had Lodewijk XVI aan Cerf Berr officieel dezelfde rechten toegekend als aan alle andere Fransen, zodat het stadsbestuur van Straatsburg hem toestemming moest geven om in de stad te mogen wonen.¹¹⁰ Ook hij begreep hoe belangrijk een goede lobby was. Hij zou de belangrijkste leider van de Elzasser Joden worden en een voorbeeld voor hen.

---

¹⁰⁸ Isaïe Berr Bing, 'Lettre du Sr. I.B.B. Juif de Metz, à l'auteur anonyme d'un écrit intitulé: *Le Cri du Citoyen contre les Juifs*, 'longue satyre contre les Juifs', EDHIS, VIII 5.

¹⁰⁹ P. Girard, *La Révolution Française*, 'réclamer les droits et avantages de citoyens', 111.

¹¹⁰ P. Girard, *La Révolution Française*, 45.

De Parijse hoofdrolspelers

De Pool Zalkind-Hourwitz was ook een Asjkenazische Jood. Met hem hebben we al kennisgemaakt in hoofdstuk 4. Weliswaar woonde hij enige tijd in Elzas-Lotharingen, maar uiteindelijk kwam hij in Parijs terecht waar hij een belangrijke rol zou gaan spelen in de emancipatie van de Franse Joden.

Een andere Parijse Jood, maar dan van Sefardische afkomst, was Jacob Rodrigues Péreire. Naast een aantal andere talen, sprak en schreef hij uitstekend Frans. Daardoor had hij toegang gekregen tot de intellectuele kringen van Parijs en was hij in contact gekomen met de ideeën van de verlichting. In de Franse hoofdstad werd hij de politieke agent en officiële woordvoerder van de lobby van de Joden uit Bordeaux en Bayonne.¹¹¹

De Sefardische hoofdrolspelers

Net als bij de Asjkenazische Joden waren het de welgestelden die de leiding hadden in de Joodse gemeenschappen. Maar eigenlijk kun je bij de sefardim niet spreken van hoofdrolspelers in de emancipatie. Of het zou Gradis moeten zijn.

David Gradis uit Bordeaux was met zijn familie steenrijk geworden door de suikerhandel en door het verzekeren van schepen en scheepsladingen. Hierdoor had hij nauwe contacten gekregen met hooggeplaatste Fransen bij wie hij een goede naam had opgebouwd. Het had maar weinig gescheeld of hij was gekozen tot afgevaardigde voor de Nationale Vergadering. Gradis die onder andere felle kritiek had op de Talmoedisten, was een van de eerste Franse Joden die, na het lezen van het werk van de Filosofen, het Joodse geloof wilden moderniseren.¹¹²

Hoofdstuk 7

Inspraak voor de Franse Joden

De Staten-Generaal

In een van de eerste bijeenkomsten van de Staten-Generaal in mei 1789 gaf abbé Grégoire in een verzoekschrift, de *Requête à Nosseigneurs les Etats-Généraux en faveur des Juifs*, een korte samenvatting van wat hij in zijn verhandeling voor de Academie van Metz had geschreven. Hij riep de leden van de Staten-generaal, 'les Pères de la Patrie', op hun stem te laten horen ten gunste van de ongelukkige Joden, die overal vernederd werden 'op een afschrikwekkende manier, gedwongen als ze zijn om, ten einde niet van de honger te sterven, te leven van het meest vuige van alle beroepen (dat van woekeraar), zonder dat ze een ander beroep kunnen uitoefenen, (...) en waarom? omdat ze een ander geloof aanhangen dan het onze, en dat in de achttiende eeuw waarin men alleen maar spreekt over verdraagzaamheid, menselijkheid en vrijheid van meningsuiting, enzovoort.'¹¹³

¹¹¹ A. Hertzberg, *The French Enlightenment*, 141-142.

¹¹² *Ibidem*, 158.

¹¹³ H. Grégoire, 'Requête à Nosseigneurs les Etats-Généraux en faveur des Juifs' in: *La Révolution Française*, '(...) d'une manière qui fait horreur, obligés, sous peine de mourir de faim, de vivre du plus vil des métiers (celui d'usurier), sans pouvoir en professer d'autres: (...) & pourquoi? parce qu'ils suivent une autre croyance que la nôtre, & cela dans le dix-huitième siècle où on ne parle que de tolérance, d'humanité, de liberté de conscience,

Sinds de eerste bijeenkomst van de Staten-Generaal op 5 mei 1789 was er in Frankrijk veel veranderd. Op 17 juni was er in de plaats van de Staten-Generaal een Assemblée Nationale gekomen. De laatste was op 9 juli omgevormd tot de Assemblée Nationale Constituante die als opdracht had om een grondwet voor het nieuwe Frankrijk te ontwerpen. Nog geen week later werd de Bastille bestormd die in het algemeen wordt gezien als het einde van het Ancien Régime.

De Grote Angst

Na de bestorming ontstonden er in Frankrijk overal de wildste geruchten die leidden tot 'La Grande Peur', 'de Grote Angst', angst die zich vooral uitte in paniek. Wraakzuchtige aristocraten zouden bendes ingehuurd hebben om de oogst van de boeren te vernielen. Die trokken op hun beurt naar de kastelen en burchten om ze in brand te steken. In de Elzas hadden de boeren het vooral gemunt op hun Joodse schuldeisers. Die werden uit hun huizen verjaagd, van hun eigendommen beroofd en hun schuldvorderingen werden verbrand. Abraham Spire, een Joodse drukker uit Metz, schreef op 29 september 1789 in zijn dagboek dat hij gehoord had 'met welk een wreedheid de bevolking in de Elzas zich gedragen heeft ten opzichte van de Joden.'¹¹⁴ Inmiddels hadden de Joden de wijk naar Mulhouse en het Zwitserse Bazel genomen waar zij liefderijk werden opgevangen door de plaatselijke bevolking. Cerf Berr schreef namens de Elzasser Joden een brief naar de gemeenteraad van Bazel waarin hij zijn grote dank uitte 'voor de blijk van medemenselijkheid en naastenliefde waarmee u de arme Joden van de Elzas hebt overladen.'¹¹⁵ Naar aanleiding hiervan had abbé Grégoire om de tussenkomst van de Assemblée Nationale verzocht 'ten gunste van dit verbannen en ongelukkige volk.'¹¹⁶

Daarop kwam een merkwaardige reactie van de Joden uit Bordeaux. In een brief aan Grégoire stelden ze zich zo tactisch mogelijk op. Ze lieten hem weten dat ze de grootste waardering hadden voor al zijn inspanningen 'om een einde te maken aan de beledigingen die enkele ongelukkige bewoners van de Elzas op dit moment ondergaan.'¹¹⁷ Maar ze maakten zich ernstige zorgen om de speciale maatregelen die Grégoire de Nationale Vergadering wilde laten nemen 'vanwege het gedrag of het ongelukkige lot van enkele Joden uit de Elzas en de Drie Bisdommen.' Ze vreesden dat die maatregelen ook voor hen zouden gaan gelden. Dat zagen ze als 'een wrede ongerechtigheid', terwijl ze alleen maar dezelfde rechten wilden als alle andere Franse burgers, dat wil zeggen 'burgerlijke vrijheid en vrijheid van godsdienst(...)'¹¹⁸

De brief aan de Assemblée was ondertekend door vier leiders van de Portugese Natie uit Bordeaux, van wie Gradis de belangrijkste was. Deze was *électeur*, dat wil zeggen, hij had de leden van de Staten-Generaal mee gekozen. Dit geeft aan hoe sterk de Joden uit Bordeaux al waren geïntegreerd in de Franse samenleving. Hun vrees dat, indien ze dezelfde behandeling van de Nationale Vergadering zouden krijgen als de Joden uit Noordoost-Frankrijk, ze een stap terug zouden moeten doen, was dan ook niet geheel ongegrond. Men kan zich echter wel afvragen hoe oprecht ze begaan waren met het

---

&c.', EDHIS, V, 6.

¹¹⁴ R. Badinter, *Libres et égaux...*, 121.

¹¹⁵ D. Feuerwerker, *L'Emancipation des Juifs*, 'pour la marque d'humanité et de charité dont vous avez comblé les pauvres Juifs d'Alsace.', 290.

¹¹⁶ R. Badinter, *Libres et égaux...*, 'en faveur de ce peuple proscrit et malheureux', 120.

¹¹⁷ 'Lettre, adressée à M. Grégoire, Curé d'Emberménil, Député de Nancy, par les Députés de la Nation Juive Portugaise, de Bordeaux', in: *La Révolution Française*, 'pour arrêter les vexations qu'éprouvent, en ce moment, quelques infortunés Habitans de l'Alsace.', EDHIS, VIII, 1.

¹¹⁸ 'Lettre, adressée à M. Grégoire', 3.

lot van 'hun ongelukkige broeders'.¹¹⁹

De Lotharingse Joden

Ook de Lotharingse Joden hadden in juli 1789 de weg naar de Nationale Vergadering gevonden. Op 26 juli hadden ze fel gereageerd op een brief van het anti-Joodse Straatsburg aan de Assemblée, waarin het bestuur van die stad had geschreven dat de Joden van de Elzas onverbeterlijke woekeraars waren. Het was niet voor niets dat juist in de Elzas 'La Grande Peur' zich vooral op de Joden richtte. De Joden uit Lotharingen zouden normaal gesproken niet op deze brief gereageerd hebben, maar nu werden ze 'persoonlijk en zo duidelijk beschuldigd'.¹²⁰ De Joden uit de Elzas zouden altijd woekeraars blijven, zo luidde de beschuldiging van Straatsburg, want de Lotharingse Joden waren dat ook gebleven, ondanks het feit dat ze sinds 1751 ook andere beroepen hadden mogen gaan uitoefenen. Bij monde van Berr Isaac Berr lieten ze in hun *Réponse (...) à l'adresse présentée à l'Assemblée Nationale, par la Commune toute entière de la ville de Strasbourg* weten dat de meeste beroepen juist niet open stonden voor de Joden in Lotharingen en dat Straatsburg 'dus van feiten is moeten uitgaan, die werkelijk verschrikkelijke wapens tegen ons zouden zijn, als ze waar waren.'¹²¹ Het stadsbestuur van Straatsburg had kennelijk een verkeerde bron gebruikt en niet verwacht dat de Lotharingse Joden zich zouden durven te verdedigen. Maar nu bleek dat ze niet bang waren 'om hun nek uit te steken, niet om in opstand te komen, maar om te bewijzen dat het mensen zijn en dat hun vervolgers alleen middels geweld macht over hen kunnen uitoefenen'.¹²² Eeuwenlang hadden de Joden in Frankrijk gedwee gereageerd op hun belagers. Maar dat was verleden tijd. Nu is het juli 1789 en nemen de Lotharingse Joden het tegen hen op. Een eerste stap in de richting van de emancipatie van de Joden.

De Verklaring van de Universele Rechten van de Mens en de Burger

Op 26 augustus waren de afgevaardigden, na veel gedelibereer, akkoord gegaan met *De Verklaring van de Universele Rechten van de Mens en de Burger*, de 'onsterfelijke principes', zoals ze toen werden genoemd.¹²³ Artikel 1 van deze verklaring bepaalde dat alle mensen bij hun geboorte vrij zijn en gelijke rechten hebben. Men had het langst gediscussieerd over artikel 10, waarin werd bepaald dat niemand mocht worden lastiggevallen om zijn godsdienst, zolang men maar niet bij de uitoefening daarvan de wet overtrad. Dit was een van de artikelen die als uitgangspunt dienden voor de Franse grondwet. Voor de Joden waren deze artikelen van essentieel belang voor hun emancipatie en daarom aanleiding om zich rechtstreeks tot de Nationale Vergadering te richten teneinde hun positie in de Franse samenleving te verbeteren.

Dat de Joden op weg naar hun emancipatie niet één front zouden vormen, was tijdens het onderzoek van Malesherbes al duidelijk geworden. Daarvoor verschilden de Joodse gemeenschappen in Frankrijk te veel van elkaar. De Nationale Vergadering ontving dan ook allerlei geschriften, verzoeken en moties, maar die waren nooit afkomstig van de Franse Joden als geheel. De Sefardische Joden hadden al laten zien niet vergeleken te willen worden met hun Asjkenazische broeders.

Op 26 augustus schreven de Parijse Joden, die eigenlijk nooit officieel toestemming hadden gekregen

¹¹⁹ Ibidem, 1.

¹²⁰ 'Réponse des Juifs de la Province de Lorraine...', in *La Révolution Française*, '(...) personnellement & si formellement inculpés', EDHIS, V, 3.

¹²¹ Ibidem, 'Il a donc fallu supposer, qui seroient, à la vérité, des armes terribles contre nous, s'ils étoient vrais.' 12.

¹²² Ibidem, 'de soulever la tête, non pour se révolter, mais pour prouver qu'ils sont des hommes, et que leurs persécuteurs n'ont d'autre avantage & droit sur eux que celui de la force.', 12.

¹²³ M. Winock, 1789, *l'année sans pareille* (Parijs 2004), 'immortels principes', 197.

om zich in de hoofdstad te vestigen, een brief naar de Assemblée. In hun schrijven haakten ze in op de Rechten van de Mens, 'de fundamentele principes die u zojuist tot stand hebt gebracht.'¹²⁴ Ze herinnerden de afgevaardigden eraan hoe de Joden zich in het verleden altijd gedwee en volgzzaam hadden opgesteld naar hun vervolgers, omdat ze vonden dat die 'onderworpenheid een van onze eerste plichten was.'¹²⁵ Maar nu was hun een ander lot beschoren. Ze hadden recht op de titel van burger, waardoor zij dezelfde rechten zouden krijgen als alle andere Franse burgers. Maar de Parijse Joden realiseerden zich maar al te goed dat veel niet-Joodse Fransen de Joden nog altijd beschouwden 'als vreemden voor de Franse Natie (...)' en gelijkschakeling niet zo vanzelfsprekend zouden vinden.¹²⁶ Daarom vroegen zij aan de Nationale Vergadering om de Joden apart te vermelden, iets waar de Joden van Bordeaux zich nu juist tegen hadden verzet. De Parijse Joden die geen sterk gemeenschapsleven hadden, verklaarden zich bereid om zich te onderwerpen aan 'dezelfde jurisprudentie als alle Fransen (...)'¹²⁷ Overigens zou er daardoor voor hen niet veel veranderen, omdat ze niet veel gebruikmaakten van eigen rechtspraak. Hun godsdienst was veel belangrijker voor hen. Daar wilden ze aan vasthouden. Maar dat zou, in hun ogen, geen problemen geven. Integendeel. Het behoud van hun godsdienst zou niet alleen in hun voordeel werken, maar ook, zo beweerden ze, in het voordeel van de niet-Joodse Fransen, want 'onze Godsdienst zal onze leidraad in al het handelen in ons leven zijn.'¹²⁸ En wat dat betreft hadden ze gelijk, want de Joden in Parijs hadden zelden aanleiding gegeven tot klachten over hun gedrag.

Aan het einde van hun brief spreken de Parijse Joden de hoop uit dat de Nationale Vergadering niet alleen haar invloed zal doen gelden op Frankrijk, 'maar ook op alle buitenlandse Naties die [de Nationale Vergadering] op dit moment aandachtig en vol bewondering volgen.'¹²⁹ Dit getuigde van de ruime blik van de schrijvers van de brief. Die ruimdenkendheid bleek trouwens uit heel hun schrijven. Daarin namen zij het niet alleen op voor de Parijse Joden, zelfs niet alleen voor de Franse Joden, maar voor al hun 'broeders, verspreid over de meeste werelddelen.'¹³⁰ De brief was ondertekend door elf vertegenwoordigers van de Joden in Parijs, vijf Sefarden en zes Asjkenazen. Ondanks (of misschien wel dankzij) het feit dat de Parijse Joden geen hechte gemeenschap vormden, konden zij eensgezind naar buiten optreden, iets waarin de andere Joodse gemeenschappen in Frankrijk tot dan toe niet geslaagd waren.

Hoofdstuk 8

De Asjkenazische Joden en de Nationale Vergadering

Gemeenschappelijk optreden

Nog geen week na de Parijse Joden, klopten de Asjkenazische Joden bij de Nationale Vergadering aan. In een gemeenschappelijk schrijven, waarvan de tekst was opgesteld door Isaïe Berr Bing uit Metz, richtten de afgevaardigden van Metz, de Drie Bisdommen, Elzas en Lotharingen zich tot de Assemblée. Ook zij prezen zich gelukkig met *de Verklaring van de Universele Rechten van de Mens en*

¹²⁴ 'Adresse présentée à l'Assemblée Nationale, le 26 août 1789, par les Juifs résidans à Paris', in: *La Révolution Française*, les 'principes fondamentaux que vous venez d'établir.', EDHIS, V, 3.

¹²⁵ Ibidem, 'soumission étoit le premier de nos devoirs', 2.

¹²⁶ Ibidem, 'comme étrangers à la Nation Française', 4.

¹²⁷ Ibidem, 'être soumis, comme tous les François, à la même jurisprudence(...)', 6.

¹²⁸ Ibidem, 'Notre Religion sera notre guide dans toutes les actions de notre vie.', 5.

¹²⁹ 'Adresse présentée à l'Assemblée Nationale', 'mais sur toutes les Nations étrangères qui vous contemplant & vous admirent en ce moment.', EDHIS, V, 8.

¹³⁰ 'Adresse présentée à l'Assemblée Nationale (...) par les Juifs, résidans à Paris', in: *La Révolution Française*, 'Frères, dans la plupart des contrées de l'univers sur lesquelles ils sont répandus.', EDHIS, V, 2.

de Burger, waarbij zij artikel 10 letterlijk citeerden: 'niemand mag om zijn godsdienstige opvattingen lastiggevallen worden, mits de uiting daarvan de openbare orde, zoals in de wet vastgelegd niet verstoort.'¹³¹

Maar voordat ze in hun brief uitgebreid op hun godsdienst ingaan, benadrukken zij dat de haat jegens hen vooral van het gewone volk kwam. Dat bleek al tijdens 'de Grote Angst', toen verscheidene Joodse families, vanwege 'de volkswoede (...) moesten vluchten en hun huizen werden geplunderd.'¹³² De opstellers van de brief denken dat het volk er in zijn woede nog steeds vanuit ging dat de Joden vogelvrij waren en zijn bang dat daar in de toekomst geen verandering in zal komen. En net als de Parijse Joden doen de Asjkenazen het verzoek aan de gedeputeerden van de Assemblée om in hun decreten de Joden expliciet te vermelden, bang als ze zijn dat hun omgeving, daartoe aangezet door vooroordelen en fanatisme, zal blijven denken dat Joden nooit gelijke burgerrechten zouden kunnen krijgen.¹³³

Belastingen

Daarna doen de Asjkenazische Joden hun beklag over de vele en hoge belastingen die ze moeten betalen. Daarbij wordt niet alleen de Brancas-belasting die de Joden uit Metz jaarlijks moeten betalen expliciet vermeld, maar ook de belastingen die alle Joodse gemeenschappen in Frankrijk moesten opbrengen. In de eerste plaats betaalden ze belasting aan hun eigen gemeenschap, die zelf voor de armen, de ouderen, de zieken en het onderwijs moest zorgen. Ieder lid betaalde belasting naar rato, maar de rijke leden, die ook vaak de leiding van de gemeenschap hadden, droegen het leeuwendeel bij. Daarnaast moesten de Joden belasting aan de Koning afdragen, waardoor ze het recht op bescherming genoten. Met een ironische ondertoon noemen de briefschrijvers dit 'het recht om onderdrukt te worden.'¹³⁴ Tenslotte, met name in Noordoost-Frankrijk, moesten de Joden belastinggeld aan de aristocraten betalen om in hun gebied te mogen wonen.

Dat alles werd door de Joden als zeer onrechtvaardig ervaren. Daarom pleiten de vertegenwoordigers van de Askenazische Joden in hun brief voor een belastingsysteem dat voor alle Franse burgers hetzelfde was: 'In een beschaafde natie, dienen er alleen burgers te zijn; en één belastingsysteem; en één en hetzelfde kohier waarop alle burgers staan geregistreerd, gelijk en zonder onderscheid.'¹³⁵

Godsdienst

Dat onderscheid wilden ze echter niet voor de godsdienst laten gelden, want, zo stelden ze: 'Er is slechts één onderscheid waaraan we willen vasthouden, en dat betreft onze Godsdienst.'¹³⁶ Die godsdienst had hun in tijden van tegenspoed troost gebracht en bepaalde in grote mate hun geluk, zo beargumenteren de Joden hun wens.¹³⁷ En die wens was eigenlijk een eis, want ze zijn van mening dat de leden van de Nationale Vergadering 'van zichzelf moeten eisen (...) om onze godsdienst formeel toe te staan.'¹³⁸ Net als de Parijse Joden beweerden ze dat hun godsdienstig leven hun sociaal leven bepaalde. Want voor een Jood was het zo, dat 'als je je godsdienstplichten nauwgezet of onverschillig

¹³¹ 'Adresse présentée à l'Assemblée Nationale, le 31 Août 1789, par les députés réunis des Juifs. Établis à Metz, dans les Trois Evêchés, en Alsace & en Lorraine', in: *La Révolution Française*, 'nul ne peut être inquiété dans ses opinions religieuses, pourvû que leur manifestation ne trouble pas l'ordre public établi par la loi.', EDHIS, V, 2.

¹³² Ibidem, 'la fureur populaire (...) obligées de fuir; leurs maisons ont été livrées au pillage.', 4.

¹³³ Ibidem, 4.

¹³⁴ Adresse présentée à l'Assemblée Nationale, 'le droit d'être opprimés', EDHIS, V, 6.

¹³⁵ Ibidem, 'Dans une nation civilisée, il ne doit y avoir que des citoyens; qu'un seul genre d'impôts; qu'un seul & même rôle, sur lequel les citoyens imposés soient également & indistinctement placés.', EDHIS, V, 7-8.

¹³⁶ Ibidem, 'Il n'y a qu'une distinction qui doit nous être laissé, à raison de notre Religion.', 8.

¹³⁷ Ibidem, 9.

vervulde, je ook je maatschappelijke plichten nauwgezet of onverschillig vervulde.¹³⁹ Godsdienst en maatschappij waren voor de Joden volledig met elkaar verweven. Hun gemeenschap wilde haar autonomie behouden, want een leven zonder synagogen, rabbijnen en leiders was voor hen volstrekt ondenkbaar.¹⁴⁰

Aan het eind van hun brief zetten de Asjkenazische Joden hun wensen nog eens op een rijtje: ze vroegen gelijke burgerrechten, de toestemming om overal te mogen wonen, de afschaffing van allerlei bijzondere belastingen en de vrijheid om hun godsdienst te mogen praktiseren. Als die wensen werden ingewilligd, dan hadden ze nog maar één wens: 'dat is dat we voor het vaderland alle offers kunnen brengen die we ook van plan zijn te brengen.'¹⁴¹

Irritatie

Toch wekten de Joden de irritatie bij de Assemblée met hun wensen, vooral waar het ging om het behoud van de autonomie van hun gemeenschap. Wat wilden de Joden nu eigenlijk, zo vroegen de afgevaardigden in de Nationale Vergadering zich af. *De Verklaring van de Rechten van de Mens* impliceerde toch dat er geen aparte corporaties, groeperingen of gemeenschappen met eigen regels en wetten meer dienden te bestaan. Immers alle burgers waren gelijk en hadden daardoor gelijke rechten en plichten.

Ook de bijlage van deze brief moet de Assemblée geërgerd hebben. Het is een speciaal verzoek ('demande particulière') van de Joden uit Metz. Die moesten, vooral vanwege Brancas, jaarlijks exorbitant veel belasting betalen en hadden daardoor hoge schulden. Voor sommige van hen was dat aanleiding om de gemeenschap te verlaten. Maar dat betekende dat de schulden voor de Joden die overbleven nog hoger waren. Het bestuur van de gemeenschap had kennelijk geen wet die het leden verbood zich elders te gaan vestigen. Daarom deed men een beroep op de Assemblée om een wet uit te vaardigen die dat zou verbieden. Een merkwaardig verzoek van een groepering die zo sterk hechtte aan haar eigen rechtspraak. Overigens zagen de leiders van de Joden uit Metz ook wel in dat de Nationale Vergadering op dat moment 'wel wat anders aan haar hoofd had.'¹⁴² Allerlei andere wetten hadden voorrang. Daarom vroegen ze toestemming om zelf een wet uit te vaardigen 'om de schuldeisers gerust te stellen, en ervoor te zorgen dat de schuld niet hoger werd of kon worden voldaan.'¹⁴³

De Assemblée besloot tot de instelling van een aparte commissie die zich over het probleem van de Joden ging buigen en ging zelf aan de slag met het ontwerpen van een aantal belastingwetten. *Le Courrier français* schreef op 9 september 1789: '(...) en het nageslacht van Abraham werd niet gehoord.'¹⁴⁴

Ongeregeldheden

Ondertussen deden zich weer allerlei ongeregelde dingen voor in de Elzas. Voor Stanislas

---

¹³⁸ Ibidem, 'vous prescrire à vous-mêmes, (...), de nous accorder le sanctionnement formel de notre existence religieuse.', 12.

¹³⁹ Ibidem, 'car c'est de l'assiduité ou de l'indifférence à pratiquer les devoirs de la Religion, que dépendent l'assiduité ou l'indifférence à pratiquer les devoirs sociaux.', 11.

¹⁴⁰ Ibidem, 14.

¹⁴¹ Ibidem, 'c'est de pouvoir faire à la patrie tous les sacrifices qu'il est dans notre intention de lui faire', 14.

¹⁴² P. Girard, *La Révolution Française*, 'avait d'autres chats à fouetter.', 123.

¹⁴³ 'Adresse présentée à l'Assemblée Nationale (...) par les députés réunis des Juifs, établis à Metz, dans les Trois Evêchés, en Alsace & en Lorraine', in: *La Révolution Française*, ' (...) pour rassurer les créanciers, & opérer la consolidation ou l'acquittement de la dette.', EDHIS, V, 18.

¹⁴⁴ R. Badinter, *Libres et égaux...*, '(...) et la postérité d'Abraham n'a point été entendue.', 133.

Clermont-Tonnerre, naast Grégoire een van de belangrijkste verdedigers van de Joden in de Nationale Vergadering, was dat aanleiding om de voorzitter van de Assemblée te vragen 'de gemeentelijke en ministeriële ambtenaren van de Provincie Elzas te gelasten dat de Nationale Vergadering de Joden zelf en hun bezittingen onder de bescherming van de Wet stelt (...)'.¹⁴⁵ Eind september publiceerde Clermont-Tonnerre de tekst van zijn toespraak die veel indruk maakte op de afgevaardigden. Ze kozen zijn kant, omdat ze zeer onder de indruk waren van 'de motieven, ingegeven door rede, gerechtigheid en menselijkheid, die altijd voortvloeien uit een periode van verlichting', zo staat te lezen in de Handelingen van de Nationale Vergadering.¹⁴⁶

Geschillen

Er bleken niet alleen geschillen te bestaan tussen de Sefardische en Asjkenazische Joden. Ook de laatsten waren het onderling oneens, zo bleek uit de reactie van de Joden uit Lunéville en Sarguemines op de brief van de Asjkenazische Joden. De Joden uit deze twee steden vielen officieel onder het gezag van de Joodse gemeenschap van Nancy, maar dat wilden ze niet. Ze lieten dat blijken in een apart stuk dat ze in de loop van september bij de Assemblée indienden, het 'Mémoire pour les Juifs de Lunéville et de Sarguemines'.

De Joden van Metz, de Drie Bisdommen, de Elzas en Lotharingen hadden in hun brief gedaan alsof ze namens alle Joden uit Lotharingen spraken, maar 'van die bewering klopte helemaal niets', zo schreven hun geloofsgenoten uit Lunéville en Sarguemines.¹⁴⁷ Zij wilden verlost worden van het juk dat de leiders en rabbijnen van Nancy steeds zwaarder op hun schouders lieten drukken.¹⁴⁸ Het was vooral een kwestie van geld. Lunéville en Sarguemines lagen ver verwijderd van Nancy, maar in het verleden was bepaald dat zij onder het rabbinaat van Nancy vielen. Daarom waren de Joden van deze twee steden extra geïrriteerd door 'die zogenaamde Rabbijnen' die niets anders deden dan Lunéville en Sarguemines 'lastig vallen met hun zware willekeurige belastingen, zowel voor huwelijken als voor het opmaken van een inventaris bij overlijden enz., enz., waarvoor zij, alleen maar door aanwezig te zijn, enorme bedragen vragen (...)'.¹⁴⁹ Volgens de Franse historica Françoise Job hadden de Joden van Lunéville in 1788 om een eigen begraafplaats gevraagd, maar dat was hun geweigerd. Ze moesten hun doden begraven op het kerkhof van Nancy. Job vraagt zich af of de weigering te maken had met het feit dat de rabbijnen van Nancy de inkomsten van Lunéville niet wilden mislopen.¹⁵⁰ Daar zou zij wel eens gelijk in kunnen hebben.

Daarom deden de Joodse gemeenschappen van Lunéville en Sarguemines het vóórkomen dat ze hun autonomie wilden opgeven. Ze schreven dat ze 'voortaan niet meer worden onderscheiden van de andere burgers van hun steden; dat ze niet meer een aparte groep vormen, die in zekere zin vreemd is aan de rest van hun steden; dat ze, net als alle andere inwoners, een bijdrage willen leveren aan de

---

¹⁴⁵ 'Opinion de M. le Comte Stanislas de Clermont-Tonnerre, relativement aux persécutions qui menacent les Juifs d'Alsace', in: *La Révolution Française*, 'mander aux Municipalités & Officiers publics de la Province d'Alsace que l'Assemblée Nationale met la personne & les biens des Juifs sous la protection de la Loi (...)', EDHIS, VII, 3.

¹⁴⁶ L. Kahn, *Les Juifs de Paris*, 'les motifs puissants de raison, de justice, d'humanité, qui entraînent toujours dans un siècle de lumière.', 26.

¹⁴⁷ 'Mémoire pour les Juifs de Lunéville et de Sarguemines', in: *La Révolution Française*, 'il n'y a qu'inexactitude dans cette allégation.', EDHIS, V, 6.

¹⁴⁸ *Ibidem*, 7.

¹⁴⁹ *Ibidem*, '(...) les vexer sous le poids de leurs taxes arbitraires, tant pour les mariages, que pour les inventaires &c, &c, où ils exigent pour leur simple présence, des frais énormes, (...)'. 7.

¹⁵⁰ F. Job, 'Les conséquences de la Révolution sur l'évolution des structures communautaires et des catégories socio-professionnelles des Juifs de Lunéville', in: Mireille Hadas-Label e.a., *Les Juifs et la Révolution Française. Histoire et mentalités*, 115.

totale lasten.¹⁵¹ Waar het echter in de praktijk op neerkwam was dat ze als groep niet meer onder het gezag van de rabbijnen van Nancy wilden vallen. Ze wensten gewoon een eigen gemeenschap te stichten en vroegen daarom of de Assemblée 'hun wilde toestaan om een Rabbijn en Leiders te kiezen die woonachtig zijn in Lunéville en Sarguemines'.¹⁵² Ondertussen hadden ze in Lunéville al voor 40.000 ponden een synagoge laten bouwen.

Het was duidelijk dat de eenheid binnen de Joodse gemeenschappen in Frankrijk ver te zoeken was. Daardoor stonden ze niet sterk en dat heeft, in mijn ogen, hun emancipatie zeker niet bespoedigd.

De Joden in de Assemblée

Eind augustus 1789 hadden de Asjkenazische Joden de brief met hun verzoek voor een betere behandeling aan de Assemblée verstuurd, maar begin oktober hadden ze nog steeds geen reactie gekregen. Daar was overigens wel een verklaring voor, want op 5 oktober was een massale groep volkswomen onder leiding van de burgerwacht naar Versailles vertrokken om de koning te dwingen in Parijs te gaan wonen. De koning gehoorzaamde en de Nationale Vergadering ging met hem mee en installeerde zich eveneens in Parijs. De Assemblée had dus op dat moment wel wat anders te doen dan het beantwoorden van een brief van de Asjkenazische Joden. Maar die lieten het er niet bij zitten. Op 4 oktober stuurden ze weer een brief naar de voorzitter van de Assemblée, maar nu met het verzoek 'om aanstaande woensdag tot de avondzitting van de Verheven Assemblée te worden toegelaten (...)'.¹⁵³

Uiteindelijk verscheen op 14 oktober een delegatie van de Joden uit Noordoost-Frankrijk voor de Assemblée. Het was de eerste keer in de geschiedenis van Frankrijk dat Joden in het parlement spreekrecht kregen. De delegatie stond onder leiding van Berr Isaac Berr uit Nancy die ook het woord voerde. Hij begon zijn korte toespraak met het aanroepen van God, 'de Eeuwige, schepper van alle gerechtigheid en alle waarheid', waaruit hij liet blijken hoe belangrijk het geloof voor de Asjkenazische Joden was.¹⁵⁴ Hij stelde zich in zijn rede zeer onderdanig op naar de afgevaardigden: 'De Joden die wij, liggend aan uw voeten, vertegenwoordigen, mogen hopen dat u, te midden van al het belangrijke werk dat u te doen hebt, hun wensen niet zult afwijzen (...)'.¹⁵⁵ Die wensen hadden Berr-Isaac-Berr cum suis al onder woorden gebracht in eerdere brieven en verzoeken. 'Met tranen in de ogen' sprak hij tenslotte de wens uit 'dat de mensen ons als hun broeders beschouwen, dat die goddelijke naastenliefde die u zo dringend wordt aanbevolen, ook op ons van toepassing zal zijn (...)'.¹⁵⁶

De voorzitter had de woorden van Berr Isaac Berr welwillend aangehoord, maar in zijn antwoord ging hij er slechts oppervlakkig op in. Het kwam erop neer dat de Assemblée Nationale het, in zijn ogen,

---

¹⁵¹ 'Mémoire pour les Juifs de Lunéville et Sarguemines', in: *La Révolution Française*, 'qu'à l'avenir ils ne soient plus distingués des autres citoyens de leurs villes; qu'ils cessent de former une corporation particulière, & en quelque sorte étrangère au reste de leurs cités; qu'ils supportent la totalité des charges comme tous les autres habitants.', EDHIS, V, 5.

¹⁵² Ibidem, 'daignera leur permettre de se choisir un Rabbijn & des Syndics sédentaires à Lunéville & Sarguemines.', 8.

¹⁵³ D. Feuerwerker, *L'Emancipation des Juifs en France*, 'pour être admis mercredi prochain à la séance du soir à la Barre de L'Auguste Assemblée (...)'. 311.

¹⁵⁴ 'Discours des Députés des Juifs des Provinces des Evêchés, d'Alsace & de Lorraine, prononcé à la Barre de l'Assemblée Nationale, par le sieur Berr-Isaac-Berr, l'un des Députés de la Lorraine', in: *La Révolution Française*, 'l'Eternel, auteur de toute justice de toute vérité.', EDHIS, V, 3.

¹⁵⁵ Ibidem, 4.

¹⁵⁶ Ibidem, 'Que les hommes nous regardent comme leurs frères, que cette charité divine, qui vous est si particulièrement recommandée, s'étende aussi sur nous (...)'. 5.

niet kon maken om niet op de verzoeken van de joden in te gaan. De pers reageerde enthousiaster. Zo schreef *Le Point du Jour*: 'Hun droevige en terechte klachten hebben een zeer grote en ontroerende belangstelling gewekt.'¹⁵⁷

Hoe dan ook, de Joden uit Noordoost-Frankrijk hadden laten blijken dat ze volhardend waren in hun streven naar emancipatie en dat ze zich niet snel door tegenvallers of tegenwerking gewonnen gaven. Maar hun onderlinge verdeeldheid en het feit dat ze wilden vasthouden aan hun autonomie hebben vertragend gewerkt voor hun emancipatie.

Hoofdstuk 9

Abbé Grégoire en zijn motie ten gunste van de Franse Joden

De pastoor van Embermenil

Na de toespraak van Berr Isaac Berr stelde abbé Grégoire voor om het probleem van de Joden nog in dezelfde parlamentszitting te bespreken, waarbij de delegatie van de Asjkenazen aanwezig mocht zijn. In deze zitting sprak Grégoire, 'pastoor van Embermenil en gedeputeerde van Nancy', zoals hij zichzelf voorstelde, zijn bekende 'Motie ten gunste van de Joden' uit.¹⁵⁸ Hierin betoogt hij in grote lijnen hetzelfde als wat hij een jaar daarvoor ook al had beweerd in zijn 'Essai sur la régénération physique, morale et politique des Juifs', het essay waarmee hij de prijsvraag van de Academie van Metz won. Wat opvalt is dat hij in zijn motie de negatieve kanten van de Joden veel minder benadrukt dan in zijn essay. Waarschijnlijk hoopte hij zo in de Assemblee meer medestanders te vinden. Grégoire zet in zijn inleiding uiteen hoe zijn motie tot stand is gekomen. Hij wijst erop dat het een samenvatting is van de *cahiers de doléances* waarin de Asjkenazen hun klachten en wensen hadden opgesomd. Aangezien die *cahiers* niet waren gedrukt, spreekt hij het vermoeden uit dat 'het Publiek een Samenvatting ervan met genoegen zal bekijken.'¹⁵⁹

De geschiedenis van de Franse Joden

In de motie staan niet alle wensen die de Joden in hun *cahiers* naar voren hadden gebracht. Grégoire had het voor de overzichtelijkheid beter gevonden specifieke wensen van afzonderlijke gemeenschappen achterwege te laten, met uitzondering van de Brancas-belasting van Metz. In zijn motie geeft Grégoire een uitgebreid historisch overzicht van de geschiedenis van de Franse Joden, waarbij hij geadviseerd werd door mensen als Cerf Berr, Berr Isaac Berr en Isaïe Berr Bing, die deze geschiedenis goed kenden en hem veel inside-information hadden geven. Dat was de enige bijdrage die de Joden op dat moment konden leveren. Grégoire benadrukt nog eens het feit dat de Joden zich slecht zijn gaan gedragen vanwege de houding die andere volkeren tegen hen innamen.¹⁶⁰ Hij vat in het kort samen wat die tegen de Joden hadden: Joden zijn verdorven en slecht. Je hoeft niet te proberen om hen te veranderen, want dat is onmogelijk. En ook al zeg je dat het wel kan en daarbij wijst op de positieve ervaringen met de Joden uit Hamburg, Amsterdam, Den Haag, Berlijn en Bordeaux, het heeft allemaal geen zin, want de tegenstanders van de Joden zullen hen hoe dan ook blijven haten.¹⁶¹

¹⁵⁷ L. Kahn, *Les Juifs de Paris*, 'Leurs tristes et justes réclamations ont excité l'intérêt le plus vif et le plus touchant.', 28.

¹⁵⁸ 'Motion en faveur des Juifs, par M. Grégoire, curé d'Embermenil, Député de Nancy', in: *La Révolution Française*, EDHIS, VII, 1.

¹⁵⁹ Ibidem, 'le Public verra peut-être avec plaisir un Précis de leurs demandes', EDHIS, V, V.

¹⁶⁰ Ibidem, 12.

¹⁶¹ Ibidem, 43.

Grégoire sluit zijn motie af met een wetsvoorstel waarin wordt bepaald dat de Joden die onderdaan van de Franse koning zijn geen speciale belastingen meer hoeven te betalen, dat ze alle beroepen mogen uitoefenen en zich overal mogen vestigen. Het wordt hun toegestaan gebouwen te kopen en grond te bewerken. Ze mogen niet gestoord worden bij het uitoefenen van hun erediens en zullen, eenmaal burger, dezelfde voordelen, maar ook dezelfde lasten hebben als hun medeburgers. Ten slotte hoeven de Joden van Metz de Brancas-belasting niet meer te betalen.

Als dit wetsvoorstel wordt aangenomen, zo stelt Grégoire, dienen 'alle edicten, privileges, besluiten en verklaringen die in strijd zijn met dit wetsvoorstel' te worden herroepen en ingetrokken.¹⁶²

De *Gazette de Paris* reageerde enthousiast op de motie van abbé Grégoire en schreef: 'Een priester die het Evangelie predikt, een pastoor van de Kerk van Rome, die de verdediger van de Joden is geworden en hun zaak bepleit voor de Nationale Vergadering... Wie had ooit, zelfs in de XVIIIe eeuw, kunnen vermoeden dat de waarheid, de gerechtigheid en de mensenrechten op deze manier eer zou worden aangedaan, en door wie...?'¹⁶³

Maar daarna werd het vreemd genoeg stil rond de Joodse kwestie.

Actieve en passieve burgers

In de ogen van de Nationale Vergadering waren er belangrijkere zaken te bespreken. In *De Verklaring van de Rechten van de Mens* was bepaald dat alle mensen vrij en gelijk worden geboren en blijven, maar, zo vroeg men zich af, betekende dit ook dat alle mensen gelijke rechten hadden?

Na de val van het Ancien Régime moesten niet alleen de leden van de Assemblee gekozen worden, maar ook de rechters en de administratieve, gemeentelijke en departementale autoriteiten. De vraag voor de nationale afgevaardigden was nu: wie mag er kiezen en wie is verkiesbaar?

Uiteindelijk werd besloten dat er een verschil gemaakt zou worden tussen passieve burgers en actieve burgers. Een passieve burger had recht op bescherming van zijn persoon, zijn bezit, zijn vrijheid, enzovoort. Voor een actieve burger gold dat hij ook nog het recht had een actieve bijdrage te leveren aan de vorming van de overheid. In de ogen van de meeste leden van de Assemblee was het merendeel van de burgers daarvoor ongeschikt of onwaardig. Daarom werd bepaald dat iedere man die ouder was dan vijftientig jaar en geen belasting betaalde tot de categorie passieve burgers behoorde. Betaalde een man een bepaald bedrag aan belasting, dan was die gerechtigd om afgevaardigden te kiezen. Alleen degene die in de hoogste belastingschaal zat, kon gekozen worden in de Assemblée Nationale. Maar, zo was de vraag, hoe zat het met de Joden? Zouden die ook in aanmerking kunnen komen voor overheidfuncties, of zelfs voor een zetel in de Nationale Vergadering?

Nu pas ging men zich in de Assemblee serieus bezighouden met de Joodse kwestie, uiteraard zonder inbreng van de Joden zelf, want geen enkele Jood was lid van de Nationale Vergadering. Het merendeel van de afgevaardigden was onbekend met de Joodse kwestie en 'zou niet over deze kwestie met voldoende kennis van zaken kunnen oordelen', zo oordeelde Anne-Louis Henry de la Fare, bisschop van Nancy.¹⁶⁴ Degenen die wel kennis van zaken hadden, kwamen, net als La Fare, uit Noordoost-Frankrijk, waar de meeste Franse Joden woonden. Zij werden regelmatig met het

---

¹⁶² Ibidem, 'tous Edits, Lettres-patentes, Arrêts & Déclarations contraires au présent Décret', 47.

¹⁶³ R. Badinter, *Libres et égaux...*, 'Un prêtre de l'Évangile, un curé de l'Église romaine, devenu le défenseur des Juifs et portant leur cause au tribunal de l'Assemblée nationale... Qui jamais, même dans le XVIIIe siècle, aurait pu deviner qu'un tel hommage serait payé à la vérité, à la justice, aux droits de l'homme, et par qui...?', 141.

¹⁶⁴ 'Opinion de M. L'Évêque de Nancy, Député de Lorraine, sur l'admissibilité des Juifs à la plénitude de l'état civil, et des droits de Citoyens actifs', in: *La Révolution Française*, 'ne sauroit juger la question présente avec une connoissance de cause suffisante.', EDHIS, VII, 6.

probleem geconfronteerd en wisten waarover ze het hadden.

Felle discussies

Eind december 1789 werden er over de Joodse kwestie felle discussies gevoerd tussen de tegenstanders van de emancipatie van de Joden en het pro-Joodse kamp, waarvan abbé Grégoire en Clermont-Tonnerre de belangrijkste vertegenwoordigers waren. De laatste had zijn mening duidelijk naar voren gebracht in zijn *Opinion de M. le Comte Stanislas de Clermont-Tonnerre, député de Paris: le 23 Décembre 1789*. Hierin weerlegt hij alle bekende beschuldigingen aan het adres van de Joden: dat ze eenzellig zijn, zich schuldig maken aan woeker, uitsluitend onderling trouwen, geen contacten hebben met niet-Joden, hun eigen spijswetten erop na houden en niet in militaire dienst mogen.¹⁶⁵ Het belangrijkste verwijt, de woeker, weerlegt hij door te stellen dat dit de Joden niet kwalijk is te nemen. Het enige wat Joden hebben is geld en dat is dan ook het enige waardoor zij zich kunnen laten gelden. Voor Clermont-Tonnerre, die als Parijse gedeputeerde kennelijk weinig met woekerjoden was geconfronteerd, was de oplossing voor de woeker simpel: geef de Joden grond en een vaderland en het zal gedaan zijn met de woeker.¹⁶⁶ Over één punt was hij uitgesproken duidelijk: het moet de Joden niet meer worden toegestaan om een eigen rechtspraak te hebben, want dat betekent een natie in een natie. Daarop volgde zijn bekende uitspraak: 'Je moet de Joden als Natie alles weigeren, en de Joden als individu alles toestaan.'¹⁶⁷ De Joden mogen, wat hem betreft, wel hun godsdienst behouden. Ook hierin heeft hij een uitgesproken standpunt. *De Verklaring van de Rechten van de Mens* is, volgens hem, niet voor tweeërlei uitleg vatbaar: of er is een nationale godsdienst en degene die er een ander godsdienst op na wil houden, kan geen deel uitmaken van de samenleving en kan beter vertrekken, zoals tijdens het Ancien Régime, of, en zo staat het in *de Verklaring van de Rechten*, 'iedereen is het toegestaan zijn eigen godsdienstige opvattingen te hebben.'¹⁶⁸ Daarom stelde hij een motie voor waarin wordt gesteld 'dat geen enkele actieve Burger die voldoet aan de voorwaarden om verkozen te kunnen worden, zoals de wet die vereist, van de kieslijst geschrapt mag worden of wordt uitgesloten van openbare functies, vanwege het beroep dat hij uitoefent, of vanwege het Geloof dat hij belijdt.'¹⁶⁹

In de discussie die hierop volgde, had Jean-François Rewbell, een gedeputeerde uit de Elzas en een van de felste tegenstander van de Joden, Clermont-Tonnerre van repliek gediend: 'Ik denk over de Joden zoals de Joden zelf: ze vinden niet dat ze burgers zijn. Hiervan uitgaand stem ik in met het amendement van de heer Clermont-Tonnerre omdat hij hen uitsluit door die uitdrukking van "actieve burger" te gebruiken.'¹⁷⁰ Rewbell was een aanhanger van de fysiocraten die geloofden dat de productie van een land moest komen van de landbouw en niet van de handel. Daarom nam hij het op voor de Elzasser boeren die door hard te werken ervoor zorgden dat de Fransen te eten en te drinken hadden en die op een eerlijke manier aan hun geld kwamen. In tegenstelling tot de Joden uit de Elzas die diezelfde boeren tegen hoge rentes geld leenden en verder de kost verdienden met hun louche

¹⁶⁵ 'Opinion de M. le Comte Stanislas de Clermont-Tonnerre, député de Paris: le 23 Décembre 1789', in: *La Révolution Française*, EDHIS, VII, 11-12.

¹⁶⁶ 'Opinion de M. le Comte de Stanislas de Clermont-Tonnerre, EDHIS, VII, 12.

¹⁶⁷ Ibidem, 'Il faut refuser tout aux Juifs comme Nation, & accorder tout aux Juifs comme individus.', 13.

¹⁶⁸ Ibidem, ' (...) à chacun d'avoir son opinion religieuse.', 10.

¹⁶⁹ Ibidem, 'qu'aucun Citoyen actif réunissant les conditions d'éligibilité, demandé par la loi, ne sera écarté du tableau des éligibles, ou exclus des fonctions publiques, à raison de la profession qu'il exerce, ou du Culte qu'il professe.', 15.

¹⁷⁰ P. Girard, *La Révolution Française*, 'Je pense sur les Juifs comme les Juifs eux-mêmes; ils ne se croient pas citoyens. C'est dans cette opinion que j'admets l'amendement de M. Clermont-Tonnerre parce qu'il les exclut en se servant de cette expression: "citoyen actif"', 125.

handel in tweedehands spullen, zo vond Rewbell.

'Les Noirs'

Het waren vooral de adel en de geestelijkheid, vanwege hun kleding 'les Noirs' genoemd, die zich tegen de emancipatie van de Joden verzetten. Dat waren met name de edelen en de geestelijken uit de Elzas en Lotharingen. Zo hield de bisschop de La Fare van Nancy eind december 1789 een fel betoog waarin hij liet weten zich te verzetten tegen 'het volledig burgerschap en de rechten als actieve burgers' voor de Joden.¹⁷¹ Daarmee zal hij zeker het standpunt van het grootste deel van zijn achterban hebben verwoord. Volgens La Fare waren de Joden vreemdelingen die hij als een aparte stam beschouwde. Zij konden nooit volledig Frans burger worden omdat hun geloof te veel verschilde van het katholieke geloof. Voor een bisschop vormde met name de viering van de sabbat het belangrijkste obstakel. Op de sabbat mocht een Jood niet de wapens opnemen, geen openbare functies bekleden, niet het beroep van arts uitoefenen, enzovoort.¹⁷² Als de Joden het volledige Franse burgerschap zouden krijgen met behoud van hun eigen wetten, dan zouden, volgens La Fare, de Franse wetten voor de Joden 'slechts van ondergeschikt belang kunnen zijn.'¹⁷³ De bisschop voorzag grote problemen in de Elzas en in Lotharingen bij het toekennen van het volledig burgerschap aan de Joden. Het volk zou zich, volgens hem, hiertegen verzetten en fysiek geweld tegen de Joden gaan gebruiken. Helemaal denkbeeldig was dat niet. La Fare herinnerde zijn gehoor aan 'de Grote Angst' van een paar maanden daarvoor. Ook toen 'had een dergelijke ramp hen bedreigd in Nancy.'¹⁷⁴ Daarom wilde hij dat er over de kwestie nog geen beslissing werd genomen en stelde hij voor een commissie te benoemen die moest gaan bekijken in hoeverre de Joodse wetten dienden te worden veranderd en aangepast teneinde de Joden volledig burgerrecht te kunnen geven.¹⁷⁵

De meeste afgevaardigden hadden hun mening niet, zoals Clermont-Tonnerre en La Fare, op papier gezet. Ook Prince de Broglie, een gedeputeerde uit Colmar, had zijn mening over de vraag of de Joden wel of geen gelijke burgerrechten zouden moeten krijgen, op schrift gesteld in *Opinion de M. Le Prince de Broglie, Député de Colmar, sur l'admission des Juifs à l'état civil*. Zijn achterban bestond voornamelijk uit Elzasser boeren die zich slachtoffer voelden 'van de lening tegen woekerrente van de Joden.'¹⁷⁶ De boeren hadden zulke zware schulden bij de Joden dat Broglie zelfs beweerde dat 'geweld tegen hen is toegestaan.'¹⁷⁷ Net als La Fare zag hij hen als vreemdelingen, 'als Kosmopolieten en Mensen zonder vaste woonplaats.'¹⁷⁸ Bovendien nam hun aantal steeds verder toe en hij voorzag dat de Elzas door deze Joodse kolonie ('cette Colonie Juive') bedreigd zou worden.¹⁷⁹

Uitstel

De Franse historicus Patrick Girard stelt dat Broglie veel medestanders kreeg door 'ces paroles apaisantes', maar om dit taalgebruik nu 'kalmerend' te noemen komt wat merkwaardig over.¹⁸⁰ Het is

¹⁷¹ 'Opinion de M. L'Évêque de Nancy, Député de Lorraine', in: *La Révolution Française*, 'la plénitude de l'état civil, et des droits de Citoyens actifs.', EDHIS, VII, 1.

¹⁷² 'Opinion de M. L'Évêque de Nancy, Député de Lorraine (...)', in *La Révolution Française*, EDHIS, VII, 3, 4.

¹⁷³ Ibidem, 'ne peuvent jamais être que des lois secondaires', 6.

¹⁷⁴ Ibidem, 'pareil malheur les avait menacés à Nancy', 7.

¹⁷⁵ Ibidem, 8.

¹⁷⁶ 'Opinion de M. Le Prince de Broglie, Député de Colmar, sur l'admission des Juifs à l'état civil, in: *La Révolution Française*, 'du prêt usuraire des Juifs', EDHIS, VII, 2.

¹⁷⁷ Ibidem, 'vis-à-vis desquels les violences sont permises.', 6.

¹⁷⁸ Ibidem, 'sous le nom de Cosmopolites & d'Habitans passagers.', 4.

¹⁷⁹ Ibidem, 5.

¹⁸⁰ P. Girard, *La Révolution Française*, 127.

waarschijnlijk dat pas na de toespraak van Broglie veel gedeputeerden zich gingen realiseren hoe gecompliceerd de verhouding tussen de Joden en de niet-Joden in Noordoost-Frankrijk was. Broglie stelde daarom voor om de Joden nog niet onmiddellijk gelijke burgerrechten, maar eerst een soort proeftijd van een paar jaar te geven, waarin ze moesten laten zien dat ze hun gedrag verbeterden door een fatsoenlijk beroep te kiezen en zich niet meer aan woeker schuldig te maken.¹⁸¹ Hij gaf de voorkeur (en er waren nogal wat Joden die het met hem eens waren) aan een geleidelijke emancipatie. De vijanden van de Joden zouden immers niet van de ene op de andere dag positief over hen gaan denken en de Joden zelf zouden ook tijd nodig hebben om aan hun nieuwe situatie te wennen. Of, zoals de republikeinse krant *Le Patriote français* het na het debat verwoordde: uitstel van het besluit tot gelijke burgerrechten 'gaf vooroordelen de tijd om te verdwijnen en hartstochten de tijd om te bedaren, en de Joden kregen de tijd om te laten zien dat ze de burgerrechten waardig waren.'¹⁸²

En zo werd op 24 december 1789 een geamendeerd voorstel van Broglie aangenomen, waarin de Assemblee de niet-katholieken toeliet tot alle openbare functies 'zonder te willen vooruitlopen op een beslissing over de Joden, over wier lot de Assemblee van plan is nog een uitspraak te doen.'¹⁸³ Voor de Joden was het nu de vraag hoe lang dit uitstel zou duren en ze vreesden, niet geheel ten onrechte, dat uitstel wel eens afstel zou kunnen betekenen.

Hoofdstuk 10

De reacties van de Joden op het uitstel door de Nationale Vergadering

Teleurstelling

Toen de Joden vernamen dat de Nationale Vergadering tot uitstel had besloten, lieten ze het er niet bij zitten en reageerden vrijwel onmiddellijk. Maar ook nu weer bleek hoe verdeeld ze onderling waren, want iedere Joodse groepering reageerde in een apart schrijven, waaruit vooral teleurstelling sprak.

De Parijse Joden hadden het in hun brief aan de Assemblee zelfs over 'de consternatie die zich gisteren van ons heeft meester gemaakt.'¹⁸⁴ Alhoewel zij het in hun brief opnamen voor alle vijftigduizend Joden in Frankrijk, was het toch duidelijk dat zij het vooral over hun eigen situatie hadden. Ze waren teleurgesteld omdat zij de Franse bevolking al zo vaak hadden laten zien dat ze de ideeën van de Franse Revolutie steunden door de wapens op te nemen. Geëmotioneerd schreven de Parijse Joden: 'Och! vraag maar aan de Aanvoerders van de Gardes Nationales, vraag aan de verschillende Officiëren van die dappere Milities, vraag aan de moedige soldaten van de Burgerlijke Troepen, of (...) wij niet onze meest geliefde bezigheden hebben achtergelaten, om daar heen te gaan waar het bedreigde Vaderland ons riep.'¹⁸⁵ Ze eindigen hun brief met de hoop uit te spreken dat de afgevaardigden op hun besluit zouden terugkomen.

---

¹⁸¹ 'Opinion de M. Le Prince de Broglie, in: *La Révolution Française*, EDHIS, VII, 7.

¹⁸² P. Girard, *La Révolution Française*, 'laissait le temps aux préjugés de se dissiper, aux passions le temps de se calmer, et aux Juifs le temps de se rendre dignes des droits de citoyens.', 127.

¹⁸³ D. Feuerwerker, *L'Emancipation des Juifs*, 'sans entendre rien préjuger sur les Juifs, sur le sort desquels l'Assemblée se propose de statuer.', 326.

¹⁸⁴ 'Nouvelle adresse des Juifs à l'Assemblée Nationale', in: *La Révolution Française*, 'la consternation qui s'est emparée hier de nous.', EDHIS, V, 4.

¹⁸⁵ Ibidem, 'Ah! Demandez aux Chefs des Gardes Nationales, demandez aux différens Officiers de ces braves Milices, demandez aux Soldats courageux de ces Troupes Citoyennes, si (...) nous n'avons pas quitté nos occupations les plus chéries, pour aller où la Patrie menacée nous appelloit.', 2.

Koele sfeer

Op 30 december 1789 reageerden ook de Joden uit Bordeaux op het uitstel, niet zozeer teleurgesteld, als wel verontrust. Zij waren er namelijk van overtuigd dat het debat over gelijke rechten voor de Joden niet over hen ging. Maar de Joden uit de Elzas, Lotharingen en de Drie Bisdommen hadden met hun verzoeken voor misverstanden gezorgd waarbij zij zich ineens ook betrokken voelden.¹⁸⁶ Ze gingen er namelijk vanuit dat zij al beschikten over de rechten waar de Asjkenazische Joden naar streefden. Maar nu de Nationale Vergadering geen besluit had willen nemen, waren de Joden uit Bordeaux bang dat zij misschien hun verworven rechten zouden verliezen. Wat hen betreft 'ging het er niet zozeer om iets te bereiken als wel om iets niet te verliezen.'¹⁸⁷ Ze vreesden dat de Franse Revolutie hun in plaats van geluk ellende zou brengen en deden daarom een beroep op de wijsheid van de afgevaardigden.

Eind december stuurden ze naar de Assemblee een delegatie, die ook een openhartig dagboek bijhield, het *Journal de la députation* dat pas halverwege de twintigste eeuw is ontdekt. Een belangrijke bron voor historici die inzicht willen krijgen in het geschil dat speelde tussen de Sefarden en Asjkenazen over het uitstel van hun gelijkstelling met de Franse burgers. Er vond een ontmoeting tussen de twee groeperingen plaats in het hotel waar Cerf Berr verbleef. Er was daar sprake van een zeer koele sfeer. Volgens het dagboek gaven de Joden uit Noordoost-Frankrijk toen te kennen dat ze al tevreden zouden zijn als de Nationale Vergadering hun de mogelijkheid zou geven om woningen te kopen en alle vakken en beroepen uit te oefenen. Ze ambieerden geen baan als ambtenaar bij het rijk of de gemeente en evenmin een militaire functie.¹⁸⁸ Daarmee gaven ze te kennen niet de volledige rechten als actieve burger na te streven. Maar dat wilden de Joden van Bordeaux nu juist wél. Sefarden en Asjkenazen gingen uiteen en daarna was het, zoals de Franse historicus Badinter het uitdrukt, 'ieder voor zich en Jahweh voor allen.'¹⁸⁹

De Sefarden gaan dan in Parijs druk aan het lobbyen. Ze benaderen vertegenwoordigers van de drie standen om hen te doen inzien dat het een onjuist besluit was de beslissing over gelijke rechten uit te stellen, dat wil zeggen rechten die de Sefardische Joden al hadden. Die lieten in hun dagboek weten dat de Asjkenazen 'slecht gehumeurd waren nadat ze hadden gezien dat ons memorandum al gedrukt was... (...) Ze zullen die van hen binnenkort ook laten drukken, maar gezien alle bezwaren die er steeds tegen de Joden uit de Elzas worden ingebracht, bestaat er grote kans dat hun zaak opnieuw zal worden uitgesteld.'¹⁹⁰

De Sefarden waren op 28 januari ontvangen door minister Necker die hun had laten weten dat ze 'er in de publieke opinie goed voor staan', zo vermeldt het dagboek van de deputatie.¹⁹¹ Bovendien wisten zij zich nog extra gesteund door een brief die de Spaanse en Portugese Joden uit Bayonne op 1 januari 1790 aan de Assemblée Nationale hadden gestuurd, waarin ook zij de afgevaardigden vroegen om op hun besluit terug te komen en hen tot actieve burgers te verklaren, om de eenvoudige reden dat ze dat vóór die tijd ook al waren.¹⁹²

¹⁸⁶ 'Adresse présentée à l'Assemblée Nationale', in: *La Révolution Française*, EDHIS, V, 1-2.

¹⁸⁷ 'Adresse présentée à l'Assemblée nationale, 'il s'agit moins d'acquérir que de ne pas perdre.', in: *La Révolution Française*, EDHIS, V, 4.

¹⁸⁸ R. Badinter, *Libres et égaux...*, 169, 170.

¹⁸⁹ *Ibidem*, 170.

¹⁹⁰ *Ibidem*, 'étaient de mauvaise humeur depuis qu'ils ont vu notre mémoire imprimé... (...) Ils ne tarderont pas à faire imprimer le leur, mais, d'après toutes les objections qu'on ne cesse de faire sur les Juifs d'Alsace, il y a grande chance que la question à leur égard sera de nouveau ajournée.', 172.

¹⁹¹ *Ibidem*, 'sont bien distingués dans l'opinion publique', 174.

¹⁹² 'Adresse présentée à l'Assemblée Nationale, par le Député des Juifs Espagnols & Portugais, établis au Bourg Saint-Esprit les-Bayonne', *La Révolution Française*, EDHIS, V, 8.

Onpartijdig iemand

Ondanks hun grote teleurstelling zaten de Askenazen ondertussen niet stil. In plaats van te lobbyen bij de Nationale Vergadering, had het Berr Isaac Berr een goed idee geleden om een onpartijdig iemand te vragen zijn mening te geven over de vraag in hoeverre het terecht was dat de Joden in aanmerking kwamen voor het actieve burgerschap. Zijn keuze was gevallen op Adolphe Thiéry, die we kennen als een van de winnaars van de prijsvraag van de Academie van Metz. Diens *Réflexions impartiales d'un Citoyen sur la question de l'éligibilité des Juifs* werd begin januari 1790 gepubliceerd ten behoeve van de leden van de Nationale Vergadering. Thiéry lijkt het daarin over de Joden in het algemeen te hebben, maar het is duidelijk dat hij in zijn betoog de Joden uit Noordoost-Frankrijk bedoelt. Het onpartijdige zit hem in het feit dat, volgens hem, de Asjkenazische Joden wel gelijke rechten verdienen, maar dat ze daar nog niet aan toe zijn. En dat ze dat zelf ook vinden, want 'een groot deel van de joden zelf, verbaasd als ze zouden zijn over een gunst waarop men hun zo weinig hoop had gegeven, zou die gunst wellicht niet aanvaarden', zo stelt Thiéry.¹⁹³ De Assemblee dient daarom, volgens hem, de Asjkenazische Joden uitzicht te geven op gelijke rechten, maar die zullen eerst moeten laten zien dat ze het waard zijn door hun gedrag en zeden en gewoonten te veranderen. En dat zou tijd kosten, want het was niet mogelijk dat de Joden 'plotseling nieuwe mensen' zouden zijn, aldus Thiéry.¹⁹⁴

Uit deze visie wordt duidelijk dat Thiéry vond dat er toch een belangrijk verschil was tussen de Joden uit Noordoost-Frankrijk en hun geloofsbroeders uit Zuidwest-Frankrijk. En Berr Isaac Berr en de zijnen moeten dat ook gedacht hebben, aangezien Thiéry sprak in opdracht van hen. Dat bleek echter niet uit de zeer uitgebreide petitie die de Asjkenazen op 30 januari aan de Assemblee hadden verzonden. In de inleiding die aan de voorzitter was gericht, schreven ze namelijk niet te begrijpen waarom men een verschil tussen hen en de Sefarden maakte, van wie 'de godsdienst en de principes hetzelfde zijn.'¹⁹⁵ Maar daarin waren zij, mijns inziens, nogal naïef, want geloof en godsdienst drukten een veel grotere stempel op het dagelijks leven van de Asjkenazische dan van de Sefardische gemeenschappen. Daar was de invloed van het geloof op het leven van iedere dag veel minder sterk. In hun petitie die de Asjkenazen door de jonge Parijse advocaat Jacques Godard hadden laten opstellen, lieten ze weten dat ze misschien met hun reactie hadden moeten wachten op de verdediging van iemand als Grégoire, maar zij wilden zichzelf verdedigen. Ze waren bang dat hun tegenstanders anders zouden denken dat ze daartoe zelf niet in staat waren.¹⁹⁶ Ze wilden zelf een bijdrage leveren aan hun emancipatie.

Zwakke argumenten

De leiders van de Asjkenazische Joden hadden Godard voorzien van zeer gedetailleerde informatie. Hun petitie was daardoor zeer uitgebreid geworden en had meer weg van een verhandeling. Ze wilden namelijk alle verwijten die de tegenstanders hun maakten, weerleggen, vaak met citaten uit de bijbel en de Talmoed. Maar de afgevaardigden in de Nationale Vergadering zaten, na de lange discussies over de gelijke rechten voor de Joden, niet op zo'n omvangrijk stuk te wachten. Daar komt

---

¹⁹³ 'Réflexions impartiales d'un Citoyen, sur la question des Juifs, proposée & discutée dans les séances de l'Assemblée nationale, des 23 & 24 Décembre, & ajournée par la même Assemblée, in: *La Révolution Française*, 'une grande partie des juifs eux-mêmes, étonnés d'une faveur qu'on leur a permis si peu d'espérer hésiteroit peut-être à l'accepter', EDHIS, VIII, 9.

¹⁹⁴ Ibidem, 'tout à coup des hommes nouveaux', 10.

¹⁹⁵ 'Lettre des Juifs, établis en France, à Monsieur le Président de l'Assemblée Nationale', in: *La Révolution Française*, 'la religion et les principes sont les mêmes', EDHIS, V, ij.

¹⁹⁶ 'Petition des Juifs, établis en France, adressée à l'Assemblée Nationale, le 28 Janvier 1790, sur l'ajournement du 24 Décembre 1789', in: *La Révolution Française*, EDHIS, V, 9.

nog bij dat de Askenazen lang niet altijd wisten te overtuigen. De Franse historicus Patrick Girard beweert zelfs dat 'ze het met de feiten niet zo nauw nemen.'¹⁹⁷

Zo brachten ze tegen het verwijt dat Joden woekeraars zijn in dat het slechts om enkelingen zou gaan. De rest van de Joden moest voor het slechte gedrag van die enkelingen boeten. Maar dat gold zeker niet voor de Elzas. De meeste Joden stonden daar als woekeraars bekend.

In het boek Deuteronomium van de bijbel staat geschreven: 'Een buitenlander moogt ge tot betaling dwingen, maar wat ge bij uw broeder hebt uitstaan, moet ge kwijschelden.' Deze zinsnede legden de tegenstanders van de Joden vaak uit als zou het aan de Joden toegestaan zijn om bij geldlening aan niet-Joden hoge rentes te vragen en aan Joden niet. Ook hier komt het verweer van de Askenazen nogal zwak over. Dat komt in alle culturen voor, zo zeggen ze, en ze vragen zich af: '(...) doet men niet voor zijn vrienden, voor zijn naasten, voor de mensen met wie men vaak omgaat, alles wat men niet zo makkelijk zou willen doen (...) voor vreemden?'¹⁹⁸

Dat de Talmoed de Joden zou aanzetten tot haat jegens de christenen, zoals niet-Joden beweerden, kan nooit waar zijn, volgens de opstellers van de petitie, want staat niet de Bijbel geschreven: 'Heb je naaste lief zoals jezelf.'¹⁹⁹ Geen sterk argument, in mijn ogen, want in de Bijbel staan zoveel citaten die in tegenspraak met elkaar zijn.

Joden kunnen geen goede soldaten zijn en daardoor niet in staat om het vaderland te verdedigen, zo was een ander verwijt dat de Joden vaak te horen kregen. Maar, zo luidt het zwakke tegenargument, 'als men zijn vaderland van dienst is, wat doet het er dan toe of dat in het strijdgewoel is of in de rust van de steden?'²⁰⁰

Aan het einde van hun petitie manen de Joden van de Drie Bisdommen, de Elzas en Lotharingen de Assemblee haast te maken. Ze zijn ongeduldig geworden, want het gewone volk zou wel eens aan de goede bedoelingen van de leden van de Assemblee kunnen gaan twijfelen.²⁰¹

Cerf Berr cum suis zullen zeker het idee gehad hebben dat ze de gedeputeerden van de Nationale Vergadering met hun petitie hadden weten te overtuigen, maar ze waren te laat met het inleveren. Ze hadden het verzoekschrift namelijk ingediend precies op de dag dat de afgevaardigden gingen stemmen over het voorstel van de Sefarden. Die vroegen niet om volledige burgerrechten, want die hadden ze in hun ogen al, maar ze wilden dat bevestigd hebben. Immers, al eeuwenlang hadden ze dezelfde rechten als de niet-Joodse Fransen.

Jodenkerk

Voor- en tegenstanders debatteerden tien uur over de vraag of de Sefardische Joden actieve burgers mochten worden en de discussies waren zeer fel. Ze schreeuwden allemaal door elkaar heen en de *Courrier de Provence* schreef dat de luidruchtige twistgesprekken bij de tegenstanders 'het beeld van de jodenkerk' opriepen.²⁰² Na stemming werd met 374 stemmen voor en 224 stemmen tegen besloten dat 'alle Joden die bekend staan onder de naam van Portugese, Spaanse en Avignonnese Joden dezelfde rechten zullen blijven genieten als ze tot nu toe hebben genoten - en dientengevolge

---

¹⁹⁷ P. Girard, *La Révolution Française*, 'trichant quelque peu avec les faits', 162.

¹⁹⁸ P. Girard, *La Révolution Française*, '(...) ne fait-on pas pour ses amis, pour ses proches, pour les hommes avec qui l'on a des rapports habituels, tout ce qu'on ne se détermineroit pas aussi facilement à faire (...) pour des étrangers?', 54-55.

¹⁹⁹ *Ibidem*, 57.

²⁰⁰ *Ibidem*, '(...) si l'on sert bien sa patrie, qu'importe que ce soit dans le tumulte des camps ou dans l'intérieur tranquille des villes?', 62.

²⁰¹ P. Girard, *La Révolution Française*, 104-105.

²⁰² R. Badinter, *Libres et égaux...*, 'l'image de la synagogue', 181.

de rechten van actieve burgers zullen genieten...²⁰³ Daarop besloten de Sefardische Joden uit eigen beweging hun Natie op te heffen. Daarvoor in de plaats kwam een Liefdadigheidsinstelling, die zich bezighield met de zorg voor armen, zieken en bejaarden.²⁰⁴

Het zal duidelijk zijn dat de Sefarden zeer gelukkig waren met deze uitspraak en ze stuurden dan ook een brief naar de Joden in Bordeaux om hun het blijde nieuws mee te delen. Maar de Asjkenazen bleven met lege handen staan. Hun petitie werd niet besproken, omdat de Nationale Vergadering het te druk had met andere vraagstukken en de tegenstanders van de Joden steeds aanstuurden op uitstel. De Parijs krant *Le Journal de Paris* vergeleek de situatie met Esau die zijn eerstgeboorterecht aan zijn broer Jacob had verkocht en schreef: 'de Joden uit de Elzas en Lotharingen kunnen tegen de Assemblée Nationale zeggen, zoals Esau tegen zijn vader: *Hebt gij slechts één zegen te geven?*'²⁰⁵

De 'question portugaise'

Er waren nogal wat mensen die het de 'Portugese' Joden kwalijk genomen hebben dat ze alleen maar uit eigenbelang bezig waren. Over deze 'question portugaise' is ook een uitgebreide discussie ontstaan tussen de historici die zich met de emancipatie van de Joden hebben beziggehouden.²⁰⁶ Ze zijn te onderscheiden in drie kampen: de historici die het voor de Asjkenazen opnamen, degenen die de kant kozen van de 'Portugezen' en een groep die men als neutraal kan kwalificeren.

De Frans-Russische historicus Simon Doubnov beweert dat de Sefarden ten opzichte van hun Asjkenazische geloofsgenoten 'nationaal verraad' hebben gepleegd.²⁰⁷ André Néher, een vakgenoot van hem, vond die benadering veel te emotioneel en van weinig historisch inzicht getuigen.²⁰⁸ Maar velen die zich met deze kwestie bezig hebben gehouden, zijn Doubnov bijgevallen. Gérard Nahon somt in zijn artikel *Séfarades et Ashkenazes en France* een hele reeks historici op die de mening zijn toegedaan dat de Sefarden niet solidair waren met de Asjkenazen, dat ze hen lieten vallen en vooral aan zichzelf dachten. De Franse historicus Robert Badinter drukte zich, mijns inziens, wat ongelukkig uit, toen hij probeerde onder woorden te brengen wat de 'Portugezen' dachten toen het besluit om de Joden gelijke rechten te geven, werd uitgesteld. Het is net alsof hij zelf boos is op hen als hij schrijft: 'Dat hadden nou die fanatieke en uitgemergelde Asjkenazen voor elkaar gekregen, hun leiders Cerf-Berr en Berr Isaac Berr, hun verdedigers, die activistische en fanatieke priester, die Parijse aristocraten die de Joden alleen maar uit de boeken kenden!'²⁰⁹ Maar uiteindelijk blijkt Badinter de actie van de Joden uit Zuidwest-Frankrijk toch als een 'egoïstische onderneming' te veroordelen.²¹⁰ Er zijn echter ook historici die de actie van de Sefarden positief hebben beoordeeld, zoals Théodore Reinach die stelt dat de Asjkenazen uit het succes van de Sefarden hoop konden putten.²¹¹ Simon Schwarzfuchs, rabbijn en Frans historicus, heeft een genuanceerde mening en hoort bij de historici

---

²⁰³ Ibidem, 'tous les Juifs connus sous le nom de Juifs portugais, espagnols et avignonnais, continueront de jouir des droits dont ils ont joui jusqu'à présent – et en conséquence jouiront des droits de citoyens actifs...', 182.

²⁰⁴ P. Girard, *La Révolution Française*, 138.

²⁰⁵ L. Kahn, *Les Juifs de Paris*, 'les Juifs de l'Alsace et de la Lorraine peuvent dire à l'Assemblée nationale, comme Esaü à son père: *N'avez-vous qu'une bénédiction à donner?*', 84.

²⁰⁶ G. Nahon, 'Séfarades et Ashkenazes en France – La conquête de l'émancipation (1789-1791)' in: M. Yardeni, *Les Juifs dans l'histoire de France* (Leiden 1980), 122.

²⁰⁷ P. Girard, *La Révolution Française*, 'trahison nationale', 276 n.

²⁰⁸ G. Nahon, 'Séfarades et Ashkenazes en France', 125.

²⁰⁹ R. Badinter, *Libres et égaux...*, 'Voilà où les avaient conduits ces fanatiques et faméliques ashkénazes, leurs leaders Cerf-Berr et Berr Isaac Berr, leurs défenseurs, cet abbé activiste et exalté et ces aristocrates de Paris qui ne connaissaient les Juifs que par les livres!', 167-168.

²¹⁰ Ibidem, 177.

²¹¹ G. Nahon, 'Séfarades et Ashkénazes en France', 124 n.

die eerder neutraal oordeelden. Volgens hem waren de Sefarden 'niet kwaadwillig, maar ze waren ook niet heel edelmoedig.'²¹² Merkwaardig is dat David Feuerwerk in zijn zeer uitgebreide studie *L'Emancipation des Juifs en France* met geen woord rept over 'de Portugese kwestie'.

In mijn ogen valt de Sefarden niet zoveel te verwijten. Ze waren eigenlijk nauwelijks met de Joden uit de Elzas en Lotharingen te vergelijken. Alleen hun geloof was hetzelfde, maar in het praktiseren daarvan verschilden ze weer sterk. De Asjkenazen hadden vooral vanwege hun geldhandel niet zo'n beste reputatie bij de niet-Joodse Fransen uit hun omgeving, wat ook was gebleken uit de *cahiers de doléances*. Over de Joden uit Bordeaux waren geen klachten. Integendeel. Ze waren grotendeels geïntegreerd in de Franse gemeenschap en leverden een belangrijke bijdrage aan de economie van Frankrijk. De Bordelezen vonden dat de Asjkenazen er achterlijke ideeën op na hielden, vooral vanwege hun fanatieke geloofsopvattingen of, 'een misplaatste geloofsijver', zoals ze het zelf in hun brief aan de Assemblée Nationale noemen.²¹³ Ze werden echter wel met de Asjkenazen over één kam geschoren. En zonder dat de Sefarden het wilden, bleken ze na de debatten in de Nationale Vergadering in december 1789 de rechten die ze al eeuwen hadden, ineens kwijt te zijn. Toen ze in hun onderhoud met Cerf Berr merkten dat de Asjkenazen geen aanspraak wilden maken op volledige burgerrechten, was het voor hen duidelijk dat ze geen gemeenschappelijke actie konden ondernemen, want dan zou de Nationale Vergadering misschien weer op een uitstel aansturen. Dat de Sefarden uiteindelijk voor zichzelf kozen, is dus best te begrijpen.

Metz, Lunéville en Sarguemines

De petitie die de Joden uit Noordoost-Frankrijk op 28 januari 1790 hadden ingediend, was niet ondertekend door vertegenwoordigers van de Joodse gemeenschap uit Metz. Dat is opvallend, want tot dan toe waren ze altijd samen met de Joden uit de Elzas en Lotharingen naar buiten opgetreden. Maar de Joden uit Metz hadden ingezien dat hun problematiek toch anders was dan van hun geloofsbroeders uit Elzas en Lotharingen. Dat had vooral te maken met de hoge belastingen die de Joden uit Metz moesten betalen, waaronder de Brancas-belasting. Dit wordt expliciet vermeld in de verhandeling die Isaïe Berr Bing, de belangrijkste vertegenwoordiger van de gemeenschap uit Metz, voor zijn geloofsgenoten had geschreven.²¹⁴

Van de Joden uit Lunéville en Sarguemines was al langer bekend dat ze niets meer te maken wilden hebben met het dictatoriale optreden van de leiders en rabbijnen uit Nancy. Ze hadden in september 1789 hun onvrede daarover al kenbaar gemaakt in een notitie aan de Assemblee. In een nieuw memorandum (*Nouveau Mémoire pour les Juifs de Lunéville & de Sarguemines*) wordt daarover echter met geen woord gerept. De Joden van Lunéville en Sarguemines geloofden eigenlijk niet meer in de kansen van de Asjkenazische Joden, maar des te meer in die van de Joden uit Parijs. Ze hadden gehoord van het verzoek dat de Parijse Joden eind januari 1790 bij de Assemblee hadden ingediend en wilden zich liever met hen identificeren. Ze verwezen daarbij naar een brief van niet-Joodse Parijzenaars aan de Nationale Vergadering die daarin lieten weten dat ze de Joden van Parijs als hun broeders beschouwden en dat ze hen heel graag 'onze medeburgers' wilden noemen.²¹⁵ Lunéville en Sarguemines konden zich niet voorstellen dat de Assemblee een verschil zou willen maken de Joden

---

²¹² S. Schwarzfuchs, *De Juif à l'israélite*, 'ne furent pas malveillants, ils ne furent pas non plus très généreux', 137.

²¹³ 'Adresse à l'Assemblée Nationale', in: *La Révolution Française*, 'un zèle religieux mal entendu', EDHIS, V, 2.

²¹⁴ 'Mémoire particulier pour la communauté des Juifs, établis à Metz, rédigé par Isaac Ber-Bing, l'un des Membres de cette Communauté', in: *La Révolution Française*, EDHIS, V, 12.

²¹⁵ 'Adresse de l'Assemblée des Représentans de la Commune de Paris, à l'Assemblée Nationale, sur l'admission des Juifs à l'Etat Civil', in: *La Révolution Française*, EDHIS, VI, 8.

uit hun stad en die van Parijs. Ze hadden gehoord dat enkele tegenstanders van de Joden bang waren dat er in Noordoost-Frankrijk een volksopstand zou uitbreken als ze gelijke burgerrechten zouden krijgen, maar daarvan was volgens de Joden van Lunéville en Sarguemines absoluut geen sprake, want, zo schreven ze: 'De Mensenrechten zijn bekend en worden geëerbiedigd in de Steden die wij bewonen.'²¹⁶

De Asjkenazische Joden kregen geen toestemming, zoals de Sefarden en de Parijse Joden, om dienst te nemen in de Gardes Nationales of in de revolutionaire militieën. Maar ze konden blijk geven van hun vaderlandsliefde door donaties te doen. Dat hadden de Joden uit Lunéville en Sarguemines gedaan en daardoor stond de Joodse gemeenschap daar bovenaan op 'een Lijst van Burgers met grote inzet.'²¹⁷ Daarom kon de Assemblee, zo vonden zij, hun de gelijke burgerrechten niet meer weigeren. Dat de Joden niet eensgezind naar buiten optraden, zal zeker niet in het voordeel van hun emancipatie zijn geweest. Het moet voor de gemiddelde gedeputeerde in de Assemblee op een gegeven moment niet meer duidelijk geweest zijn wat de Joden nu precies wilden. De Sefarden hadden na hun gelijstelling afgezien van hun autonomie, de Parijse Joden waren daartoe bereid als ze gelijke rechten zouden krijgen, terwijl de Askenazen koste wat kost aan hun autonomie wilden vasthouden. Opvallend is wel dat de Joden, ondanks alle tegenwerking, niet bij de pakken zijn gaan neerzitten en hebben doorgezet, soms tegen de verdrinking in.

Hoofdstuk 11

De invloed van de Parijse Joden en de knieval van Berr Isaac Berr

Andere tactiek

Diep teleurgesteld gingen de vertegenwoordigers van de Joden uit Noordoost-Frankrijk de winter van 1790 in. Hun petitie kwam niet aan bod in de Nationale Vergadering. Er zou een andere tactiek gevolgd moeten worden. De emancipatie zou in verschillende fases moeten plaatsvinden. De petitie van de Joden uit de Elzas en Lotharingen was grotendeels opgesteld door de jonge advocaat Jacques Godard die bevriend was geraakt met veel Joden uit Parijs. Als die als eersten gelijke burgerrechten zouden krijgen, zouden wellicht de Joden uit Noordoost-Frankrijk volgen. Godard woonde in het district van de Karmelieten, een wijk waar ook de meeste Parijse Joden woonden. Hij was lid van de Algemene Gemeentevergadering van Parijs (de *Assemblée Générale de la Commune de Paris*), waarin vertegenwoordigers zaten van alle zestig Parijse districten die ook allemaal apart in vergaderingen bijeenkwamen. De Algemene Gemeentevergadering had veel invloed op de Nationale Vergadering, omdat ze zeer goed op de hoogte was van wat er allemaal in Parijs speelde en vaak ook direct belang had bij de besluiten die de Wetgevende Vergadering nam. Die maakte de wetten, maar in de ogen van Godard was de Algemene Gemeentevergadering van Parijs de ideale plaats om de publieke opinie over wetsvoorstellen te peilen.²¹⁸

Op 28 januari 1790, de dag dat de Askenazen hun petitie bij de Assemblee hadden ingeleverd, had Godard een delegatie van Parijse Joden uitgenodigd in de Algemene Gemeentevergadering, waar hij een toespraak hield ten gunste van hen. Daarin refereerde hij aan hun voorbeeldig gedrag. Van de

---

²¹⁶ 'Nouveau Mémoire pour les Juifs de Lunéville & de Sarguemines; présentée à l'Assemblée Nationale le 26 Février 1790', in: *La Révolution Française*, 'Les droits des Hommes sont connus & respectés dans les Villes que nous habitons.', EDHIS, V, 4.

²¹⁷ 'Nouveau Mémoire pour les Juifs', 'une liste des Citoyens zélés.', EDHIS, V, 6.

²¹⁸ 'Discours, prononcé, le 28 Janvier 1790, par M. Godard, Avocat au Parlement, l'un des représentans de la Commune, en présentant à l'Assemblée générale de la Commune, une Députation des Juifs de Paris.' in: *La Révolution Française*, EDHIS, VI, 2.

vijfhonderd Parijse Joden hadden er ruim honderd dienst genomen in de Garde Nationale. Bovendien wees hij op de patriottistische donaties die verschillenden van hen hadden gedaan. Hij noemde met name 'de beroemde Hourwitz', een van de winnaars van de prijsvraag van de Academie van Metz, die een kwart van zijn jaarwedde aan de staat geschonken had.²¹⁹ Godard wees erop dat, hoewel de Parijse Joden uit zichzelf niets hebben ondernomen om hun rechten te verbeteren en daarbij steeds de steun van anderen nodig hadden, zij het waren 'die op het idee kwamen om hun opwachting bij [de Algemene Gemeentevergadering] te komen maken.'²²⁰

Na Godards toespraak richtte abbé Mulot, de voorzitter van de Vergadering, zich rechtstreeks tot de aanwezigen Joden en nodigden hen, als eerste blijk van broederschap, uit om de zitting verder bij te wonen.²²¹

De Parijse districten

Daarna werd er in een vergadering van het district van de Karmelieten unaniem besloten dat 'de Joden (...) voortaan de rechten van actieve burgers genieten.'²²² Voor Godard was dat aanleiding om met een delegatie van Parijse Joden de vergaderingen van alle districten langs te gaan om hun mening over de gelijke rechten voor de joden te vragen, een soort referendum avant la lettre. Alle districten, op één na, oordeelden positief en in een samenvatting van de notulen van de Algemene Gemeentevergadering van 24 februari 1790 staat te lezen waarop de diverse districten hun mening baseerden. Vaak hadden ze dezelfde argumenten. Het district van de Théatins vond dat men de Joden als broeders moet liefhebben en dat de Joden, als ze eenmaal actief burger zijn, met hun handel Frankrijk veel rijkdom zullen brengen. De vertegenwoordigers van het Karmelietendistrict waren ervan overtuigd dat de Joden, eenmaal actief burger, volledig zouden gehoorzamen aan de Franse wetten en tenslotte wees het district van Saint-Germain-des-Prés op de vaderlandsliefde die veel Parijse Joden tot dan toe al aan de dag hadden gelegd.²²³

Abbé Mulot, voorzitter van de Algemene Gemeentevergadering, was enthousiast over zoveel solidariteit met de Joden en riep: 'Heel Parijs spreekt op dit moment tot u via ons orgaan.'²²⁴

Op basis van al deze uitspraken schreef de Algemene Gemeentevergadering van Parijs op 24 februari 1790 een brief aan de Assemblée Nationale die daar werd voorgelezen door dezelfde abbé Mulot die zijn priesterkleren had aangetrokken om daarmee te accentueren dat een katholieke priester het opnam voor de Joden. In de brief vroegen de leden van de Algemene Gemeenteraad om gelijke burgerrechten voor hen. Voor alle duidelijkheid, bedoeld werden hier de Joden van Parijs, hoewel men het in deze brief vaak heeft over 'de Joden'. De opstellers ervan wijzen er nog eens op dat de Joden nooit aanleiding tot klachten hebben gegeven en dat ze alleen al vanwege hun patriottisch gedrag gelijke burgerrechten hebben verdiend.²²⁵ Ze besluiten met een emotionele uitroep: 'We beschouwen hen als onze broeders; we verlangen er zo naar om ze onze Medeburgers te noemen. Och! we behandelen hen al zo.'²²⁶

Talleyrand, de bisschop van Autun, die op dat moment voorzitter van de Nationale Vergadering was,

²¹⁹ 'Discours, prononcé, le 28 janvier 1790, par M. Godard, EDHIS, VI, 6-7.

²²⁰ Ibidem, 'ont eu l'idée de venir (...) offrir leurs hommages.', 4.

²²¹ Ibidem, 12.

²²² R. Badinter, *Libres et égaux...*, 'les Juifs (...) jouissent désormais des droits des citoyens actifs.', 189.

²²³ 'Extrait du Procès-verbal du Mercredi 24 Février 1790 de l'Assemblée des Représentans de la Commune de Paris', in: *La Révolution Française*, EDHIS, VI, 9-12.

²²⁴ L. Kahn, *Les Juifs de Paris*, 'C'est Paris tout entier qui vous parle en ce moment par notre organe.', 92.

²²⁵ 'Adresse de l'Assemblée des Représentans de la Commune de Paris, à l'Assemblée Nationale, sur l'admission des Juifs à l'Etat Civil', in: *La Révolution Française*, EDHIS, VI, 4,5.

²²⁶ Ibidem, 8.

vond het een roerende brief, maar was verder vaag in zijn reactie. De Assemblee, aldus Talleyrand, was juist op dat moment bezig om te bestuderen wie er actief burger zou kunnen worden en zou gaan bekijken of ook de Joden daarvoor in aanmerking konden komen.²²⁷

Maar de brief van de Parijzenaars werd niet besproken. Aan de Joden van Parijs had het niet gelegen. Zij hadden verschillende initiatieven genomen. Door te kiezen voor het revolutionaire Frankrijk hadden zij de Parijzenaars laten zien dat Joden ook echte patriotten konden zijn en daardoor recht hadden op volledige burgerrechten. Bovendien was van hen het idee afkomstig om de vergaderingen van alle districten langs te gaan. En daar bleek dat bijna alle districten ook hadden gezien hoe vaderlandslievend de Parijse Joden waren en achter hen gingen staan.

Belangrijkere zaken

De Nationale Vergadering had laten weten dat er belangrijkere zaken te bespreken waren dan een affaire die slechts 'een kleine groep mensen' betrof, zoals een gedeputeerde opmerkte.²²⁸

Een journalist van de *Courrier de Provence* verwoordde wat veel mensen dachten. Voor hem lag de zaak heel simpel: 'Twee of drie catechismusvragen moeten uitsluitend over deze kwestie geven: - Mijne Heren, zijn onze wetten jullie wetten? Zijn onze rechtbanken jullie rechtbanken? Zijn jullie, wettelijk gezien, onze medeburgers, onze broeders? Kunnen jullie mentaal en verbaal de burgerlijke eed afleggen? Zo ja, dan zijn jullie goede Fransen, en zullen jullie actieve burgers zijn. Zo niet, blijf dan passieve burgers, en wacht op het herstel van Jeruzalem, waar jullie actief of passief zullen zijn, zoals jullie willen.'²²⁹

Voor de Elzasser gedeputeerde Jean-François Rewbell lag de zaak echter helemaal niet zo eenvoudig. Hij was de felste tegenstander van de Joden. Niet voor niets noemde de gedeputeerde Adrien Duquesnoy hem in zijn dagboek 'de verschrikkelijke vijand van de Joden'.²³⁰ Rewbell stond niet in voor hun veiligheid als ze gelijke rechten zouden krijgen en voorzag dat de Elzasser boeren die bij hen in het krijt stonden in opstand zouden komen. Bovendien zouden de Joden uit de Elzas, als ze eenmaal gelijke burgerrechten hadden, alle grondgebied 'opslokken', zo luidde een citaat uit het verslag van Rewbells toespraak in de *Journal de Paris* van 25 maart 1790.²³¹ Terzelfder tijd stuurde een anonieme Elzasser een brief aan Rewbell waarin hij hem beschuldigde van provocatie. Als de Joden in de steden zouden mogen gaan wonen, zou dat hun doodvonnis betekenen, zo had Rewbell beweerd, maar de schrijver van de *Lettre d'un Alsacien sur les Juifs d'Alsace, à M. Reubell* was van mening dat 'veronderstellen dat de moord op ettelijke duizenden personen mogelijk is, en die vrees ook publiceren, dat dit ongeveer hetzelfde is als die moord provoceren'.²³²

Maar juist op dat moment leken de feiten Rewbell gelijk te geven. Het was Goede Week, de week waarin de katholieken het lijden en sterven van Christus gedenken en waaraan, volgens hen, de Joden

---

²²⁷ 'Adresse de l'Assemblée des Représentans de la Commune de Paris, à l'Assemblée Nationale', in: *La Révolution Française*, EDHIS, VI, 15.

²²⁸ L. Kahn, *Les Juifs de Paris*, 'une portion d'hommes', 94.

²²⁹ Ibidem, 'Deux ou trois questions de catéchisme doivent décider cette question: - Messieurs, nos lois sont-elles vos lois? Nos tribunaux sont-ils vos tribunaux? Êtes-vous légalement nos concitoyens, nos frères? Pouvez-vous prêter mentalement et verbalement le serment civique? Si oui, eh bien! Vous êtes bons Français, vous serez citoyens actifs. Si non, restez donc citoyens passifs, en attendant le rétablissement de Jérusalem, où vous serez actifs ou passifs, comme il vous plaira.', 95.

²³⁰ R. Badinter, *Libres et égaux...*, 'l'ennemi terrible des Juifs', 205.

²³¹ L. Kahn, *Les Juifs de Paris*, 'engloutir', 95.

²³² 'Lettre d'un Alsacien sur les Juifs d'Alsace, à M. Reubell, député de cette Province, à l'Assemblée-nationale, in: *La Révolution Française*, 'supposer possible le massacre de plusieurs milliers d'individus, et publier ses craintes, c'est en quelque sorte provoquer ce massacre', EDHIS, VIII, 23-24.

een belangrijk aandeel hadden gehad. De *Journal de la Cour et de la Ville*, een religieuze krant, schreef: '[De onderhandelaars van de Joden] zouden er beter aan doen om hun stappen op te schorten tijdens de week die nu voor ons begint: ze hoeven niet net te doen alsof ze niet weten dat die week vol herinneringen is die ongunstig zijn voor hen.'²³³ Of het echt te maken had met de Joden als godsmoordenaars, is niet zeker. Maar hoe dan ook, in het anti-Joodse Straatsburg braken onlusten uit die tegen de Joden waren gericht en voor veel gedeputeerden van de Nationale Vergadering die nog neutraal waren, was dat de aanleiding om de Joodse kwestie voorlopig niet meer op de agenda te laten zetten. Wel had de Nationale Vergadering besloten om de Elzasser Joden weer onder bescherming van de wet te plaatsen, een besluit dat de koning op 18 april 1790 sanctioneerde en waarin hij 'de Gemeenten en de Gardes Nationales opdracht geeft zich hieraan te houden.'²³⁴

Knieval

Berr Isaac Berr was ten einde raad, maar hij gaf niet op. Hij besloot een brief te schrijven aan La Fare, de bisschop van Nancy. De historicus Simon Schwarzfuchs ziet daarin een 'laatste achterhoedegevecht'.²³⁵ La Fare had zich een paar maanden eerder duidelijk een tegenstander van gelijke burgerrechten voor de Joden getoond. Berr Isaac Berr deed in zijn brief een concessie aan de bisschop. De Joden van de Drie Bisdommen, de Elzas en Lotharingen zouden afzien van het actieve burgerschap, maar als wisselgeld vroeg hij wel dat 'de Assemblée Nationale de Joden van de voormalige Provincies Lotharingen, de Bisdommen en Elzas toestaat en machtigt om hun bijzondere Gemeenschap te behouden, om te midden van hen, op hun kosten, Rabbijnen en Leiders te hebben, zowel voor maatschappelijke als godsdienstige zaken (...).'²³⁶ Met deze knieval, die de Franse historicus Léon Kahn interpreteerde als een 'zwak moment', wilde Berr Isaac Berr uit de impasse komen. Hij moet gedacht hebben dat het actieve burgerschap toch voor weinig Joden weggelegd zou zijn, omdat slechts zo'n honderd Asjkenazische Joden aan de criteria (een bepaald inkomen en een bepaalde belastingafdracht) voldeden.²³⁷ Volgens Berr Isaac Berr zouden de meeste Askenazische Joden al lang tevreden zijn als ze tot alle beroepen en alle vormen van onderwijs werden toegelaten, mochten gaan en staan waar ze wilden en overal handel zouden mogen drijven. Maar hij bleek buiten zijn boekje te zijn gegaan.²³⁸ Zijn neef Jacob Berr schreef op 25 april 1790 een brief aan de bisschop van Nancy, waarin hij liet weten dat zijn oom zich vergist had en dat hij geen mandaat had om een compromisvoorstel te doen. De Asjkenazische Joden wilden, zo vond Jacob Berr, volledig gelijke burgerrechten en namen geen genoegen met een compromis, bang als ze waren dat ze dan toch nooit voor echte Fransen zouden worden aangezien.

Een staat in de staat

---

²³³ L. Kahn, *Les Juifs de Paris*, '(les agens des Juifs) devraient suspendre leurs démarches pendant la semaine où nous allons entrer; ils ne doivent pas se dissimuler qu'elle est pleine de souvenirs qui leur sont défavorables.', 94.

²³⁴ 'Proclamation du Roi, sur un Décret de l'Assemblée Nationale concernant les Juifs.', in: *La Révolution Française*, 'ordonne aux Municipalités & aux Gardes Nationales de s'y conformer.', EDHIS, VII, 1.

²³⁵ S. Schwarzfuchs, *Du Juif à l'israélite*, 'dernier combat d'arrière-garde', 142.

²³⁶ 'Lettre du Sr. Berr-Isaac-Berr, négociant à Nancy, Juif, naturalisé en vertu des Lettres-patentes du Roi, enregistrées au Parlement de Nancy, Député des Juifs de Lorraine; à Monseigneur l'Evêque de Nancy, député à l'Assemblée Nationale', in: *La Révolution Française*, 'l'Assemblée Nationale permet et autorise les Juifs habitant les ci-devant Provinces de Lorraine, Evêchés et Alsace, de rester en Communauté particulière, d'avoir entre eux et à leur charge, des Rabbins et Chefs, tant pour l'ordre civil que religieux (...).', EDHIS, VIII, 19.

²³⁷ P. Girard, *La Révolution Française*, 186.

²³⁸ *Ibidem*, 'défaillance', 177.

De Sefardische Joden en de Joden uit Parijs hadden niet zoveel moeite om de autonomie van hun gemeenschap op te geven. In tegenstelling tot de Joden uit de Elzas en Lotharingen die daar een halszaak van maakten. Door zo sterk vast te houden aan de wetten van hun gemeenschap hebben zij het de pro-Joodse gedeputeerden en zichzelf niet makkelijk gemaakt. Want er waren redelijk wat afgevaardigden die ook aan de Asjkenazische Joden gelijke rechten wilden geven. Ze waren niet zo gevoelig voor de argumenten van Rewbell cum suis die waarschuwden voor een opstand van het volk, zodra de Asjkenazen gelijke rechten zouden krijgen. Waar ze wel gevoelig voor waren was het feit dat de Joden uit Noordoost-Frankrijk aan hun eigen wetten wilden vasthouden en zo een staat in een staat zouden vormen. Dat was volgens veel gedeputeerden in strijd met de ideeën van de Franse Revolutie waarin juist een einde was gemaakt aan de gilden en corporaties die ook hun eigen wetten en privileges hadden. Niet voor niets had Clermont-Tonnerre, een voorstander van de emancipatie van de Joden, in de Assemblée uitgeroepen: 'We moeten de Joden als Natie alles weigeren en de Joden als individu alles toestaan.'²³⁹

Brief aan de bevolking van de Elzas

Aangezien de Asjkenazische Joden merkten dat er van de volksvertegenwoordigers uit Noordoost-Frankrijk weinig steun voor hun standpunt te verwachten viel, besloten zij zich in een brief rechtstreeks tot de bevolking van de Elzas te richten, die zij op die manier gunstig probeerden te stemmen.²⁴⁰ In hun brief gebruikten ze de vaak gehoorde verklaringen voor het slechte gedrag van sommige van hen. Door de anti-Joodse wetten die hen uitsloten van alle beroepen waren zij tot de handel veroordeeld. En enkelen deden dat, zo erkenden zij, op een manier die niet door de beugel kon of zoals ze het zelf zeiden: '(dat) we soms hebben geprobeerd om met de winsten van die handel over de gewone grenzen heen te gaan', een eufemisme waarbij veel Elzassers de wenkbrauwen zullen hebben opgetrokken.²⁴¹

De Asjkenazen schrijven aan de Elzassers er zeker van te zijn zich op dezelfde manier als zij te zullen gaan gedragen 'wanneer we dezelfde titel en dezelfde rechten hebben als u!'²⁴² Om hen te overtuigen wezen ze op de Joden uit Bordeaux en Parijs die inmiddels hadden laten zien echte vaderlandslievende burgers te zijn, nadat ze door hun omgeving als zodanig waren erkend.

De Franse bevolking verwachtte misschien dat de Elzasser Joden van de ene op de andere dag zouden veranderen, maar de Franse Revolutie had de Fransen toch ook niet van de ene op de andere dag veranderd, zo stelden de brieven.²⁴³ Hun schrijven wordt afgesloten met de wens 'dat wij in de Christenen alle gevoelens van broederschap zullen vinden die wij hun durven aan te bieden.'²⁴⁴

Daarna horen we voorlopig niets meer van de Joodse leiders uit de Elzas en Lotharingen. Waren Cerf Berr en Berr Isaac Berr bang dat de leden van de Nationale Vergadering de discussies over steeds weer nieuwe brieven, moties en petitie's moe waren? Het moet gezegd, eigenlijk hadden ze geen nieuwe argumenten meer in te brengen en vaak vielen ze in herhaling, of zoals de Franse historicus Léon Kahn het zegt: 'Alles was trouwens al gezegd voor of tegen de burgerlijke staat van de Joden, en,

²³⁹ 'Opinion de M. le Comte Stanislas de Clermont-Tonnerre, député de Paris: le 23 Décembre 1789, in: *La Révolution Française*, 'Il faut refuser tout aux Juifs comme Nation, & accorder tout aux Juifs comme individus', EDHIS, VII, 13.

²⁴⁰ 'Adresse des Juifs Alsaciens au peuple d'Alsace', in: *La Révolution Française*, EDHIS, V, 1.

²⁴¹ Ibidem, '(que) quelquefois nous avons cherché à étendre les bénéfices de ce commerce au-delà des bornes ordinaires.', 2.

²⁴² Ibidem, 'lorsque nous aurons le même titre & les mêmes droits que vous!', 3.

²⁴³ Ibidem, 4-5.

²⁴⁴ Ibidem, 'que nous trouverons dans les Chrétiens tous les sentiments de fraternité que nous osons leur offrir.' 6.

linksom of rechtsom, er viel niets meer te zeggen.¹²⁴⁵

De Parijse Joden

De Parijse Joden gaven echter niet op. De Assemblee had een verschil gemaakt tussen 'les juifs allemands' en 'les juifs portugais'. Maar ze begrepen niet waarom de leden van de Assemblee in hun besluitvorming voor hen dezelfde voorzichtigheid aan de dag legde als voor de Elzasser Joden.²⁴⁶

Op 4 mei 1790 schreven ze een brief waarin ze de Nationale Vergadering vroegen haast te maken met het besluit hun het volledig gelijke burgerrechten te geven, bang als ze waren dat anders van uitstel afstel zou komen en dat 'ze voor altijd de hoop zouden opgeven op het verkrijgen van hun rechten.'²⁴⁷ En ook nu werd er door de Nationale Vergadering niet op dit schrijven gereageerd. Die wilde zich kennelijk voorlopig niet meer met de Joodse kwestie bezighouden, ook niet als het de Parijse Joden betrof. Daarom probeerde de Algemene Gemeentevergadering van Parijs via een achterdeur de Assemblee binnen te komen, een mogelijkheid die de Elzasser Joden niet hadden. De Algemene Gemeentevergadering kende diverse gespecialiseerde commissies die wetsontwerpen moesten maken. Jean Claude Antoine De Bourge had een uitgebreide brief geschreven aan de commissie die met voorstellen voor de nieuwe Franse grondwet moest komen. In die brief dacht hij voldoende punten aangevoerd te hebben om te bewijzen dat de Joden recht hadden op volledig gelijke burgerrechten.²⁴⁸ Een commissie van drie wijze mannen uit de Algemene Gemeentevergadering, onder wie Brissot de Warville, had De Bourge's brief bestudeerd en bracht verslag uit aan de Vergadering. In een rapport aan de grondwetcommissie van de Assemblée Nationale meenden de drie '(...) dit werk te moeten aanbevelen, waarin de rechten van alle Joden van het koninkrijk zeer duidelijk worden aangetoond.'²⁴⁹ Maar steeds deed de Nationale Vergadering de zaak af met dezelfde quote, waarmee ze ook in december 1789 het verzoek van de Joden voor gelijke rechten hadden afgedaan: men wilde niet vooruitlopen op een beslissing over de Joden.

De Brancas-belasting

De Joden uit Metz waren de enigen die succes boekten bij de Nationale Vergadering. Hun gemeenschap moest jaarlijks onvoorstelbaar veel belasting opbrengen. Dat kwam voornamelijk door de exorbitant hoge Brancas-belasting, volgens *Le Journal de Paris* 'un acte de tyrannie'.²⁵⁰ Een aantal gedeputeerden had aan *Le Mercure National* laten weten dat 'dit schandalige contract voor altijd uit een vrij land diende te verdwijnen'.²⁵¹ Daarom werd op 20 juli 1790, uiteraard onder protest van Rewbell, besloten om de Brancas-belasting af te schaffen 'zonder enige schadevergoeding voor de concessiehouder (...)'.²⁵² De Joden van Metz waren met dit besluit meer dan tevreden en vonden dat ze hun doel hadden bereikt.

²⁴⁵ L. Kahn, *Les Juifs de Paris*, 'Tout avait été dit d'ailleurs pour ou contre l'état civil des Juifs, et, dans un parti comme dans l'autre, il ne restait plus rien à dire', 111.

²⁴⁶ L. Kahn, *Les Juifs de Paris*, 108.

²⁴⁷ 'Adresse présentée à l'Assemblée Nationale, par les Juifs domiciliés à Paris', in: *La Révolution Française*, 'ils perdroient à-jamais l'espoir de recouvrer leurs droits.', EDHIS, V, 3.

²⁴⁸ 'Lettre au Comité de Constitution sur l'affaire des Juifs par M. De Bourge, représentant de la Commune de Paris, in: *La Révolution Française*, 'sur l'affaire des Juifs', EDHIS, VI, 1.

²⁴⁹ 'Rapport sur la lettre de M. De Bourge, au comité de constitution, concernant l'Affaire des Juifs, fait par M. Brissot de Warville, à l'Assemblée générale des Représentans de la Commune de Paris, le 29 Mai 1790.' In: *La Révolution Française*, 'devoir recommander (...) cet ouvrage où les droits de tous les Juifs du Royaume sont prouvés avec la dernière évidence.', EDHIS, VI, 8.

²⁵⁰ L. Kahn, *Les Juifs de Paris*, 103.

²⁵¹ Ibidem, 'Ce contrat honteux (...) doit disparaître à jamais d'une terre libre', 103.

²⁵² P. Girard, *La Révolution Française*, 'sans aucune indemnité pour le concessionnaire (...)', 181.

De Elzasser Joden waren alleen komen te staan, omdat ook de Joden uit Lunéville en Sarreguemines hun eigen weg waren gegaan. De leiders van de Asjkenazische Joden waren zwaar gedesillusioneerd en wisten eigenlijk niet meer wat te beginnen. Ze waren tot het inzicht gekomen dat de geleidelijke weg tot emancipatie voor hen de enige mogelijkheid was en het is bewonderenswaardig hoe ze hebben doorgezet. Alleen al vanwege dit doorzettingsvermogen hebben zij een niet onbelangrijke bijdrage aan de emancipatie van de Joden geleverd.

IV. DE JODEN TIJDENS DE BESLISSENDE FASE VAN DE EMANCIPATIE

Hoofdstuk 12

De kogel door de kerk

Kerkelijke bezittingen

Vanaf 1790 hadden de Joden de steun moeten ontberen van abbé Grégoire, door de koningsgezinde krant *L'Ami du Roi* spottend 'rabbijn Grégoire' genoemd.²⁵³ Hij was zich gaan bezighouden met de problemen die op dat moment in de Katholieke Kerk speelden. En dat waren er nogal wat.

De revolutionairen hadden begin 1790 besloten om de kerkelijke bezittingen te nationaliseren teneinde een oplossing te vinden voor de financiële problemen van Frankrijk. Voor sommigen was dat aanleiding om weer anti-Joodse roddels te verspreiden. Geruchten deden de ronde dat de Joden, zodra ze burgerrechten hadden, kloosters en kerkelijk grondgebied tegen lage prijzen zouden opkopen. *L'Observateur de Feydel* schreef: 'de afstammelingen van Aäron, Mozes en Elias zullen zich meester maken van de rustige en mooi gelegen kloosters van de leerlingen van de heilige Bruno, de heilige Benedictus en van de serafijnse heilige Franciscus...'²⁵⁴ In de Nationale Vergadering werden zeer felle discussies gevoerd naar aanleiding van de inbeslagname van de kerkgoederen. Priesters werden door antiklerikale sprekers uitgemaakt voor 'papen' en bepaalde bisschoppen werden vergeleken met Tartuffe, de schijnheilige hoofdfiguur uit de gelijknamige komedie van Molière.²⁵⁵

De Civiele Constitutie voor de Geestelijkheid

Maar voor de katholieke geestelijkheid speelde nog een ander probleem. In juli 1790 hadden de revolutionairen besloten tot *De Civiele Constitutie voor de Geestelijkheid*. Daardoor had de staat het oppergezag in kerkelijke aangelegenheden gekregen. Vanaf november 1790 moesten priesters de eed op die constitutie afleggen. Bisschoppen en pastoors werden voortaan gezien als overheidsambtenaren, zoals de officieren in het leger en de ambtenaren die in dienst waren van de staat of de gemeente. Dat betekende dat de benoeming van bisschoppen en pastoors niet meer een zaak van de paus was, maar dat ze gekozen werden door actieve burgers. Veel geestelijken in de Nationale Vergadering zagen het schrikbeeld opdoemen dat, zodra de Joden volledig gelijke rechten zouden krijgen, zij ook mede zouden kunnen bepalen wie er bisschop of pastoor werd. Het waren dus niet alleen de gedeputeerden uit de Elzas die steeds aandrongen op uitstel als er gestemd moest worden over gelijke rechten voor de Joden. Ook veel geestelijken lagen dwars, zodat het voor de Joden steeds moeilijker werd om hun zaak op de overvolle agenda van de Assemblee te krijgen. De leden hadden wel wat anders aan hun hoofd dan de Joodse kwestie. Bovendien was de koninklijke

²⁵³ R. Badinter, *Libres et égaux...*, 202.

²⁵⁴ Ibidem, 'les descendants d'Aaron, de Moïse, d'Elie vont s'emparer des retraites tranquilles et riantes des disciples de Saint Bruno, de Saint benoît, du séraphique Saint François...', 201-202.

²⁵⁵ T. Tackett, *Becoming a revolutionary*, 289.

familie op 21 juni 1791 gevlucht en in Varennes gearresteerd. Daardoor was de Assemblee in rep en roer en totaal niet geïnteresseerd in de vraag of de Joden uit Noordoost-Frankrijk nu wel of geen burgerrechten zouden moeten krijgen.²⁵⁶

Deus ex machina

En dan ineens, nadat er maandenlang niet over de Joodse kwestie is gesproken, kwam op 27 september de gedeputeerde Adrien Du Port, als een soort deus ex machina, in de Assemblee de aandacht vragen voor 'een heel korte opmerking.'²⁵⁷ Hij deed het verzoek 'dat het uitstel herroepen wordt, en dat, dientengevolge, er besloten wordt dat de Joden in Frankrijk de rechten zullen genieten van actieve Burgers.'²⁵⁸ En wat helemaal verwonderlijk was, zijn voorstel werd met applaus ontvangen en in stemming gebracht, terwijl de tekst nog niet eens op papier stond. De Franse historicus Simon Schwarzfuchs schrijft dan ook: 'Aan een strijd van twee-en-een-half jaar was binnen een paar minuten een eind gekomen.'²⁵⁹

Het zal niet verbazen dat met name de Elzasser afgevaardigden onmiddellijk protest aantekenden. Maar de voorzitter van de Assemblee probeerde dat te voorkomen en riep: 'Ik roep allen tot de orde die tegen dit voorstel in het geweer komen, want dan bestrijden zij de Grondwet zelf.'²⁶⁰ Maar daar trokken de tegenstanders van de Joden zich niets van aan. De prins de Broglie vond dat in het besluit bepaald moest worden dat de Joden de specifieke wetten van hun gemeenschap moesten opgeven. En Rewbell liet zich ook horen. Hij schreeuwde dat het niet rechtvaardig was dat iedereen het nu opnam voor de Joden, maar dat er geen aandacht werd geschonken aan hun slachtoffers, te weten de boeren uit de Elzas die grote schulden hadden bij de Joden. Hij eiste dat de Joden een overzicht van hun schuldvorderingen aan de plaatselijke autoriteiten zouden geven. Die moesten dan bepalen in hoeverre het voor de boeren mogelijk was hun schulden af te lossen. Nadat hij zijn eis had gesteld, deed Rewbell een beroep op het medeleven van de leden van de Nationale Vergadering: 'Zorg ervoor dat we eindelijk tegen onze medeburgers kunnen zeggen dat u hen te hulp hebt willen komen, en dat de nationale Assemblee hun niet minder goed gezind is dan de Joden.'²⁶¹

Voorstel in stemming gebracht

Op 28 september werd het geamendeerde voorstel van Du Port in stemming gebracht. Het werd vrijwel met algemene stemmen aangenomen. Het luidde als volgt: 'De nationale Assemblee, in overweging nemend dat de voorwaarden die nodig zijn om Frans burger te worden door de Grondwet zijn vastgelegd, en dat ieder mens, als hij aan die voorwaarden voldoet, de burgerlijke eed aflegt en zich bindt aan alle plichten die de Grondwet hem oplegt, recht heeft op alle voordelen die daaruit voortvloeien, herroept alle verdagingen, het voorbehoud, de uitzonderingen die zijn opgenomen in de vorige besluiten die zijn vastgesteld betreffende de Joden die de burgerlijke eed afleggen, hetgeen zal worden beschouwd als het afzien van ieder privilege en vrijstelling die hierin

---

²⁵⁶ R. Badinter, *Libres et égaux...*, 212.

²⁵⁷ Ibidem, 'une observation très courte', 214.

²⁵⁸ P. Girard, *La Révolution Française*, 'que l'ajournement soit révoqué, et qu'en conséquence, il soit décidé que les Juifs jouiront en France des droits de Citoyens actifs.', 185.

²⁵⁹ S. Schwarzfuchs, *Du Juif à l'israélite*, 'un combat de deux ans et demi avait pris fin en quelques minutes.', 145.

²⁶⁰ P. Girard, *La Révolution Française*, 'Je demande qu'on rappelle à l'ordre tous ceux qui parleront contre cette proposition, car c'est la Constitution elle-même qu'ils combattront.', 185.

²⁶¹ R. Badinter, *Libres et égaux...*, 'Faites que nous puissions enfin dire à nos concitoyens que vous avez bien voulu venir à leur secours, et que l'Assemblée nationale n'est pas moins bien intentionnée pour eux que pour les Juifs.', 218.

ten gunste van hen zijn opgenomen.¹²⁶²

Een van de gedeputeerden wees erop dat men van de Joden niet kon verwachten dat ze hun godsdienst opgaven, aangezien hun burgerlijke wetten in feite hun religieuze wetten waren. Daarom werd besloten dat de Joden weliswaar hun godsdienst mochten behouden, maar dat ze moesten afzien van de wetten die voor hun eigen gemeenschap golden. Dat dit mogelijk was, hadden de Sefardische Joden uit Zuidwest-Frankrijk en de Joden uit Parijs al laten zien.

De toekomst van de Elzasser Joden

En ook Berr Isaac Berr, een van de belangrijkste leiders van de Asjkenazische Joden, was die mening toegedaan. Nadat de Asjkenazen het recht van actieve burgers hadden gekregen, schreef hij een brief aan zijn medebroeders, waarin hij uiteenzette hoe hij de toekomst van de Elzasser Joden zag.²⁶³ Hun gelijke rechten hadden ze te danken aan 'de wonderlijke goedertierenheid van de God van [hun] voorouders'.²⁶⁴ Daarom dienden zij vast te houden aan hun religieuze dogma's. Joden die dat niet zouden doen 'zouden in [zijn] ogen monsters zijn'.²⁶⁵ Eeuwenlang waren zij trouw gebleven aan hun geloof waardoor zij hadden kunnen 'weerstand aan een onstuimige stortvloed van rampen'.²⁶⁶ Wilden zij echter door hun medeburgers gerespecteerd worden, dan dienden zij hun zeden en gewoonten te veranderen en af te zien van de groepsgeest van hun gemeenschap.²⁶⁷ De Joden van zijn generatie, zo schreef hij, zouden nog niet in aanmerking kunnen komen voor overheidsfuncties, maar hun kinderen wel. Berr Isaac Berr ging ervan uit dat het, wat betreft assimilatie, van de jeugd zou moeten komen. De Joodse kinderen zouden naar de openbare school moeten gaan, waar ze samen met de Franse kinderen onderwijs zouden krijgen en waar het verschil in godsdienst geen sta-in-de-weg zou zijn voor 'de broederliefde'.²⁶⁸ En de kinderen van arme Joden die niet naar de middelbare school konden, zouden een vak leren in de werkplaatsen die de Joden zelf zouden inrichten.

Berr Isaac Berr realiseerde zich maar al te goed dat zijn plannen geld zouden kosten, maar volgens hem zou de Joodse gemeenschappen dat makkelijk moeten kunnen opbrengen. Eeuwenlang waren ze gewend geweest om hoge belastingen te betalen en die dienden dan alleen nog maar 'om tolerantie en bescherming te krijgen'.²⁶⁹

Van de ene op de andere dag

De vraag hoe het mogelijk was dat de Joden uit Noordoost-Frankrijk die meer dan twee jaar strijd moesten voeren voor gelijke burgerrechten, van de ene op de andere dag actieve burgers werden, is niet eenduidig te beantwoorden. De historici hebben verschillende antwoorden gegeven. Volgens

---

²⁶² S. Schwarzfuchs, *Du Juif à l'israélite*, 'L'Assemblée nationale, considérant que les conditions nécessaires pour être citoyen français sont fixées par la Constitution, et que tout homme qui, réunissant les dites conditions, prête le serment civique et s'engage à remplir tous les devoirs que la Constitution impose, a droit à tous les avantages qu'elle assure, révoque tous les ajournements, réserves, exceptions insérés dans les précédents décrets relativement aux individus juifs, qui prêteront le serment civique, qui sera regardé comme une renonciation à tout privilège et exemption précédemment introduits en leur faveur.', 147.

²⁶³ 'Lettre d'un citoyen, membre de la ci-devant communauté des Juifs de Lorraine, à ses confrères, à l'occasion du droit de Citoyen actif, rendu aux Juifs par le décret du 28 septembre 1791', in: *La Révolution Française*, EDHIS, VIII, 1.

²⁶⁴ *Ibidem*, 'la clémence merveilleuse du Dieu de [leurs] ancêtres,' 3.

²⁶⁵ *Ibidem*, 'seroient à [ses] yeux des monstres.', 7.

²⁶⁶ *Ibidem*, 7.

²⁶⁷ *Ibidem*, 7-8.

²⁶⁸ *Ibidem*, 'l'amour fraternel', 16.

²⁶⁹ *Ibidem*, 'pour obtenir tolérance et protection', 20.

Simon Schwarzfuchs en Robert Badinter had het te maken met het feit dat de Assemblée Nationale, als Grondwetgevende Vergadering, eind september haar werk bijna af had. De verkiezingen voor de Wetgevende Vergadering waren net achter de rug. Gedeputeerden als Du Port vonden dat het werk van de Assemblée niet af was, zolang de Joden als enige groep van de Franse samenleving geen gelijke burgerrechten hadden. De voorstanders van gelijke rechten voor de negers hadden kort daarvoor bakzeil gehaald. Dat mocht, volgens hen, niet nog eens een keer ook voor de Joden gebeuren. De historicus Patrick Girard wijst erop dat veel leden van de eerste en tweede stand, onder wie de meeste tegenstanders van de Joden, als *émigrés* naar het buitenland waren gevlucht of gewoonweg uit protest de bijeenkomsten van de Nationale Vergadering niet meer wilden bijwonen. Bovendien denkt hij dat de meeste leden van de Nationale Vergadering vonden dat men over de Joodse kwestie was uitgediscussieerd. Alle voors en tegens waren al lang en breed uitgekauwd. Die indruk krijgt men ook uit de pers die verslag deed van het snelle besluit van de Assemblée. De kranten waren de debatten meer dan zat. De meeste reageerden dan ook wat koeltjes op het nieuws. Men vond dat de Joden eindelijk recht was gedaan, maar het had wel erg lang geduurd.²⁷⁰

Hoe dan ook, het is moeilijk om één reden aan te wijzen waarom er ineens een eind werd gemaakt aan de zich voortslepende discussie over de Joodse kwestie. Het zal wel een samenloop van factoren zijn geweest en wellicht heeft het amendement van Rewbell de doorslag gegeven. Nadat die had geëist dat de Elzasser boeren tegemoet moesten worden gekomen bij het terugbetalen van hun schulden aan de Joden, ging de Assemblée om. Rewbell had grote onrust onder de boeren voorspeld zodra het besluit bekend gemaakt zou worden, maar in de Elzas bleven rellen uit en was er, volgens *Le Mercure universel* geen sprake van 'de opschudding waar de goede vaderlanders bang voor waren.'²⁷¹

Uiteindelijk bleek dat de meeste Elzasser boeren slechts een gedeelte van hun schulden terug hoefden te betalen. Voor veel Joden betekende dat een behoorlijke financiële strop. Maar voor Isaïe Berr Bing, de leider van de Joden uit Metz, waren de verworven burgerrechten belangrijker dan het verloren geld. Hij schreef dan ook: 'Ik heb tweederde van mijn fortuin verloren, (...) maar dat verlies vind ik niet erg, want nu ben ik Frans burger en een echte republikein.'²⁷²

Op 13 november 1791 werd het decreet waarin alle Joden van Frankrijk als actieve burgers werden erkend, bij koninklijk besluit tot wet gemaakt. In de beslissende fase hebben de Joden nauwelijks een rol gespeeld. Men zou misschien nog kunnen beweren dat de Asjkenazische Joden de weerstand van Rewbell cum suis hebben gebroken door zich bereid te verklaren om de schulden van de Elzasser boeren grotendeels kwijt te schelden en daarmee de beslissende zet hebben gegeven. Het moet ook niet uitgesloten worden geacht dat de rol van de Parijse Joden van doorslaggevende betekenis is geweest, maar dat valt allemaal niet te bewijzen.

Het feit dat de Franse Joden als actieve burgers werden erkend, betekende niet dat zij zichzelf volledig gelijk beschouwden aan alle andere Fransen. Het zou nog heel lang duren voor ze volkomen geassimileerd en geïntegreerd zouden zijn in de Franse maatschappij.

Conclusie

---

²⁷⁰ L. Kahn, *Les Juifs de Paris*, 111-112.

²⁷¹ Ibidem, 'la sensation que craignaient les bons patriotes', 112.

²⁷² F. Delpech, 'Les Juifs en France 1780-1840', in: J-M. Chouraqui e.a., *La Révolution Française*, 'J'ai perdu les deux-tiers de ma fortune, (...) mais je ne regrette pas cette perte puisque je suis à présent citoyen français et vrai républicain', 11

Nadat de Nationale Vergadering op 26 augustus 1789 *De Verklaring van de Rechten van de Mens en de Burger* had aanvaard, dachten de Franse Joden dat ook zij, net als de andere Fransen, gelijke burgerrechten zouden krijgen. Het heeft echter tot september 1791 geduurd voordat de Asjkenazische Joden hiervoor in aanmerking kwamen. De Sefardische Joden waren hen in januari 1790 al voorgegaan.

Het valt niet te ontkennen dat de Franse Joden, met name de Asjkenazen, zich met tomeloze ijver hebben ingezet in hun strijd voor gelijke rechten en op die manier een belangrijke rol hebben gespeeld. Maar het hele emancipatieproces werd bepaald door het verschil tussen de Sefarden en de Asjkenazen, een verschil waaruit ook hun onderlinge verdeeldheid ontstond, waardoor hun bijdrage aan die emancipatie niet altijd positief was.

Al in 1762 had de Sefardische Jood Isaac de Pinto geschreven: 'Een Portugese Jood uit Bordeaux en een Duitse Jood uit Metz lijken twee volstrekt verschillende wezens.' En ook minister van Staat Malesherbes, die vijftientig jaar later in naam van de Franse koning onderzocht of het mogelijk was om de Franse Joden gelijke rechten te geven, werd geconfronteerd met dit probleem.

In het najaar van 1789 zochten de Joden middels brieven, petities, rapporten en memoranda toenadering tot de Assemblée Nationale om de afgevaardigden voor hun gelijkberechtiging te laten stemmen. Ze gingen daarbij echter als twee aparte groepen te werk, waarbij ze elkaar vooral tegenwerkten. Bij de gedeputeerden riep dat de nodige irritatie op en daardoor vonden de Joden weinig gehoor bij hen.

Dit was voor de Nationale Vergadering aanleiding om eind december 1789 een beslissing over de Joden uit te stellen, ook voor de Sefardische Joden. Toen die een maand later toch gelijke rechten kregen en de Asjkenazen met lege handen bleven staan, voelden de laatsten zich door hun geloofsgenoten uit Zuidwest-Frankrijk in de steek gelaten en is de verdeeldheid tussen de twee groepen alleen maar groter geworden.

De Joden uit Lotharingen en de Elzas gingen met niet aflatende inzet door met hun strijd voor gelijke rechten. Ze wilden daarbij echter *coûte que coûte* vasthouden aan hun godsdienst. Die was zó nauw verweven met hun sociale leven, dat zij ook wilden vasthouden aan hun eigen wetten en rechtspraak. Ze hebben daarbij te weinig oog gehad voor het feit dat dit voor de niet-Joodse Fransen onacceptabel was. Zolang de Joden een aparte groep zouden blijven, konden ze in de ogen van de niet-Joden nooit echte Fransen worden. De Nationale Vergadering had de gilden en corporaties met hun eigen regels en wetten juist afgeschaft en nu wilden de Joden per se een aparte groep blijven. Zelfs Clermont-Tonnerre, een van belangrijkste voorstanders van de emancipatie van de Joden in de Assemblée, had het ondubbelzinnig gezegd: 'Je moet de Joden als Natie alles weigeren, en de Joden als individu alles toestaan.' Toen duidelijk werd dat de Assemblée de Joodse kwestie niet meer op de agenda wilde zetten, hebben de Joden een afwachtende houding aangenomen.

De Parijse Joden hadden zich anders opgesteld dan de Asjkenazen. Ze hadden laten zien dat ze de ideeën van de Franse Revolutie aanhingen en echte Fransen waren door bijvoorbeeld in groten getale dienst te nemen in de Garde Nationale. Maar aangezien ze klein in aantal waren, was hun invloed te gering om de Nationale Vergadering te doen besluiten alle Joden gelijke burgerrechten te geven. Veel historici zijn de mening toegedaan dat het vooral de vertegenwoordigers van de Elzasser bevolking in de Assemblée waren, zoals de bisschop van Nancy, de prins de Broglie en Jean François Rewbell, die de emancipatie van de Asjkenazische Joden hebben tegengehouden. Natuurlijk, er is verzet van hun kant gekomen. Dat werd echter vooral ingegeven doordat zij opkwamen voor de Elzasser boeren die zoveel schulden bij de Joden hadden. Die zouden het nooit accepteren dat hun schuldeisers het Franse burgerschap zouden krijgen en als schuldeisers officieel door de Franse wet

zouden worden erkend.

Na lezing van alle brieven, rapporten, petitities, toespraken en memoranda die betrekking hebben op de emancipatie van de Franse Joden, is het voor mij duidelijk geworden dat de meeste gedeputeerden in de Assemblee vreesden dat de Asjkenazische Joden, door vast te houden aan hun godsdienst, een staat in een staat zouden gaan vormen en dat ze daarom het besluit om alle Joden volledige burgerrechten te geven steeds uitstelden.

Dat dit besluit er toch van het ene op het andere moment kwam, had verschillende oorzaken. Het is in mijn ogen van doorslaggevende betekenis geweest dat de gedeputeerden de oeverloze discussies over de Joodse kwestie moe waren. De knoop moest nu maar eens doorgehakt worden. Een andere belangrijke factor was het feit dat een relatief groot aantal leden van de eerste en tweede stand, waar de meeste tegenstanders van de emancipatie van de Joden te vinden waren, Frankrijk als *émigrés* hadden verlaten. Daardoor was de tegenstand in de Nationale Vergadering afgenomen. En ten slotte was het zo dat in september 1791 het werk er voor de Grondwetgevende Vergadering op zat. De leden voor de Wetgevende Vergadering waren al gekozen en moesten aan hun werk beginnen. Maar in de ogen van een aantal gedeputeerden kon dat beslist niet, zolang de Grondwetgevende Vergadering geen besluit over gelijke rechten voor Joden had genomen. En zo werden alle Franse Joden toch nog onverwacht in november 1791 Frans burger.

Geraadpleegde bronnen en boeken

Primaire bronnen

De facsimile-uitgaven van de serie *La Révolution Française et l'Emancipation des Juifs* Editions d'histoire sociale (Parijs 1968)

I – Mirabeau: Sur Moses Mendelssohn, sur la réforme politique des Juifs, 1787

II – Thiéry: Dissertation sur cette question: Est-il des moyens de rendre les Juifs plus heureux et plus utiles en France? 1788

III – Grégoire: Essai sur la régénération physique, morale et politique des Juifs 1789

IV – Zalkind-Hourwitz: Apologie des Juifs 1789

V – Adresses, Mémoires et Pétitions des Juifs 1789-1794

VI – La Commune et les Districts de Paris. Discours, Lettres et Rapports 1790-1791

VII – L'Assemblée Nationale Constituante. Motions, Discours et Rapports. La Législation nouvelle 1789-1791

VIII – Lettres, Mémoires et Publications diverses 1787-1806

Secundaire literatuur

Badinter R., *Libres et égaux... L'émancipation des Juifs (1789-1791)* (Parijs 1989)

Bély L. e.a., *Dictionnaire de l'Ancien Régime* (Parijs 1996)

Benbessa E., *The Jews of France - A history from antiquity to the present* (Princeton 1999)

Birnbaum P., *Destins juifs - De la Révolution Française à Carpentras* (Parijs 1995)

Blumenkranz B. en A. Soboul, *Les Juifs et la Révolution Française - Problèmes et aspirations* (Toulouse 1976)

Bourel D., 'Moses Mendelssohn et la Révolution Française' in: M. Hadas-Lebel en E. Oliel-Grausz ed., *Les Juifs et la Révolution Française - Histoires et mentalités* (Leuven-Parijs 1992)

Chouraqui J-M., *La Révolution Française et l'Emancipation des Juifs en France* (Parijs 1989)

Delpech F., *Sur les Juifs - Etudes d'histoire contemporaine* (Lyon 1983)

Diderot D., *Encyclopédie III*, J. Lough en J. Proust ed. (Parijs 1976)

Feuerwerker D., *L'émancipation des Juifs en France - De l'ancien régime à la fin du second empire* (Parijs 1976)

Girard P., *La Révolution Française et les Juifs* (Parijs 1989)

Hermon-Belot R., 'L'abbé Grégoire et la conversion des Juifs' in: M. Hadas-Lebel en Oliel-Grausz ed., *Les Juifs et la Révolution Française- Histoires et mentalités* (Leuven-Parijs 1992)

Hertzberg A., *The French Enlightenment and the Jews* (New York en Londen 1968)

Kahn L., *Les Juifs de Paris pendant la Révolution* (Parijs 1898)

Kates G., 'Jews into Frenchmen: nationality and representation in revolutionary France' in: F. Fehér, *The French Revolution and the birth of modernity* (Berkeley 1990)

Malino F., 'The right to be equal - Zalkind Hourwitz and the Revolution of 1789' in F. Malino en D. Sorkin ed., *From East to West - Jews in a changing Europe, 1750-1870* (Oxford 1990)

Montesquieu, *Oeuvres complètes I*, J. Ehrard en C. Volpilhac-Augier ed. (Oxford 2004)

Nahon G., 'Séfarades et Ashkenazes en France - La conquête de l'émancipation (1789-1791)' in: M. Yardeni, *Les Juifs dans l'Histoire de France* (Leiden 1980)

Nijenhuis I.J.A., *Een Joodsche Filosoof - Isaac de Pinto (1717-1787)* (Amsterdam 1992)

Poliakov L., *Histoire de l'antisémitisme I* (Parijs 1991)

Schechter R., *Obstinate Hebrews - Representations of Jews in France, 1715-1815* (Berkeley/Los Angeles 2003)

Schwarzfuchs S., *Du Juif à l'israélite - Histoire d'une mutation (1770-1870)* (Parijs 1989)

Schwarzfuchs S., 'Les Juifs et la Grande Peur' in: M. Hadas-Lebel en E. Oliel-Grausz ed., *Les Juifs et la*

Révolution Française – Histoire et mentalités (Leuven-Parijs 1992)

Szajkowski Z., *Jews and the French Revolutions of 1789, 1830 and 1848* (New York 1970)

Tackett T., *Becoming a revolutionary: the deputies of the French National Assembly and the emergence of a revolutionary culture (1789-1790)* (Princeton HJ 1996)

Versaille A., *Dictionnaire de la pensée de Voltaire par lui-même* (Parijs 1994)

Winock M., *1789, l'année sans pareille* (Parijs 2004)

Winock M., *La France et les Juifs* (Parijs 2004)